

Kustodiat za vretenčarje

Vertebrate Department

Boris Kryštufek¹

*The urgent need, right now, in every museum,
is for that special type of curator who has ingrained within
him the instinct to devise and put into operation the
best arrangement of his materials—who will be alert
to see and to hunt out errors and instantly make
corrections—who has the museum conscience*

*John Grinnel
Museum Work, 4:62–63, 1922*

Izvleček

Zgodovino vertebratološke dejavnosti v Prirodoslovnem muzeju Slovenije delimo na štiri obdobja: (i) 1821–1889, (ii) 1889–1945, (iii) 1945–2003 in (iv) po 2003. Pred letom 1945 je imel muzej enega samega kustosa, ki je bil zadolžen za vse prirodopisne zbirke, kar mu je puščalo malo časa za delo z vretenčarji. V prvem obdobju je muzej ustvaril zbirke, ki dokumentirajo stanje vretenčarske favne na Kranjskem. Vretenčarji so bili zanimivi kot razstavni predmeti, dokumentaciji pa se ni dajalo večjega pomena. Ob koncu obdobja (1889) je muzej začel voditi Katalog pridobitev kot svojo prvo podatkovno bazo. Z vretenčarji sta se ukvarjala dva muzejska kustosa, Henrik Freyer (1802–1866) in Karel Dežman (1821–1889), preparator pa je bil Ferdinand Schulz (1849–1936). Večina vretenčarjev, zbranih v tem obdobju, je bila kasneje uničena. V drugem obdobju (1889–1945) sta se z vretenčarji ukvarjala Gvidon Sajovic (1883–1920) in Fran Kos (1885–1956), preparatorja pa sta bila Fran Dobovšek (1876–1915) in Viktor Herfort (1881–1948). Že kmalu po letu 1900 je začel Sajovic pripravljati biološke skupine, v poznih 30-ih letih pa je Kos pripravil prvi ekološki diorami. (iii) Obdobje 1945–2003 je zaznamoval niz slabih direktorjev, ki niso zmogli organizirati dela, urediti odnosov med zaposlenimi, zagotoviti potrebne infrastrukture in umestiti muzej v družbeni prostor. Prišlo je do množičnega načrtnega uničevanja preparatov vretenčarjev in degradacije standardov razstavnih postavitev. Na začetku obdobja (1950) je bil Prirodoslovnemu muzeju priključen Ornitološki oddelek. (vi) Po letu 2002 je Breda Činč Juhant pričela z normalizacijo razmer in ustanovila Kustodiat za vretenčarje. Koncept notranjega muzeja je bil udejanjen kmalu po letu 1900, reprezentativne serije (hipodigme) pa so začele nastajati šele v 50-ih letih. Leta 1836

¹ Prirodoslovni muzej Slovenije, Prešernova 20, SI-1000 Ljubljana, Slovenija; bkrystufek@pms-lj.si

je muzej hranil 547 preparatov vretenčarjev; to število se je povečalo na 2637 primerkov leta 1950 in 47.038 primerkov leta 2023. Infrastrukturni razvoj ni sledil dinamiki rasti, tako da so standardi hranjenja zbirk vretenčarjev izjemno nizki.

Ključne besede: muzejske zbirke, prirodopis, zgodovina prirodoslovja, propadanje zbirk, taksidermija

Abstract

History of vertebrate engagements in the Slovenian Museum of Natural History can be framed into four major periods: (i) 1821–1889, (ii) 1889–1945, (iii) 1945–2003, and (iv) post-2003. Prior to 1945, the Museum had a single curator for all its natural history collections, which left scanty time for work on vertebrates. In the first period, the Museum established collections that documented the vertebrate fauna in the Province of Carniola. Vertebrates were of interest as mounts for display, but not much attention was paid on accompanying information. Towards the end of this period, the Museum started recording acquisitions into a Catalogue as its first database. Two curators worked on vertebrates, Henrik Freyer (1802–1866) and Karel Dežman (1821–1889), while Ferdinand Schulz (1849–1936) served as taxidermist. Great majority of vertebrate vouchers from this early period were destroyed in subsequent years. During the next period (1889–1945), the curators were Gvidon Sajovic (1883–1920) and Fran Kos (1885–1956), and the taxidermists were Fran Dobovšek (1876–1915) and Viktor Herfort (1881–1948). Soon after 1900, Sajovic started composing biological groups and in the late 1930s, Kos finished two ecological (habitat) dioramas. (iii) The 1945–2003 period was characterised by a series of unfit directors, who were unable to organize work, control relations among the employees, provide for sufficient infrastructure and to nest the Museum in the society. Typical for this period is also unrestricted destruction of vertebrate vouchers and lowering of the standards of displays. In 1950, a Department of Ornithology was annexed to the Museum. (vi) Since 2002, Breda Činč Juhant did her best to normalize the situation; in 2003, she established the Vertebrate Department. The concept of the inner museum was brought to the fore by Sajovic shortly after 1900, however, representative hypodigmas started to be gathered only as late as in the 1950s. There were 547 vertebrate vouchers in the Museum in 1836, and this number rose to 2,637 vouchers in 1950 and 47,038 vouchers in 2023. Infrastructure trends did not follow the dynamics of collections' growth, hence the current standard of maintaining vertebrate collections is quite appalling.

Key words: museum collections, natural history, history of natural history, decay of collections, taxidermy

Vsebina

1. Uvod	93
2. Vertebratologija pred letom 1889	93
2.1. Uslužbenci	93
2.2. Zbirke	96
3. Vertebratologija v obdobju 1889–1945	101
3.1. Status muzejskega prirodopisa po Dežmanovi smrti	101
3.2. Razmere v muzeju	102
3.3. Uslužbenci	105
3.3.1. Gvidon Sajovic	105
3.3.2. Fran Kos	108
3.3.3. Frančišek (Fran) Dobovšek	116
3.3.4. Viktor Herfort	118
3.4. Zbirke	120
3.4.1. Stanje in rast	120
3.4.2. Uničevanje muzealij	124
3.4.3. Študijske zbirke	125
3.4.4. Veliki lov na kače na Kranjskem	126
3.4.5. Ihtiološka zbirka	129
3.4.6. Kos in zbirka sesalcev	132
3.4.7. Osteološka zbirka	140
3.5. Razstavne zbirke	142
3.5.1. Muzejske razstave	142
3.5.2. Zunanje razstave	150
3.6. Ornitološki zavod	153
4. Vertebratologija v obdobju 1945–2003	159
4.1. Direktorji	161
4.2. Zaposleni	163
4.2.1. Stanko Bevk	163
4.2.2. Savo Breljih	165
4.2.3. Zmago Bufon	168
4.2.4. Drugi kustosi in uslužbenci povezani z vertebratologijo	169
4.3. Zbirke	171
4.3.1. Stanje in rast zbirk	171
4.3.2. Hranjenje študijskih zbirk	175
4.3.3. Množično uničevanje muzealij	176
4.3.4. Tuje odprave	180

4.4. Razstavne zbirke	191
4.4.1. Stare postavitve	191
4.4.2. Indijski misijonski muzej	192
4.4.3. Polenčeve zbirke	195
5. Leto 2003 in Kustodiat za vretenčarje	204
Zahvale	204
Literatura	205

1. Uvod

Čeprav segajo dejavnosti na področju zoologije vretenčarjev v sam začetek nastanka Kranjskega deželnega muzeja, so postale formalno povezane in prepoznane pod skupnim imenom šele junija 2003, ko je direktorica Prirodoslovnega muzeja Slovenije Breda Činč Juhant ustanovila Kustodiat za vretenčarje. Pred tem so se z vertebratološko dejavnostjo ukvarjali kustosi ali preparatorji ob drugem muzejskem delu. Večji del svoje zgodovine je namreč muzej imel enega samega kustosa, ki je bil zadolžen za vse prirodopisne zbirke, od geoloških do zooloških.

V tem pregledu je predstavljena zgodovina vertebratološke dejavnosti v treh obdobjih: 1821–1889, 1889–1945 in 1945–2003. Zadnje obdobje je bilo v mnogem zelo kontroverzno, dogodki iz poznih 80-ih in 90-ih let pa še vedno razdvajajo muzej. Pregled je delo avtorja, ki ima v času pisanja v Prirodoslovnem muzeju Slovenije najdaljši službeni staž in je osebno doživel veliko tega, o čemer govori v poglavju 4. Tudi če bi bili obravnavani dogodki veliko manj stresni, kot pa so dejansko bili, bi bil zapis neizbežno subjektiven. Sodbo o tem, v kakšni meri mi je uspelo ohraniti objektivno distanco, prepuščam bralcu oziroma bralki.

Zgodovinski pregled zaključim z letom 2003, torej z letnico, ko se zgodovina Kustodiate za vretenčarje pravzaprav šele začne. Po tem letu so kustodiat prevzeli mlajši kustosi, zato je primerno, da ta del zgodovine pišejo oni.

Viri

V besedilu se sklicujem na neobjavljene vire:

1. »Inventarna knjiga sesalcev, rib, ptic, plazilcev Prirodoslovnega muzeja«, začeta leta 1889, je najpomembnejši vir starih zbirk vretenčarjev (do 60-ih let prejšnjega stoletja). Na ta vir se sklicujem kot na KATALOG (glej KRYŠTUFEK & JERNEJC KODRIČ 2013);
2. Arhiv Deželnega muzeja in Prirodoslovnega oddelka Narodnega muzeja je bil po osamosvojitvi Prirodoslovnemu muzeju leta 1944 le-temu odtujen, skupaj s številnim drugim materialom in dokumentacijo. Hranijo ga v Narodnem muzeju Slovenije; na ta vir se sklicujem kot na ARHIV;
3. Dokumenti po osamosvojitvi Prirodoslovnega muzeja so shranjeni, kolikor so pač ohranjeni, v Prirodoslovnem muzeju Slovenije, vendar niso ustrezno urejeni in arhivirani; na ta vir informacije se sklicujem kot na ARHIV PMS.

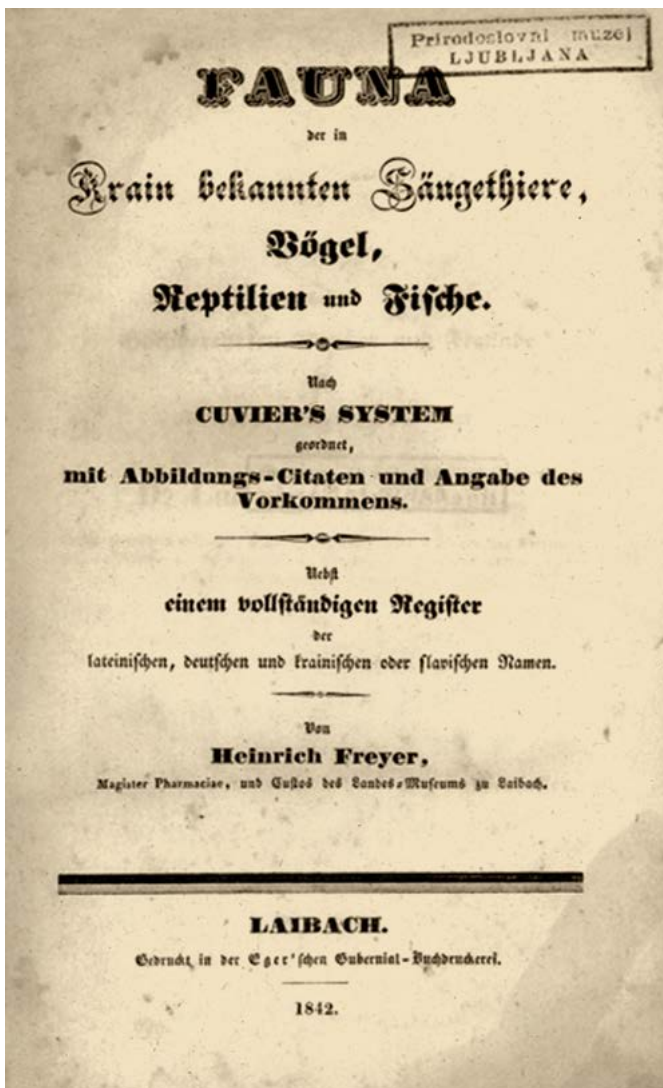
Bralca oziroma bralko želim spomniti, da sta širši okvir dvestoletne zgodovine Prirodoslovnega muzeja Slovenije zarisala KRIŽNAR (2021) in ČINČ JUHANT (2021).

2. Vertebratologija pred letom 1889

2.1. Uslužbenci

V obdobju pred letom 1889 se muzej vzpostavi kot inštitucija in ustvarjene so prve zbirke, ki dokumentirajo stanje vretenčarske favne na Kranjskem. Vretenčarji so zanimivi kot razstavnici predmeti, dokumentaciji pa se še ne pripisuje večjega pomena. Ob koncu obdobja (1889) je muzej začel voditi KATALOG zbirk vretenčarjev kot prvo podatkovno bazo. Z vretenčarji sta se ukvarjala dva muzejska kustosa, Henrik Freyer (1802–1866) in Karel Dežman (1821–1889), muzejski preparator pa je bil Ferdinand Schulz (1849–1936).

Vertebratološka dejavnost Henrika Freyerja, ki je v letih 1832–1852 deloval v muzeju kot njegov prvi kustos, je splošno znana. Kot je razvidno iz Hochenwartovega opisa prve razstave deželnega muzeja (HOCHENWART 1836), je bilo v letu 1836, torej vsega štiri leta po Freyerjevi zaposlitvi, v muzeju na ogled 622 eksponatov vretenčarjev, od ooloških in osteoloških primerkov do taksidermijskih preparatov. Ta material je bil temelj Freyerjevega popisa na Kranjskem živečih vretenčarjev (FREYER 1842), ki je v nacionalnem merilu eno temeljnih favnističnih del (slika 1). Del primerkov je zagotovo zbral Freyer, del pa jih je bil muzeju darovan. V letih 1823–1836 je muzeju podarilo primerke, v glavnem ornitološke, najmanj 19 posameznikov (KRIŽNAR 2021). Freyer naj bi vse taksidermijske preparate izdelal sam. V tem obdobju je bilo za kustosa samo po sebi razumljivo, da je izurjen v taksidermiji. Freyer se je v letih 1832–1835 večkrat izpopolnjeval v tej veščini pri Johannu Jakobu Hecklu v »Združenem ce-

Slika 1: »Fauna na Kranjskem živečih vretenčarjev« Henrika Freyerja iz leta 1842 je prvi pregled vretenčarjev tega dela slovenskega ozemlja. Delo je temeljilo na muzejskih primerkih, od katerih pa jih je do danes večina propadla. Vir: Knjižnica PMS.

Figure 1: »Fauna of Carniolan Vertebrates« by Henrik Freyer from 1842 is the first overview of the Province's vertebrates. It was based on museum vouchers, the majority of which, however, have been lost. Source: Library of the Slovenian Museum of Natural History (PMS).

sarsko-kraljevem prirodopisnem kabinetu« (Vereinigte k.k. Naturalien-Cabinete; danes Naturhistorisches Museum Wien oziroma Prirodoslovni muzej Dunaj) (BUFON 1971). Heckel (1790–1857) je bil že v mladosti navdušen prirodoslovec, ki je med drugim zbiral ptice in se sam izuril v spretnosti njihovega prepariranja. Taksidermijske veščine je kasneje razvil v prirodopisnem kabinetu, v katerem je delal, najprej volontersko (jesen 1818–avgust 1820; SVOJTKA et al. 2012), kasneje (1820–1832) pa je prejemal plačo. Heckel je bil zlasti izurjen v prepariranju ptic in rib, pri njem pa so se usposobili za prepariranje mnogi tuji prirodoslovci (SVOJTKA et al. 2009). S preučevanjem rib je Heckel dosegel mednarodni sloves. Od leta 1810 naprej, torej tudi v času Freyerjevih obiskov Dunaja, je bil kustos v kabinetu Johann Natterer starejši (1786–1852), ki je prav tako obvladal taksidermijsko delo. Nattererjeva zbirka sesalcev, ptic in žuželk je bila temelj »Kabineta živali« (Thierkabinet) v cesarsko-kraljevem prirodopisnem kabinetu (SVOJTKA et al. 2012). Freyer je bil očitno deležen enega boljših usposabljanj v taksidermiji, kar jih je bilo v njegovem času mogoče dobiti. Poleg tega je na Dunaju prišel v stik v vrhunskimi prirodoslovci zoologi.

Leta 1852 je Freyer odšel v Trst, nasledil ga je Karel Dežman (tudi Dragotin Dežman ali Carl Deschmann), ki je ostal v muzeju vse do smrti. Dežman (čeprav »polihistor v poznavanju Kranjske, je bil vendar v prvi vrsti in v bistvu naravoslovec v najširšem pomenu«; Kos 1923a: 52), se je aktivno ukvarjal tudi z vretenčarji. V glavnem je objavljaval favnistične novice o različnih vrstah sesalcev in ptic, redkeje tudi o plazilcih (sklednica) in dvoživkah (človeška ribica). Njegovo bibliografijo je uredil Kos (1923a). Poleg tega, da je bil direktor muzeja, je Dežman opravljal še druge odgovorne javne funkcije (župan Ljubljane, poslanec Deželnega zbora). Njegove »zasluge za muzej in muzejsko društvo so nevenljive« (Kos 1923a: 52).

V času, ko je muzej vodil Dežman, se je v njem kot prvi preparator zaposlil Ferdinand Schulz (1849–1936). Dne 4. februarja 1875 je bil z dekretom Deželnega odbora (št. 8883; ARHIV 1875/8) nastavljen kot muzejski sluga. V taksidermijo naj bi ga bil uvedel Dežman, za katerega pa nam ni znano, kje se je izučil te veščine. Zapis s konca 19. stoletja nam da misliti, da so obstajale nekonvencionalne možnosti usposabljanja. Tako je v letih 1886–1887 »... neki potujoči preparator našopal [...] 15 savskih rib za plačilo 17 gld. [goldinarjev] na nov način in je v tem poučil tudi muzejskega preparatorja [Schultza]« (POROČILO O DELOVANJU KRANJSKEGA DEŽELNEGA ODBORA 1888: 12). Kot preparator je Schulz naredil lepo kariero. PONEBŠEK (1929: 183) navaja, da je »Za svoja izvrstna gatiljska dela [...] dobil mnogo priznanj in pohval, na raznih razstavah pa obilno svetinj in odlikovanj, tako n. pr. odlikovanje z Grand Prix i. dr.« Njegove »Ribe so bile pri gozdarstveni razstavi v Beču in Gorici odlikovane s častno diplomom in preparatorju F. Schulzu v Beču podeljena srebrna razstavna medalja, v Gorici pa častno priznanje« (POROČILO O DELOVANJU KRANJSKEGA DEŽELNEGA ODBORA 1892: 192–193). Mnenje, da je »Schulz [...] izumil neki poseben način gatenja rib« (PONEBŠEK 1929: 183), se je v ustnem izročilu v muzeju ohranilo do danes. Po tem viru je bila riba izkožena skozi usta (angleško: skinned through the mouth; MORRIS 2012: 129), tako da vzdolžni rez za odstranitev trupa ni bil potreben, posledično pa tudi ne šivanje reza. Preparator je kožo osušil z vročim peskom in ji tako dal končno obliko. Tak način prepariranja je bil v Schulzevem času v Evropi dokaj razširjen (MORRIS, prav tam).

Schulz, ki je v svojem življenju prepariral več kot 20.000 sesalcev, ptic in rib, je za muzej »nagatil čez 800 živali« (PONEBŠEK 1929: 184), kar pomeni vsega 4 % preparatov; vse ostalo je bil domnevno njegov zasebni posel. Kaže, da Dežmana, a tudi večine njegovih naslednikov, ni motilo sožitje muzejskega preparatorskega dela z zasebnim. Schulz je ves čas svoje zaposlitve odgovornemu kustosu brez zadrege posredoval informacije o živalih, ki jih je prepariral za zunanje naročnike (npr. Kos 1925c). Pedantni Müllner je bil eden redkih direktorjev, ki je po Dežmanovi smrti poskušal potegniti mejo med zasebnim in službenim preparatorskim delom (ARHIV 1889/79). Očitno ni bil uspešen, saj je npr. leta 1931 neka Antonija Čuček s Ptuja ponujala

Muzejskemu društvu v odkup »krasnega nagašenega pava, stoječega na pristni kitajski vazi«, ki ga »je nagačil prejšnji muzejski upravitelj g. Schulz« (ARHIV 1931/830). Schulzevo cvetoče preparatorsko podjetje je po njegovi upokojitvi prevzel Jože Škrajnar (GALJOT 2004).

2.2. Zbirke

Ob otvoritvi muzeja leta 1836 je bilo razstavljenih 547 primerkov vretenčarjev, v kar ni všteta oologija. Glede na to, da se je Freyer zaposlil v muzeju vsega štiri leta pred otvoritvijo zbirk, vseh razstavljenih vretenčarjev seveda ni mogel sam pripraviti. To kaže, da je pomemben del razstavljenega materiala končal v muzeju kot darovi že prepariranih živali. KRIŽNAR (2021: 34) posebej omenja družino Rudež iz Ribnice kot darovalce številnih sesalcev in ptic. Tako je večino ptic, ki so bile razstavljene leta 1836, daroval Friderik Rudež (Friedrich Rudesch; HOCHENWART 1836), ne vemo pa, v kakšnem stanju so prišle v muzej. Ob koncu obdobja je bilo v zbirki približno tisoč primerkov (tabela 1); večina je bila ptic (c. 73 %). Rast zbirke po letu 1836 je v povprečju znašala skromnih deset primerkov na leto.

Ob otvoritvi muzejske stavbe leta 1888 so bili vretenčarji razstavljeni v dvoranah IX, X in XI, v katerih so še vedno. Številke dvoran so danes sicer odstranjene. Dvorane so v I. nadstropju Dežmanove muzejske stavbe, vzporedno s Šubičevo ulico (slika 2). Glavni vir za rekonstrukcijo stanja razstavnih zbirk leta 1888 je Dežmanov vodnik (DESHMANN 1888: 167–170), ki pa je stenografski in se sklicuje le na etikete, s katerimi so bile opremljene muzealije. Dvorana IX je bila namenjena botaniki in zoologiji. V dvorani X so bili v petih omarah »kranjski vretenčarji in ptice«, v dvorani XI pa »ptice in ribe« (DESHMANN 1888). Vsebina dvorane X je bila sledeča:

Omara 1: 60 rogovij (jeleni, srnjaki) in gamsjih rogljev (slike 3, 18 in 19); lobanja povodnega konja (slika 4), skelet jamskega medveda;

Omara 2: rjavi jastreb *Aegypius monachus*, ustreljen leta 1878 pri Velikih Laščah;

Omara 4²: 10 barvnih oblik kozače *Strix uralensis*;

Omara 5: ruševcec *Tetrao tetrix*, sadža *Syrhaptus paradoxus* in puščavski tekalec *Cursorius cursor*;

Omara 7: gnezdo krekovta *Nucifraga caryocatactes* z Jelovice (DESHMANN 1888: 168–169).

Za dvorano XI je navedena le »velika prostostoječa omara ... z nižjimi živalmi in zbirko okostij« (DESHMANN 1888: 169).

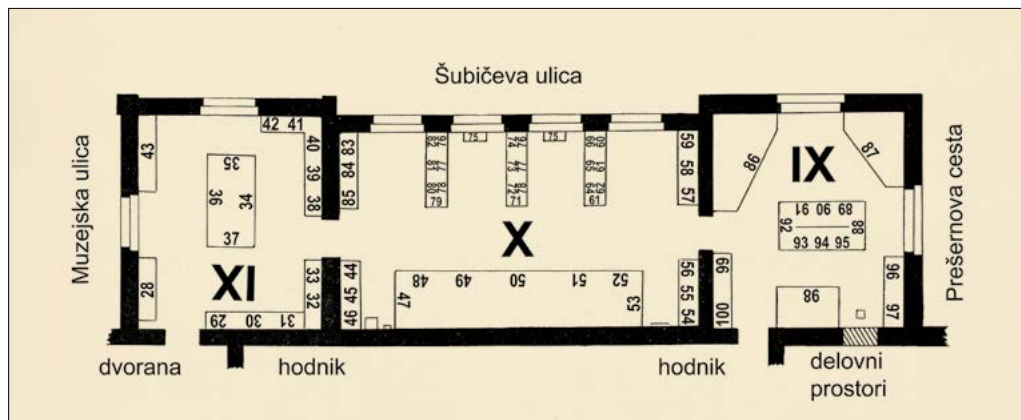
² Omari št. 3 in 6 sta izpuščeni v izvorniku.

Tabela 1. Stanje zbirk vretenčarjev v različnih časovnih obdobjih v letih 1836–2003.

Table 1. The status of vertebrate collections in 1836–2003.

Zbirka/Collection	1836 ¹	1892 ²	1918 ³	1931 ⁴	1936 ⁵	1941 ³	1950 ³	2002 ⁶	2003 ⁷	2022 ⁸
Sesalci/Mammals	59	221	243	365	439	463	540	6.502	11.559	28.598 ^a
Ptice/Birds	409	807	915	1.171	1.673	1.715	1.812	3.649	3.421	8.985
Anamniota/Anamniotes	79	78	200	276	308	312	321	6.754	5.678	12.455
Skupaj/Total	547	1.106	1.358	1.812	2.420	2.490	2.673 ^b	16.905	20.658	47.038

Viri / Sources: ¹HOCHENWART (1836); ²POROČILO O DELOVANJU KRANJSKEGA DEŽELNEGA ODBORA (1893: 182; vrednosti so preračunane iz odstotkovnih deležev); ³KATALOG; ⁴Interno poročilo (ARHIV 1931/272) (ne vključuje 188 inventarnih enot osteologije); ⁵Almanah Kraljevine Jugoslavije 1937–1938 (ARHIV 1936/676); ⁶Dokument posredovan Inšpektoratu RS za področje Kulturne dediščine dne 22. aprila 2002 (ARHIV PMS); ⁷«Vizija razvoja zbirk» stanje na dan 1. januarja 2003 (ARHIV PMS); ⁸Katalogizirani primerki, stanje aprila 2022; ^aOb upoštevanju nekatalogiziranega materiala, seštevek presega 50.000 primerkov; ^bSeštevek ne upošteva uničenega materiala po letu 1945 (glej sliko 52).

Slika 2: Tloris treh dvoran (IX, X, XI) v prvem nadstropju Dežmanovega muzeja. Že leta 1888 so bili v njih nameščeni preparati vretenčarjev, in to se do danes ni bistveno spremenilo. Prirejeno po ANONIMUS (1949); oštevilčenja omar in vitrin sledijo istemu viru.

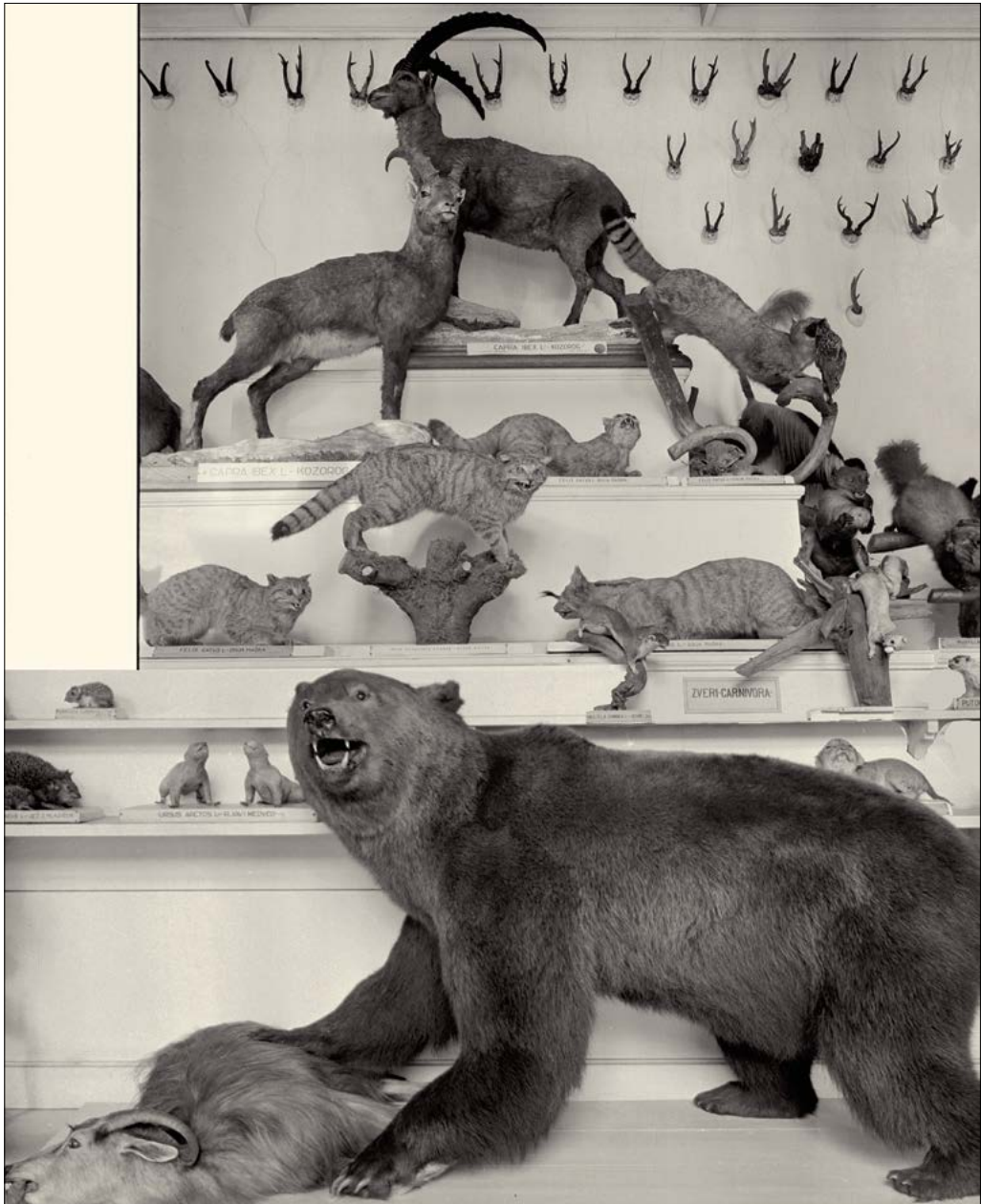
Figure 2: Ground plan of three halls (IX, X, XI) on the first floor of the Dežman Museum. Vertebrate mounts were placed in them as early as 1888, and this has not changed significantly to this very day.

Zbirko je v poznih 20-ih letih revidiral Fran Kos. Poudaril je slabo dokumentacijo: »pogosto [so] manjkale ekspanatom i. t. d. točne determinacije ter čas in kraj pridobitve. Največkrat je objekt nosil na etiketi le letnico pridobitve in ime darovalca, najdišče pa ni označeno niti v inventarjih. V prejšnjih časih pač niso pripisovali temu faktorju tako odločilne važnosti za znanstveno uporabo muzejskega materiala. [...] Pri tem izpopolnjevanju podatkov je bilo najtežje vprašanje najdišče.« Potrebno je bilo »na osnovi letnice pridobitve in imena darovalca ugotoviti najdišča iz "Seznamov" muzeju darovanih objektov i. t. d. v "Illyrisches Blatt", "Laibacher Tagblatt", "Laibacher Zeitung" i. t. d. S tem sicer zelo zamudnim delom sem dosegel vsaj toliko, da je del preurejenih zooloških zbirk uporaben v znanstvene namene« (Kos 1928: 78–79). V času poročanja je bil katalog »popolnoma gotov za sesalce in ptice; za plazilce in krkone je [bil] v delu, ribe pa pridejo v kratkem na vrsto« (Kos 1928: 79).

Mnogih primerkov, evidentiranih v KATALOGU in Kosovi dokumentaciji, danes ni več v muzeju. Ker ni celostnega seznama pridobitev vretenčarjev pred letom 1888 se pri oceni izgubljenih muzealij zanašam na Križnarja, katerega pregled je v tem pogledu najpopolnejši (KRIŽNAR 2021: tabeli 1 in 3). Od 180 identificiranih preparatov jih 167 (= 92,7 %; tabela 2) ni več v muzeju. Prav tako se niso ohranile številne muzealije, ki v tabeli niso zajete. Tako je izginilo pet kozarcev rib (leta 1825 jih je daroval Maximilian von Schwachhofer iz Trsta), zbirka jadranskih rib (daroval Prirodoslovni muzej v Trstu v letih 1870–1875) in zbirka vretenčarjev (plazilci, ptica in glodavec), zbrana na odpravi Novara³ (daroval grof Alfons Auersperg leta 1876).

Čeprav je vsaka prirodoslovna muzealija unikatna in tako nenadomestljiva, posebej omenjam izgubo 10 človeških ribic *Proteus anguinus*, vključno s pikčastim črnim primerkom

³ Raziskovalna odprava Novara je z istoimensko fregato v letih 1857–1859 obplula svet. Bila je prva pomorska raziskovalna odprava avstrijske mornarice, organizirala pa jo je Cesarska akademija znanosti na Dunaju. Novara je v 551 dneh preplula 51.686 morskih milj (= 95.722 km). Med drugim je odprava v tem času zbrala 26.000 zooloških primerkov; zoološki rezultati pa so bili objavljeni v šestih knjigah (<https://de.wikipedia.org/wiki/Novara-Expedition>). Vretenčarji so v prvem zvezku iz leta 1869, dostopni pa so na portalu Biodiversity Heritage Library (<https://www.biodiversitylibrary.org/item/209501#page/77/mode/1up>).

Slika 3: Izrez iz osrednje postavitve sesalcev z dermoplastičnim preparatom medveda *Ursus arctos* iz kočevskih gozdov. Primerek, ki je bil domnevno pridobljen leta 1868, je eden redkih ohranjenih starejših taksidermijskih preparatov Prirodoslovnega muzeja. Vse od leta 1888 je bil osrednji eksponat velike vitrine (kasnejše velike gozdne diorame) v dvorani X, po letu 2015 pa je bil na hitro umaknjen. Zbirka rogovij na zidu je bila v muzeju že pred letom 1888 in kasneje zavržena. Slika je sestavljena iz dveh posnetkov, ki sta nastala pred letom 1949. ARHIV PMS

Figure 3: Taxidermic mount of brown bear *Ursus arctos* from the Kočevje Forests, supposedly acquired in 1868. The display is from 1888. PMS ARCHIVE.

Tabela 2. Usoda preparatov vretenčarjev, pridobljenih pred letom 1889 in identificiranih v Tabelah 1 in 3 v KRIŽNARJU (2021). Ohranjen – ohranjeni primerki so še vedno v Prirodoslovnem muzeju Slovenije; Izgubljen – primerkov ni bilo mogoče identificirati; Status ni znan – ohranjen je zgodovinski primerek vendar njegove identitete ni mogoče zanesljivo povezati z obstoječo dokumentacijo. Pri seštevkih v spodnji vrstici so v oklepaju navedeni odstotkovni deleži.

Table 2. The fate of vertebrate preparations obtained prior to 1889.

Zbirka Collection	Ohranjen Secured	Izgubljen Discarded	Status ni znan Status not known	Skupaj Total
Sesalci / Mammals	2	9		11
Ptice / Birds	7	119		126
Plazilci / Reptiles	1	12	1	14
Dvoživke / Amphibians		16		16
Ribe / Fish		11	2	13
Skupaj / Total	10 (5,6%)	167 (92,7%)	3 (1,7%)	180

Slika 4: Lobanja povodnega konja *Hippopotamus amphibius*, ki je bila leta 1888 razstavljena v dvorani X. Muzej jo je pridobil najkasneje leta 1881 od kontraadmirala Karla Shafferja. Izvira z vzhodnoafriške obale južno od ekvatorja. Foto: David Kunc.

Figure 4: Hippo *Hippopotamus amphibius* skull, put on display in 1888. It was acquired by the Museum in 1881 at the latest, and originated from the East African coast, south of the equator. It was a donation of Rear Admiral Karel Shaffer. Photo: David Kunc.

Slika 5: Ruski jeseter ali kašikar *Acipenser gueldenstaedtii* je eden redkih ohranjenih taksidermijskih preparatov iz 19. stoletja. Ujet je bil leta 1883 blizu Ljubljane in je edini svoje vrste z ozemlja Slovenije. Foto: Ciril Mlinar; obdelava posnetka: Boris Kryštufek.

Figure 5: Russian sturgeon *Acipenser gueldenstaedtii* is one of the few surviving taxidermic mounts from the 19th century. It was captured in 1883 in the vicinity of Ljubljana and is the only one of its kind from the territory of Slovenia. Photo: Ciril Mlinar; image processing: Boris Kryštufek.

Slika 6: Preparati človeških ribic *Proteus anguinus*, ki so prišle v muzej v 19. in zgodnjem 20. stoletju. a – primerek klasificiran kot oblika *zoisii* (Zoisov močeril); nahajališče je Vir pri Stični, 1896; b – oblika *freyeri* (Freyerjev močeril); Kumpolje, 1909. Izreze primerkov a–c je objavil Kos kot sliko 60 (str. 83) v *Vodniku* po zbirkah Narodnega muzeja v Ljubljani (Kos 1933). Njihovo dolžino navaja kot »ca. 27 cm«; izreza nista v sorazmerju. Nobeden izmed primerkov na tej sliki se ni ohranil. ARHIV PMS.

Figure 6: Fixed cave salamanders *Proteus anguinus*, acquired during the 19th and early 20th century. None of them is still present in the Museum. PMS ARCHIVE.

iz Laz pri Planini (pridobljen 1845). Tu so tudi ris iz idrijskih gozdov (pridobljen v letih 1853–1855), ki je pri nas iztrebljena vrsta, rjavi medved iz Kamniške Bistrice (pridobljen v letih 1853–1855), ki je bil verjetno zadnji svoje vrste v Kamniških in Savinjskih Alpah (KRYŠTUFEK 1991), dolgokrili netopir *Miniopterus schreibersii* iz jame pri Kobilu blizu Idrije (1858–1862), torej s skrajnega roba areala vrste⁴, in dve soški postrvi *Salmo marmoratus*, pridobljeni v letih 1862–1866, torej pred vnašanjem potočne postrvi v jadransko porečje in hibridizacijo med obema vrstama postrvi. Izgubljen je tudi jelen z Auerspergove posesti, darovan leta 1835, ki ga posebej omenja HOCHENWART (1836); verjetno je bil po letu 1889 katalogiziran pod št. 145 in izločen leta 1926. Očitno je šlo za edini primerek avtohtonega slovenskega jelena, ki je kdaj prišel v muzej; vrsta je bila pri nas iztrebljena v drugi polovici 19. stoletja (KRYŠTUFEK 1991). Leta 1956 je bil darovan šoli zgodovinski primerek volka iz Kočevja, pridobljen leta 1858. Med izgubljenim materialom sta dve močvirski sklednici *Emys orbicularis*, podarjeni med letoma 1838 in 1866, nenavadno obarvan navadni gad *Vipera berus* iz doline Krme (pridobljen 1877) itd.

3. Vertebratologija v obdobju 1889–1945

3.1. Status muzejskega prirodopisa po Dežmanovi smrti

Obdobje 1889–1945 omejujeta pomembna mejnika. Leta 1889 je umrl Dragotin Dežman, njegova smrt pa je naznanila zaton muzejskega prirodoslovja (PLANINA 1955; KRIŽNAR 2021), posledice katerega Prirodoslovni muzej Slovenije občuti še danes. V istem letu je muzej začel pridobitve vretenčarjev vpisovati v KATALOG kot prvo urejeno podatkovno bazo zbirk. Konec obdobja (1945) označuje upokojitev Frana Kosa.

Dežmana je nasledil Alfonz Müllner (1840–1918), ki je slovenski naravoslovni javnosti slabo znan. V muzeju je bil zaposlen v letih 1889–1903, službovanje pa je začel v petdesetem letu življenja. V mladosti se je navduševal nad prirodopisom in ga tudi doštudiral na dunajski univerzi. Kasneje se je ukvarjal »najprej z anatomijo, osteologijo in histologijo« (MANTUANI 1919: 92). Že leta 1875 se je začel posvečati arheologiji, h kateri so ga usmerile kraniološke in kasneje antropološke študije. V mlajših letih je pisal o ornitološki tematiki (MANTUANI prav tam) vendar se v letih, preživetih v muzeju, očitno ni več posvečal vertebratologiji. Po Müllnerju sta muzej krajši čas vodila Ferdinand Schulz (1903–1905) in Walter Schmid (1905–1909). Schmid je bil prvi muzejski direktor brez naravoslovne izobrazbe (KRIŽNAR 2021: 76), za njim pa sta prišla umetnostni zgodovinar Josip Mantuani (direktor v letih 1909–1924) in zgodovinar Josip Mal (1924–1944).

Dežmanovi smrti sta sledila zmanjšan prevzem naravoslovnih predmetov (npr. KRIŽNAR 2021: 76) ter diskvalifikacija prirodoslovja in ustanoviteljev Deželnega muzeja. Mantuani je pisal o diletantski muzejski »razvojni črti« pred letom 1852 (MANTUANI 1922: 314), njegovi intelektualni sledilci pa še danes trdijo, da je bil Deželni muzej »pod vodstvom "diletantov" (grof Hohenwart, pl. Schildenfeld, Freyer, Dežman)« in je »svoje poslanstvo ... lahko zasledoval le deloma« (MAHNIČ 2016: 213).

V muzeju so se razmahnili kulturno-zgodovinski oddelki, prirodoslovni pa so se krčili. Tako je Mal v poročilu za Almanah Kraljevine Jugoslavije navedel 6 muzejskih oddelkov, od tega

⁴ Dežman ga je v Drugem zvezku Muzejskega društva predstavil kot prvo najdbo dolgokrilega netopirja *Miniopterus schreibersii* za Kranjsko (Eine für Krain neues Fledermausart (*Miniopterus* [sic] *Schreibersii*). Zweites Jahresheft, 1858, str. 123).

3 kulturno-zgodovinske in le enega prirodoslovnega, zraven pa še knjižnico in arhiv (ARHIV 1925/745). Leta 1910 sta bila v muzeju zaposlena dva prirodoslovca, Sajovic (provizorno za 6 ur tedensko) in preparator Dobovšek, ki je moral opravljati vsa tehnična in restavratorska dela tudi za Mantuania. V istem času so kulturno-zgodovinske vsebine pokrivali Mantuani, Mal in »gospa Marija Mantuani« kot »nadzornica tkanin« (MANTUANI 1911). Leta 1937 sta bila na prirodoslovnem oddelku dva zaposlena (Kos in Herfort), na kulturno-zgodovinskem pa jih je bilo 5; Herfort je moral opravljati vsa tehnična in restavratorska dela na obeh oddelkih. Januarja 1941 so bili v prirodoslovnem oddelku trije zaposleni, na kulturno-zgodovinskem pa jih je bilo šest; Herfort je še vedno delal (tudi) kot fotograf in restavrator arheoloških in drugih kulturno-zgodovinskih predmetov. Bil je tudi edini taksidermijski preparator v muzeju. Ko je npr. uprava graščine Snežnik aprila 1926 muzej obvestila, da ima »več nagačenih ptičev za naprodaj, in uljudno vprašamo, dali se sl[avni] naslov interesira za nje«, je muzej pojasnil, »da načelno izvršuje vse preparatorske posle v lastni delavnici« (ARHIV 1926/362).

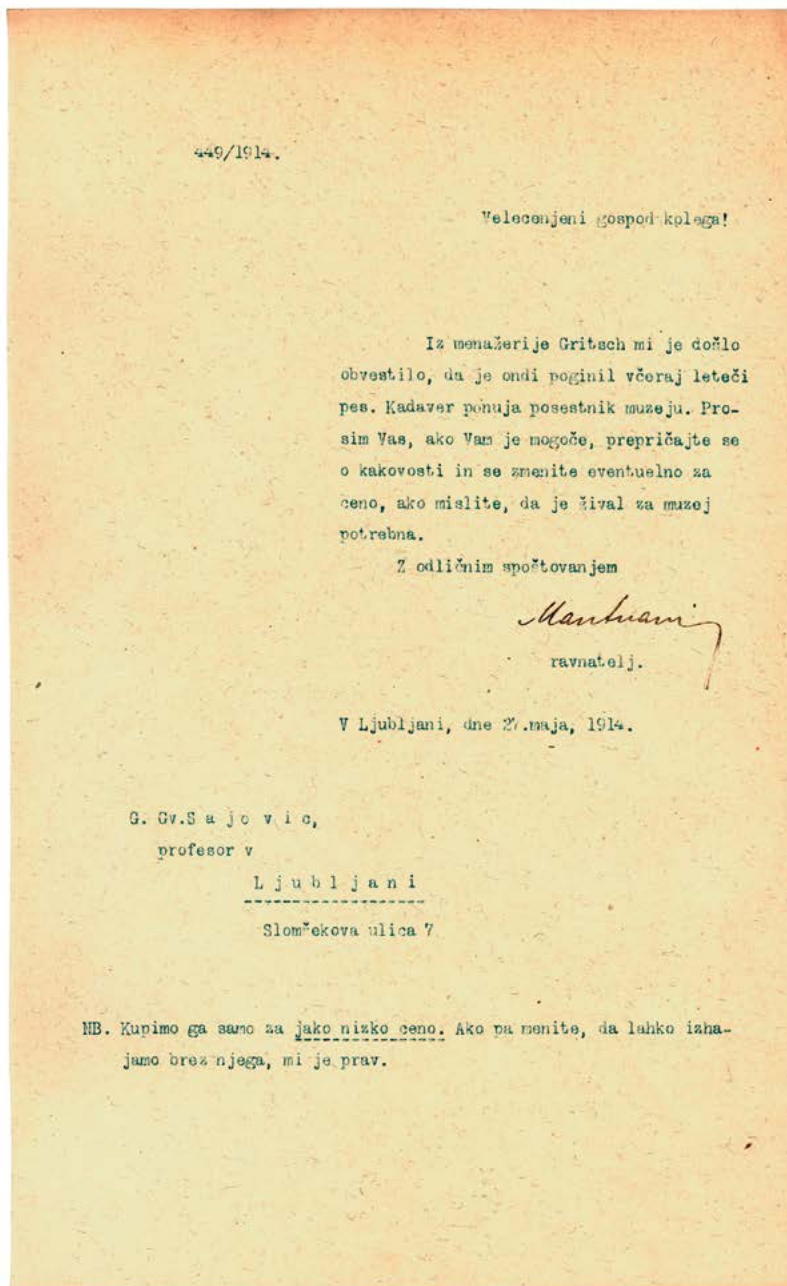
Podobno kot delovna mesta so se delila tudi sredstva. Leta 1908 so stale omare za zoološke in botanične zbirke 10.000 kron, za kulturno-zgodovinske pa 142.000 kron (ARHIV 1908/62). V postavki »Zbirke deželne muzeja« je bilo v letu 1923 za »Arheološke in kulturnozgodovinske zbirke, vključljivo umetnine«, predvidenih 125.500 din, za »Prirodopisne zbirke« pa 56.800 din (ARHIV 1923/376). Podobno je 16. julija 1941 tedanja okupacijska oblast (Kraljevi civilni komisar za zasedeno slovensko ozemlje) za »nakup kulturnozgodovinskih in obrtnih izdelkov« odobrila 15.000 lir, za »izpopolnitev prirodoslovnih zbirk« pa vsega 4.000 lir. Julija 1923 je znašal »obračun potnin« za Mantuania 1947,50 din, za Kosa pa vsega 474 din. Sledil je še odvzem prostorov prirodopisnega oddelka v pritličju muzejske stavbe, najprej januarja 1925 (Odlok Ministrstva Prosveta št. 25 z 12. januarja; ARHIV 1925/593) in ponovno leta 1947 (ČINČ JUHANT 2021).

Ob vsem tem pljenjenju je Mal tožil, kaj vse da »Narodni muzej žrtvuje za svoj prirodopisni oddelek« (ARHIV 1936/626). Za K. MAHNIČ (2016) je šlo pri vsem tem za prehod od diletantskega v enciklopedični muzej, pri čemer naj bi bila stagnacija prirodoslovja vgrajena v »glavn[o] usmeritev muzeja, ki je bila postavljena že ob njegovi ustanovitvi – namreč, da naj bo muzej deželni muzej za Kranjsko; s tem je bilo njegovo delovanje na področju prirodopisja precej omejeno, saj je na Kranjskem, ki je sorazmerno majhna dežela, število naravnih vrst omejeno« (MAHNIČ 2016: 212). *O sancta simplicitas!*

3.2. Razmere v muzeju

Statut iz leta 1920 je določal, da je »Muzej "Rudolfinum" v Ljubljani ... znanstveni zavod in ima namen dvigati vsestransko znanstveno in duševno kulturo, v prvi vrsti pa gojiti domoznanstvo vseh panog.« Nadalje je Statut določal, da »k delu v muzeju spada tudi znanstvena poglobitev v muzejske zbirke in njihovo natančnejše poznavanje. Muzejski uradniki z akademično izobrazbo imajo dolžnost, znanstveno proučevati zbirke« (ARHIV 1920/32). »Uredba o ureditvi ministrstva za prosveto« z dne 26. julija 1929 je v šestem členu obravnavala muzeje kot strokovne in znanstvene zavode. Ta dobra načela pa je močno omejevala kruta realnost: muzejski kustosi so bili preobremenjeni z zbirkami, financiranje raziskovalnega dela pa je bilo zelo skromno.

V Kraljevini Jugoslaviji so bile materialne razmere očitno težavne za vse muzeje, še posebej pa za ljubljanskega. »Ugotoviti je namreč treba, da združujeta Kulturnozgodovinski umetnostni in Prirodopisni muzej [dejansko oddelka Narodnega muzeja v Ljubljani] celo vrsto znanstvenih panog, za katere obstajajo v Beogradu in Zagrebu, pri nič obsežnejšem gradivu, specialni muzeji z osebjem, ki je deloma pri vsakem posameznem zavodu še več

Slika 7: Obvestilo direktorja Mantuania o »letečem psu« *Pteropus giganteus*, ki je 26. maja 1914 poginil v menažeriji Gritsch. Naslovljeno je na Gvida Sajovica s kratkim navodilom glede možne pridobitve za muzej: »Kupimo ga samo za jako nizko ceno«. ARHIV 1914/449.

Figure 7: Director Mantuani's notice about a "flying fox" *Pteropus giganteus*, which died on 26 May 1914 at the Gritsch Menagerie. The notice was addressed to Gvido Sajovic with a brief instruction regarding the possible acquisition for the Museum: "We can buy it for a very low price only." ARCHIVE 1914/449.

Narodni muzej, prirodoslovni odd.,
Ljubljana.
št. 669/38. Ljubljana, dne 27. oktobra 1938.

Blagородni gospod

A n t u n M A Š T R O V I Ć
prosvetni referent

Z A G R E B

Opatička 4.

Na Vaš cenj. dopis z dne 20. t. m. Vem prijazno sporočamo
sledeče: Zelo radi bi nakupili odn. si nabavili Vašo zbirko ptičjih
mehov, nabranih v Dalmaciji. A žal so proračunsko predvideni kredi-
ti na našem muzeju tako skromni, da ne zadostujejo niti za tekoče
potrebe, kaj še za kompletiranje naših prirodopisnih zbirk. Tudi je
naš muzej predvsem poklican zbirati gradivo z ozemlja Slovenije,
a niti za to nima zadosti denarnih sredstev.

Prosimo Vas, da nam ne štejete v zlo, ako iz navedenih
razlogov ne odkupimo ponudene ornitološke zbirke.

Z odličnim spoštovanjem za

Ravnateljstvo Narodnega muzeja,
Ljubljana:
Dr. Kos l. r.
kustos.

Slika 8: Muzej je 27. oktobra 1938 zaradi pomanjkanja sredstev zavrnil ponudbo Antuna Maštrovića iz Zagreba za odkup študijske zbirke ptic iz Dalmacije. Zbirka je šela 350 primerkov 200 različnih vrst. ARHIV 1938/654.

Figure 8: Owing to the lack of funds, the Museum rejected, on 27 October 1938, the offer by Antun Maštrović from Zagreb to sell a study collection of birds from Dalmatia. The collection numbered 350 specimens belonging to 200 different species. ARCHIVE 1938/654.

kot dvakrat tako številno kot osebje podpisanega [ljubljskega] muzeja« (ARHIV 1937/38). Kot je trdil Mal, so muzejski kustosi »drugod v kulturnih državah izenačeni v rangu z univerzitet[nimi] profesorji, ki se ne smatrajo za degradirane ali za gmotno oškodovane, če prestopijo iz univerzitetne kariere v muzejsko. V Jugoslaviji pa bi po dosedanjem stanju s kustosom muzeja ne menjal ljudskošolski učitelj« (ARHIV 1940/623). Morda je bil ljubljanski muzej res na jugoslovanskem repu, zagotovo pa je bil prirodopisni oddelek na koncu repa Deželnega (Narodnega) muzeja.

Mantuanievo obvestilo Sajovicu o kadavru »letečega psa« (*Pteropus giganteus*), ki je poginil 26. maja 1914 v menažeriji Gritsch, zgovorno priča, kako so se kupovali predmeti za prirodopisne zbirke (slika 7). Po pooblastilu, da se Sajovic pogodi za ceno (»ako mislite, da je žival za muzej potrebna«), je Mantuani v pripisu preciziral navodila: »Kupimo ga samo za jako nizko ceno. Ako pa menite, da lahko izhajamo brez njega, mi je prav« (ARHIV 1914/449). Iz poročila o stanju zbirk izvemo, da je Sajovic žival pridobil za muzej (ARHIV 1915/96). Resnici na ljubo je treba povedati, da je bilo denarja malo tudi za kulturno-zgodovinske predmete. Tako je Narodni muzej s prosjačenjem v dnevnikih zbiral sredstva za odkup »grških in jugoslovanskih novcev« (SLOVENEK, 1. februarja 1923, letnik 49, št. 25, str. 3).

V prošnjah za donacije živali, ki jih je Kos neprestano naslavljal na posameznike, župane, ministrstva in celo na Upravo dvora kralja Petra II, se ves čas ponavlja ista utemeljitev: »glede na premajhna denarna sredstva muzeja« (npr. ARHIV 1937/532). Ko je Siegmund Ferdinand poklonil muzeju divjega prašiča pod pogojem, da mu muzej povrne 200 din, kolikor je plačal gonjačem (ARHIV 1934/36) je muzej barantal »ako bi bilo mogoče honorar za gonjače nekoliko znižati«, sklicujoč se na nizke »dotacije znanstvenih zavodov« (ARHIV 1934/34). Naslednje leto (1935) je muzejsko ravnateljstvo prosjalo pri »Dubrovački parabrodski plovitbi« »z ozirom na naše pičle kredite« »za znižano vožnjo« v Dalmacijo, kamor sta potovala muzejski sodelavec »g. Dr. Staudacher[...] z enim spremljevalcem« po »primerk[e] favne našega Jadrana« (ARHIV 1935/332). Kozoroga, ki si ga je Kos tako želel, je v Gran Paradisu naročil baron Born in se zavezal plačati ceno (ARHIV 1931/1083). Jeseni 1938 je Antun Maštrovič iz Zagreba ponudil muzeju v odkup ornitološko zbirko iz Dalmacije. Vsebovala je 350 preparatov, ki so pripadali 200 vrstam, zbrani pa so bili v letih 1920–1935; taksonomske determinacije je preveril Otmar Reiser. Kos je ponudbo zavrnil (slika 8): »Zelo radi bi nakupili odn[osno] si nabavili Vašo zbirko ptičjih mehov, nabranih v Dalmaciji. A žal so proračunsko predvideni krediti na našem muzeju tako skromni, da ne zadoščajo niti za tekoče potrebe, kaj šele za kompletiranje naših prirodopisnih zbirk« (ARHIV 1938/654).

V takšnih razmerah je torej deloval prirodopisni oddelek v obdobju, ko se je, da ponovimo K. Mahnič, nekdanji muzej diletantov transformiral v »enciklopedično ustanovo« (MAHNIČ 2016).

3.3. Uslužbenci

3.3.1. Gvidon Sajovic

Gvidon Sajovic se je rodil 14. avgusta 1883 v dobro stoječi trgovski družini, zanimanja za naravo pa se je navzel pri očetu lovcu. Leta 1902 je vpisal študij prirodopisa na Filozofski fakulteti dunajske univerze; 22. maja 1906 je bil promoviran za doktorja filozofije, 24. oktobra je napravil izpit iz prirodoslovja kot glavnega predmeta, 22. januarja 1907 pa izpit iz fizike in matematike kot stranskih predmetov s slovenskim in nemškim učnim jezikom. Že naslednji mesec (8. februarja) se je zaposlil (kot »poizkusni kandidat«) na ljubljanski realki, kjer je leta 1910 postal gimnazijski učitelj. V muzeju je začel delati kot prostovoljec (1907–1910),

saj »kot gimn[azijski] profesor ni mogel biti istočasno nastavljen tudi v muzeju ... po vsej obliki [je bil] najprej voluntêr, potem asistent«. Ravnateljstvo muzeja »je mislilo pridobiti dr. Sajovica popolnoma za muzej, to pa takoj začetkom vojne« (ARHIV 1921/83). Stvari pa so se obrnile drugače in leta 1916 je Sajovic zapustil muzej. KRŽNAR (2021:76) piše, da je »zaradi pešanja zdravja [...] Sajovic muzejsko službo končal 30. septembra 1916, ko ga je nadomestila Angela Piskernik«. Sočasna poročila razkrivajo spletke, zaradi katerih so Sajovica dejansko odpustili iz muzeja. Mantuani je zapisal, da »je bil dr. Sajovic [...] odpušen iz muzejske službe njej [A. Piskernik] na ljubo« (ARHIV 1921/83). Tega leta si je namreč Angela Piskernik zelo prizadevala dobiti zaposlitev v Ljubljani, kjer je, po lastni trditvi, imela zaročenca. Zakaj se je obrnila prav na muzej, sicer ni jasno, in to še toliko manj, ker jo je dejansko zanimala eksperimentalna botanika (fiziologija rastlin). Najkasneje aprila 1916, ko ji je Mantuani razložil, da mesto zaseda Sajovic, je A. Piskernik začela reševati problem po strankarski, torej politični liniji in v zasebnih razgovorih z deželnim glavarjem. Tega niti ni skrivala. Kot pravi Mantuani, je priznala »dr. Piskernikova sama – v pismu, da so se [pri odločanju o njeni zaposlitvi v muzeju] vršile mahinacije za kulisami« (ARHIV 1921/83). Po Stergarjevem mnenju je dobila muzejsko službo »morda ali skoraj verjetno tudi po kakšnem priporočilu njenega vplivnega prejšnjega delodajalca dr. Brejca« (STERGAR 2004: 236). V teh spletkah je muzej izgubil izvrstnega kustosa, čigar delo je Mantuani ocenil z laskavimi besedami, npr. da »je postal muzeju neobhodno potreben« (ARHIV 1914/540). Zato ne preseneča, da si je prizadeval za njegovo vrnitev: »Prof. dr. Gvidon Sajovic naj se namesti oziroma prevzame definitivno kot kustos celokupnih zbirk, to pa z vsemi pravicami in ugodnostmi, ki si jih je pridobil dosedaj kot profesor« (slika 9). Rešitev bi bila mogoča kot premestitev z realne gimnazije v muzej. V skrajnem primeru naj ga Poverjeništvo za uk in bogočastje »vsaj prideli kot kustosa v stalno službovanje deželnemu muzeju z vsemi pravicami, ugodnostmi in emolumenti, do katerih si je pridobil pravice, vodi pa ga do končne premestitve še v statusu profesorskega zbora realne gimnazije in ga plačuje iz istega proračuna, kakor doslej« (ARHIV 1920/29). Poverjeništvo ni ostalo gluho in je Sajovica dodelilo »za 2. polletje šolskega leta 1919/20 tukajšnjemu deželnemu muzeju v službovanje« (ARHIV 1920/50). Žal (pre)pozno; 24. julija 1920 je Sajovic podlegel meningitisu. »Pred smrtjo je dobil zadoščenje, da je bil imenovan na muzej kot stalni uradnik« (MANTUANI 1923: 49).

Sajovic je pionir herpetoloških raziskav na Slovenskem, njegovi »Herpetološki zapiski« (SAJOVIC 1913a, 1913b [nemška verzija]) in »Kače na Kranjskem« (SAJOVIC 1913c) pa ostajajo klasika slovenske favnistike. Leta 1910 je razvozlal najdbo velikega števila domnevnih lobanj. Odkopali so jih v začetku marca istega leta na Lisjakovi njivi v Štepanji vasi pri Ljubljani, mediji pa so o najdbi poročali senzacionalistično. Najdišče si je prvi ogledal Mantuani in se vrnil v muzej z eno takšnih »lobanj«. Prepariral jo je Dobovšek, Sajovic pa je pojasnil, da gre za oklep kornjače (*Testudo*). Sajovic in Dobovšek sta si najdišče ogledala 15. marca in poleg oklepov (plastronov in karapaksov) kornjač našla tudi ostanke sklednice (*Emys orbicularis*). Sajovic je pravilno zaključil, da je sklednica avtohtona želva, kornjača pa zanesena in »kolikor so jo baje pri nas opazovali, izvira iz ribnikov, v katerih so jo gojili graščaki.« Za želve z Lisjakove njive je domneval, »da so jih redili ... v ribniku pri Kodelovem gradu [ki je označen na Schmidburgovem zemljevidu mesta Ljubljane iz leta 1829], kakor je bil običaj pri drugih graščinah« (SAJOVIC 1910c: 180).

Sajovic je vzdrževal stike z vodilnimi herpetologi svoje dobe. Poleg herpetološkega dela je organiziral izmenjave primerkov sesalcev in ptic, objavljaj pa je tudi ornitološka opažanja. Ne smemo pozabiti, da je kljub samo delni zaposlitvi pokrival vse prirodopisne zbirke. Med drugim je sam, brez pomoči, očistil polovico herbarijev (ARHIV 1924/309). Bil je pobudnik ustanovitve Odseka za varstvo prirode in prirodnih spomenikov pri Muzejskem društvu in

RAVNATELJSTVO
 kranjskega dež. muzeja
 Štev. 29/1920
 Vlož. 21. J.

Ljubljani, naročilo z dne 15. okt. 1919,
 št. 1091/p. izpolnja podpisano rešen-
 ještvo:

1. Gospodna namestitev prof. dr. Gvida-
 na Sajovca prepovedajo vsi razlagov.
 navedenih v zlogi kranjskega dež.
 šola, ki odgovarjajo posebej dejstvom.
 Skolnikar se je mogoče prepričati rav-
 nateljstvo. Razen tega pa psihologijo
 v poštev še drugi vidiki: predvsem
 potreba, sprevesti muzej v kosejši kul-
 turni in znanstveni št. z univerzo.
2. Prof. dr. Gvidon Sajovic naj se name-
 sti ~~definitivno~~ definitivno kot kustos celokupnega
 prirodopisnega zbirki, to pa z vsami
 pravicami in so. ugodnostmi, ki si
 jih je pridobil dosejal, kot profesor.
 Ker se ključno slušiti za muzej, stak iz de-
 javnega proračuna, ni interesirana
 dejalna tvorjena na finančni plati.
 tega namestitve, dejava pa dobi moja
 na svojem mestu.
3. Namestitev se spreje na ta način, da
 prenesi glava (borejenski za uk in
 bogastvo) prof. dr. Gvida Sajovca
 na realne gimnazije na muzej. Aho
 bi pa to ga sedaj ne st. ga vsej pri-
 deli v ~~st. st.~~ stalno službovanje dežel.
 vsemu muzeju z vsami pravicami,
 ugodnostmi in amblemami, do ka-
 terih ~~ona~~ si je pridobil pravice, v. t.
 ga pa do končne pomenitve se v sta-
 lusu profesorkega zbora realne gim-
 nazije ter ga plačuje v st. st. pro-
 čuna, kakor dosejal.

[Kot definitivnega kustosa
 [Kot kustosa

RAVNATELJSTVO
 kranjskega dež. muzeja „RUDOLFINUM“
 V Ljubljani, 31. januarja, 1920.

Mantuan

(zvonček)

H. g. m. i. b. d. u.

Slika 9: Mantuanijev rokopis dopisa Poverjeništvu za uk in bogočastje z dne 31. januarja 1920, v katerem predlaga rešitve za zaposlitev Gvidona Sajovca v muzeju, ki se je tedaj še vedno imenoval kranjski deželni muzej »Rudolfinum«. ARHIV 1920/50.

Figure 9: Mantuan's manuscript of a letter dated 31 January 1920 in which he proposed solutions for the employment of Gvidon Sajovic in the Museum, which at that time was still called the Carniolan Provincial Museum "Rudolfinum". ARCHIVE 1920/50.

eden ustanovnih članov (BEUK 1920; TARMAN 2014), vse do smrti pa je urejal »Prirodoslovni del Glasnika Muzejskega društva za Slovenijo«. Sodobniki so se ga spominjali kot izjemnega pedagoga (LOVEC 1920: 128) in človeka lepih značajskih potez, ki »je prebolel vsa razočaranja, vse zahrbtnosti in nizkotno maščevalnost gotovih ljudi, ki jim ni storil nič žalega« (MANTUANI 1923: 49).

Sajovic je bil ploden pisec. »V kratki dobi 18 let je priobčil 83 člankov in razprav — povprek 4,6 na leto — to je poleg vsega svojega dela v šoli in v muzeju« (MANTUANI 1923: 52). Njegova popularizacija darvinizma doslej ni bila deležna pozornosti. Leta 1904 je v šestih številkah Slovenca predstavil darvinizem in pomen »naravnega plemenskega izbora« v evoluciji, pozornost pa je namenil tudi Haecklovemu »biogenetskemu zakonu« o ontogenezi kot kratki rekapitulaciji filogeneze. Darvinizem je na Sajovica naredil močan vtis: »teorija je nedosegljiv napredek za naravoslovna raziskovanja; kajti ona nam je postavila polno novih problemov in odprla nešteto novih poti za spoznavanje in raziskovanje narave« (SAJOVIC 1904). Naslednje leto je v dveh delih objavil poglede na »človeško pokolenje«. Sklicujoč se na Huxleya, odkrito govori o »pokolenj[u] človeka iz opic« (SAJOVIC 1905: 132), kar je v tistem času zagotovo imelo širšo konotacijo kot pa samo naravoslovno. V tem pregledu je razpravljal tudi o izvoru življenja in filogenezi živali.

Sajovic je, zavedajoč se pomena informacije, objavljene v letnih poročilih srednjih šol, sestavljal seznam prirodoslovnih vsebin iz obdobja 1850–1915 in tako povečal njihovo dostopnost (SAJOVIC 1915). Leta 1912 sta se muzej in Muzejsko društvo dogovorila o skupnih »muzejskih predavanjih«, za izvedbo pa sta bila zadolžena Sajovic in Mantuani (ARHIV 1912/1004). Sajovic je 15. maja 1912 predaval o kačah na Kranjskem (»Iz življenja naših kač«). Predavanje, ki je bilo najavljeno v Slovenecu, Slovenskem narodu in Laibacher Zeitungu, je pritegnilo 47 obiskovalcev, na njegovi ponovitvi 28. avgusta, izvedeni v obliki pedagoškega kurza »Slovenske šolske Maticice«, pa je bilo 64 prisotnih (ARHIV 1912/1245). Takšna predavanja so od jeseni 1922 potekala pod naslovom »Zoološko-biološki večeri« »v zoološkem institutu univerze v Ljubljani« (Kos 1923b).

3.3.2. Fran Kos

Fran Kos se je rodil 11. septembra 1885 v Ljubljani očetu Francu in materi Mariji (rojeni Pangerc). Oba starša sta umrla kmalu po njegovem rojstvu, oče leta 1886, mati pa 1891. Ni znano, kdo je skrbel za osirotelega Frana. Prvi razred osnovne šole je obiskoval v Grosupljem, preostale pa v Ljubljani, kjer je končal srednjo šolo in nižjo gimnazijo. Dotlej je opravil zrelostna izpita za ljudske šole in za srednje šole ter usposobljenostna izpita za meščanske šole (prirodopis, matematika, fizika, pedagogika) in za srednje šole (prirodopis kot glavni predmet in slovenščina ter nemščina kot učna jezika).

Prvo službo je nastopil 15. septembra 1908 kot »ljudskošolski učitelj« (suplent), očitno takoj po končanem učiteljskem, 30. avgusta 1909 pa je bil imenovan za provizornega učitelja na šoli Družbe Sv. Cirila in Metoda v Trstu. Tam je leta 1916 napredoval do naziva strokovni učitelj, 10. oktobra 1917 pa je postal učitelj prirodopisa na goriških učiteljskih v Trstu. Po končani vojni ga je italijanski gubernatorat 1. maja 1919 premestil v Idrijo kot učitelja prirodopisa na realki (ARHIV 1925/603).

Vse kaže, da je Kos svojo zoološko kariero začel šele s prihodom v Trst. Tako ga leta 1911⁵ srečamo na Zoološkem inštitutu (imenovan tudi Zoološka postaja ali štacija) v Trstu (sliki 10

⁵ V nedatiranem »Bibliografskem listu« je Kos, kot »direktor Prirodoslovnega muzeja v p[okoju], postavil začetek svojega dela na Zoološki postaji v leto 1910 (ARHIV PMS).

Slika 10: Zoološka postaja Trst je do leta 1918 delovala v okviru dunajske univerze. Fran Kos je med septembrom 1911 in novembrom 1918 delal na postaji kot asistent brez plače. Svojo zoološko kariero je verjetno začel prav na tej postaji pod mentorstvom njenega direktorja in profesorja dunajske univerze Carla Coria. ARHIV PMS.

Figure 10: Until 1918, the Trieste Zoologica Station functioned within the framework of Vienna University. Between September 1911 and November 1918, Fran Kos voluntarily worked there as an assistant. He probably embarked on his zoological career at this very institution under the supervision of Carl Cori, the Director as well as professor at Vienna University. PMS ARCHIVE.

in 11), ki je deloval v okviru dunajske univerze. Vodenje postaje je leta 1898 prevzel Carl Isidor Cori (1865–1954) (sliki 11 in 14), Kos pa je imel status asistenta brez plače. Zadolžen je bil za zbiranje biološkega materiala, kar je vključevalo tudi determinacijo in konzerviranje ter odpošiljanje vzorcev univerzam po monarhiji in prek njenih meja. Skrbel je še za akvarije ter urejal in izpopolnjeval inštitutski muzej. Cori, ki je bil zoolog največjega formata, je Kosa vključil v raziskovalno delo na postaji. Kos se je ukvarjal z morfološko-sistematskimi ter ekološko-fiziološkimi študijami pomembnejših skupin jadranske favne, vplivom temperature na razvoj umetno oplojenih jajčec in na celotno ontogenezo iglokožcev (Echinodermata) in plaščarjev (Tunicata), z anatomijo, histologijo, citologijo, ekologijo, etologijo in regeneracijo arhianelidov, primerjalno anatomijo živčnega sistema hrustančnic in planktonom Jadrana, še zlasti Tržaškega zaliva. Udeleževal se je tudi raziskovalnih vzorčenj na ladjah »Adria« (44-tonska motorna ladja Društva za raziskovanje Jadranskega morja in Akademije znanosti na Dunaju) in »Najadak«; slednja je bila vojna križarka, ki jo je avstrijska mornarica dala na voljo Coriu za zahtevnejše oceanografske odprave. Osebe postaje je poročalo o raziskovalnih projektih na seminarjih. Kos je imel osem takšnih referatov, torej v povprečju enega na leto. Sočasno je delal tudi na Zavodu za raziskovanje malarije, ki je bil priključen Zoološkem zavodu v Trstu, direktor pa je bil prav tako Cori. Kos je navedel sledeča obdobja svojega delovanja na postaji: september 1911 – 31. julij 1913, september 1914 – 20. maj 1915, september 1916 – julij 1918 in november 1918 – 1. maj 1919. Postajo so italijanske oblasti zaprle novembra 1918, tako da je v zadnjem

Slika 11: Na Zoološki postaji Trst je Carl Cori vodil redne tečaje za študente prirodoslovja. Fotografiji sta nastali septembra 1913. Na posnetku (a) je skupina tečajnikov na krovu 44-tonske raziskovalne ladje »Adria« ob istrski obali. Ladja je bila v lasti Zoološke postaje Trst. Fran Kos je četrti z desne (s slamnikom). Na sliki (b) so tečajniki v bližini Gradeža (Grado, Italija). Fran Kos stoji tretji z leve, Carl Cori pa tretji z desne. ARHIV PMS.

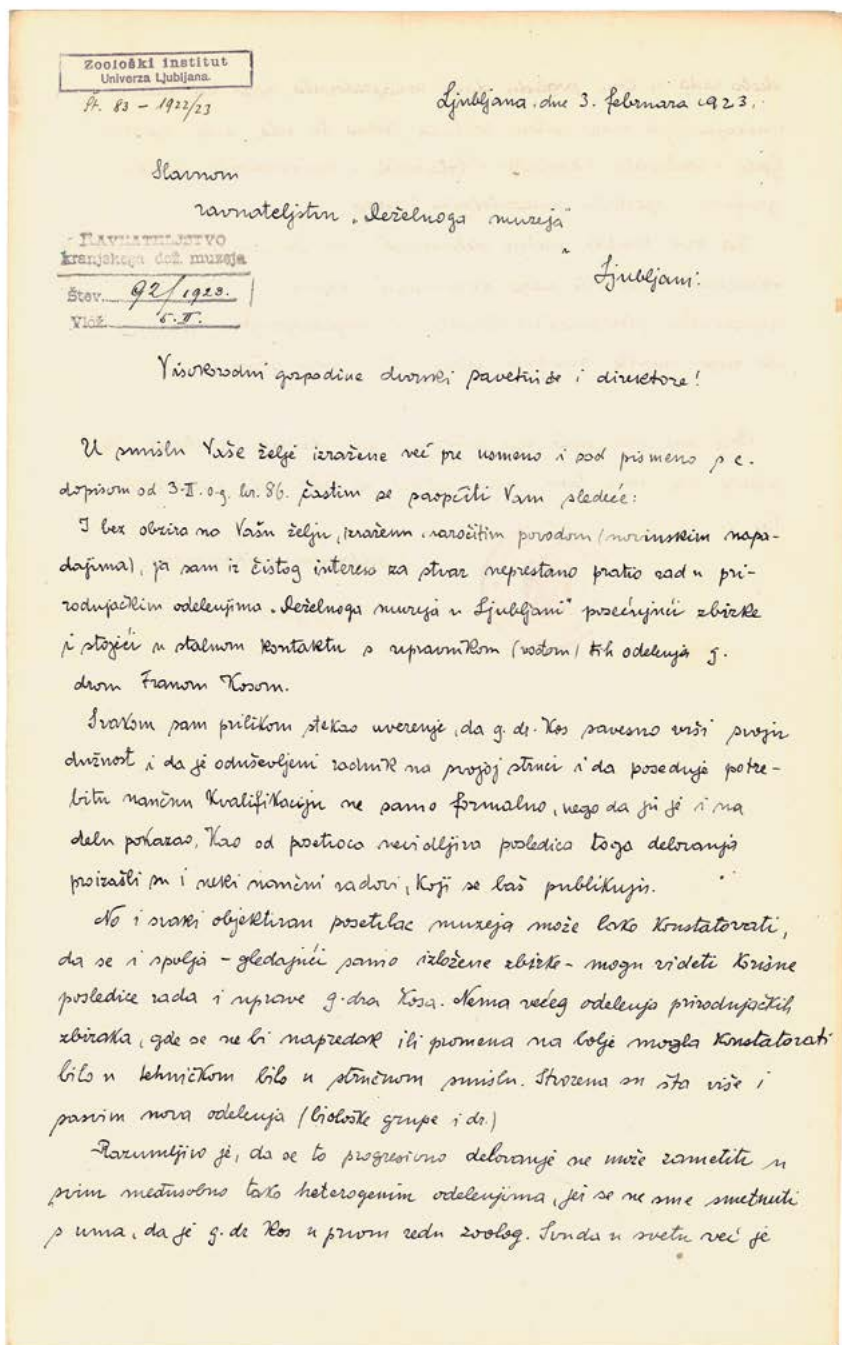
Figure 11: Carl Cori held regular courses for natural history students at the Trieste Zoological Station. The above two photos were taken in September 1913. First photo (a) presents a group of students aboard the 44-ton research ship "Adria" off the Istrian coast. The ship was owned by the Trieste Zoological Station. Fran Kos is fourth from the right (with a straw hat on his head). Second photo (b) shows the students near Grado in Italy. Fran Kos is third from the left and Carl Cori third from the right. PMS ARCHIVE.

obdobju delal »z instrumentarijem prof. Coria v lastnem stanovanju.« Iz zadnjega datuma je tudi razvidno, da je Kos raziskovalno delal vse do premestitve v Idrijo, torej do zadnjega dneva bivanja v Trstu (ARHIV PMS). V seštevku je Kos preživel na postaji več kot 30 mesecev, pri tem pa je opravljal tudi učiteljski poklic, s katerim se je preživljal.

Delo s Coriom je bilo za Kosa izjemno srečna okoliščina. Domnevam, da je prav Cori, ki je bil od leta 1905 tudi redni profesor dunajske univerze, usmeril Kosa v študij prirodopisa na Dunaju. Iz »Slovenske bibliografije« (<http://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi291574/#slovenski-biografski-leksikon>) izvemo, da je Kos začel kot izredni študent, po maturi v Trstu leta 1918 (katere Kos nikjer ne omenja) pa je nadaljeval kot redni študent. V enem od »biografskih listov«, ki jih hrani Prirodoslovni muzej Slovenije, Kos navaja, da je na Dunaju dokončal študije na filozofski fakulteti (prirodoslovne znanosti in filozofija), na medicinski fakulteti (fiziologija, histologija, citologija in embriologija) in na »biološkem poskusnem zavodu (Vivarij)«, kjer se je seznanil s transplantacijami. Nič pa ne izvemo o časovnem okviru teh dejavnosti. Izpopolnjeval se je tudi v Pragi, Münchnu, Rovinju, Neaplju, Lunzu, Palermu in na Helgolandu. Žal tudi tokrat manjkajo datacije. Vemo, da je bil 16. februarja 1920 na dunajski univerzi promoviran v doktorja filozofije, 10. julija istega leta pa je tam tudi položil profesorski izpit za srednje šole iz glavnih predmetov prirodopisa (ARHIV PMS).

Iz Idrije je Kos leta 1921 prišel v muzej. Takoj po smrti Sajovica 24. julija 1920 (ARHIV 1920/255) je Mantuani začel iskati primernega kandidata za muzejskega kustosa celotnega prirodopisnega oddelka. »Strokovnjaki v prirodopisju so imenovali prof[esorja] v Idriji, dr. Frana Kosa. Prof. dr. Hadži je opozoril dr. Kosa, da bi bilo sedaj mesto kustosa na ljubljanskem muzeju prosto, ako ga veseli naj se oglasi.« Kosovo prošnjo je vložil Hadži (ARHIV 1920/239), ki je kandidaturu tudi podprl (ARHIV 1920/406). Muzejski direktor Mantuani je predvidel Kosovo zaposlitev v letu 1921 in storil vse potrebno, da mu zagotovi delovno mesto (ARHIV 1920/327). Minister prosvete je dne 31. decembra 1920 z dekretom imenoval Frana Kosa za kustosa (ARHIV 1921/68). Mantuani je Kosa o tem obvestil 28. februarja 1921 (ARHIV 1921/67), prepis dekreta mu je poslal 11. marca (ARHIV 1921/95), službo pa je nastopil 29. marca 1921 (ARHIV 1921/167) (in ne 31. decembra 1920, kot se to včasih navaja).

Zakaj ni uprava muzeja na to mesto imenovala Angele Piskernik, ki je sedla na mesta Sajovica (ARHIV 1916/439) in na njem ostala kot asistentka? Poleg tega ji je Deželni odbor v novem muzejskem statutu večkrat izrecno zaupal vodstvo »naravoslovne skupine« (ARHIV 1916/456; 1918/466), ni pa je imenoval za kustodinjo. Mantuani, ki je v preteklih letih dodobra spoznal kvalitete A. Piskernik, je bil verjetno zadnji človek, ki bi ji zaupal celoten prirodopisni oddelek. Poleg tega je prav v času Sajovčeve smrti politično dobro povezana A. Piskernik dobila odobren enoletni dopust (15. avgust 1920 – 15. avgust 1921) »v svrhu nadaljnega p[r]oučevanja rastlinske fiziologije in anatomije na kakem inozemskem znanstvenem zavodu« (ARHIV 1920/199). Prirodopisne zbirke pa so potrebovale stalno prisotnost delujočega kustosa. Ne glede na to, A. Piskernik ni zlahka pogoltnila Kosovega imenovanja na mesto, na katerem se je videla sama. Ponovno je uporabila strankarska znanstva in se pritožila; posredoval je Anton Korošec, predsednik Slovenske ljudske stranke. Mantuani je izpodbijal obtožbe A. Piskernik. Med drugim je zapisal: »Asistentka dr. P[iskernikova] ne priznava veljavnosti izjav, ki so jih podali strokovnjaki v prirodopisju o znanstveni kvalifikaciji dr. Kosa, češ, da prihajajo od njegovih prijateljev Da pa pokažem, da ne sodijo o dr. Kosu tako dobro samo domači, ampak tudi drugi strokovnjaki, sem se obrnil do treh vseučiliških profesorjev, katerih učenec je bil Dr. Kos po več let ter jih naprosil, da se izjavijo o znanstveni kvalifikaciji dr. Kosa. To so gg. dvorni svetnik vseuč[iliščni] prof. dr. Berth[old] Hatschek ter red[ni] vseuč[iliščni] prof. dr. Heinz Joseph, oba na dun[ajski] univerzi, in red[ni] vseuč[iliščni] prof. dr. Karel Cori v Pragi (nemška univerza), obenem predstojnik bivše zool[oške] štabcije v Trstu« (ARHIV 1922/83).

Slika 12: Mnenje Jovana Hadžija o delu Frana Kosa kot muzejskega kustosa. Za mnenje, ki je bilo zelo pohvalno, je zaprosil muzejski direktor Mantuani zaradi medijskih napadov na Kosa, za katerimi je verjetno stala Angela Piskernik. ARHIV 1923/92.

Figure 12: Jovan Hadži's opinion about the work performed by Fran Kos as a museum curator. ARCHIVE 1923/92.

Najbrž nobenemu kustosu v slovenskih muzejih niso pisali ocene tako kompetentni eksperti, kot so jo Kosu na začetku 20-ih let prejšnjega stoletja.

V veliko Mantuanievo olajšanje je Kos ostal v muzeju: »Da sem se zavzemal za nameščanje moža, s katerim bo mogoče delati, ne tajim.« Ponovno je poudaril, »da je predlagalo ravnateljstvo dr. Kosa kot kustosa celokupnega prirodopisnega oddelka, torej vseh prirodopisnih zbirk« (podčrtal Mantuani) (ARHIV 1922/83). A. Piskernik je napadala še naprej in leta 1923 sta Jutro in Slovenski Narod v nepodpisanem besedilu komentirala stanje v muzejskem prirodoslovju. Jutro je npr. predlagalo, naj se poveri »vodstvo [prirodoslovnega oddelka] kakemu priznanemu ljubljanskemu strokovnjaku, kateremu bi pa morali biti znani naši kraji in naše prirodopisno bogastvo« (JUTRO, 16. januarja 1923, letnik 4, št. 12, brez paginacije). Ko se je Mantuani odzval s pojasnilom (npr. SLOVENSKI NAROD, 20. januarja 1923, letnik 56, št. 4, str. 3), je uredništvo pripisalo: »Notico, na katero se nanaša to pismo, smo dobili od strani, ki smo ji morali verjeti, kakor pa smo se sedaj poučili, je notica zasnovana na popolnoma napačnih informacijah«. Slovenec, ki je bil bolj sarkastičen, je pod naslovom »Poskusni kunci« zapisal »Ker so naši demokrati uvideli, da so ga z nastavitvijo "znanstvenika", nekvalificiranega K. na muzeju temeljito polomili, zahtevajo sedaj glasom "Jutra" in "Slov. Naroda", da pride v prirodopisnem oddelku do besede res zopet pravi strokovnjak. V včerajšnjem "Narodu" pa izjavlja prizadeto ravnateljstvo, da je za naš muzej kar dosedanji kustos dober« (SLOVENEK, 24. januarja 1923, letnik 49, št. 18, str. 3). Mantuani je bil seveda besen: »vlačil [se je] po političnih dnevnikih muzej in se brezumno kritiziral, obrekoval se je podpisani direktor [Mantuani], zasramoval dr. Kos. ... Dr. Piskernikova je ženij, priznana znanstvenica itd.« (ARHIV 1924/309). Ponovno je zaprosil Hadžija, da oceni Kosovo delo (ARHIV 1923/87). V poročilu, ki je bilo za Kosa zelo ugodno, je Hadži (ki je uporabljal srbsščino, torej svoj materin jezik) zaključil »mislim, da nije moguće bitno više i bolje stvoriti« (ARHIV 1923/92). Poudaril je, da mora Kos »silom prilika ... upravljati i uređivati i zoološke i botaničke i mineraloško-petrografske i geološko-paleontološke zbirke« (slika 12).

Mnenja o tem, kdaj sta se spoznala A. Piskernik in Kos, si nasprotujejo. STERGAR (2004: 250) piše, da sta bila »kolega z Dunaja [in] s počitniškega tečaja v Trstu«. N. Praprotnik temu oporeka (PRAPROTNIK 2015: 340), sklicujoč se na pomanjkanje dokazov v prid tej tezi. Kot smo videli, je Kos, čeprav leto dni starejši od A. Piskernik, vpisal redni študij šele leta 1918, ko je bila A. Piskernik že dve leti zaposlena v muzeju. Tako je povsem mogoče, da se na Dunaju nista nikoli srečala. Spoznala bi se lahko v Trstu, kjer je Kos opravljal praktikum s Corievimi tečajniki, med katerimi je bila leta 1912 tudi A. Piskernik. Res pa je, da o njenem morebitnem znanstvu pred začetkom leta 1921 ni nobenih pričevanj.

»Leta 1926 je izpadlo iz drž[avnega] proračuna več muzejskih mest« (Kosova biografija z dne 24. 10. 1931; ARHIV PMS). Mal je problem rešil z ukinitvijo prirodoslovnega oddelka. Na osnovi členov 63 in 67 zakona o civilnih uradnikih in ostalih državnih uslužbencih je bila A. Piskernik prerazporejena za profesorico na III. državno realno gimnazijo v Ljubljani (ARHIV 1926/726), Kos pa za profesorja na moškem učiteljišču v Ljubljani. Kos se je vrnil v muzej že naslednje leto (1927), ko ga je Ministrstvo prosvete tudi »imenovalo za člana stalne izpraševalne muzejske komisije v Ljubljani za polaganje državnega strokovnega izpita za muzeje« (ARHIV PMS).

Leta 1944 je bil Kos imenovan za prvega direktorja samostojnega Prirodoslovnega muzeja, katerega osamosvojitve je tudi izpeljal (KRIŽNAR 2021), z dnem 1. november 1945 pa je bil predčasno upokojen. Ni znano, zakaj je Kos izgubil službo. Pokojni Tone Wraber (ustno) je menil, da je plačal za osebno znanstvo z Leonom Rupnikom, morda pa tudi za osamosvajanje muzeja v času razglašenega kulturnega molka. O zadnjem desetletju Kosovega življenja vemo malo. Sam je navedel, da je bil »od 8. 6. 1946 aktivni sodelavec novega Veterinarskega znanstvenega zavoda Slovenije. Zaposlitev: splošna biologija s posebnim pogledom na parazitologijo,

anatomijo, fiziologijo, embriologijo itd. domesticiranih živali; literatura; izdelava sodobni stopnji navedene biologije odgovarjajočega programa» (ARHIV PMS). Dne 11. maja 1951 je še vedno naveden kot profesor biologije in znanstveni sodelavec VEZNAVODA [Veterinarski znanstveni zavod] (ARHIV PMS). Ob koncu leta 1954 je Kos še vedno živel v Ljubljani. Zadnji dan avgusta je umrl njegov mentor Carl Cori, s katerim je vzdrževal redno korespondenco (slika 14). Corieva hči Margarete Mainx je Kosu poslala obvestilo na Gledališko ulico 14/I v Ljubljani. Nekaj več kot poldrugo leto za svojim učiteljem je 21. marca 1956 na Jesenicah umrl tudi Fran Kos.

Kos je bil prirodoslovec izjemne širine in razgledanosti. Njegova bibliografija je v glavnem pozabljena, spomnimo pa se, da je objavljajal v uglednih tujih revijah: Zoologischer Bericht

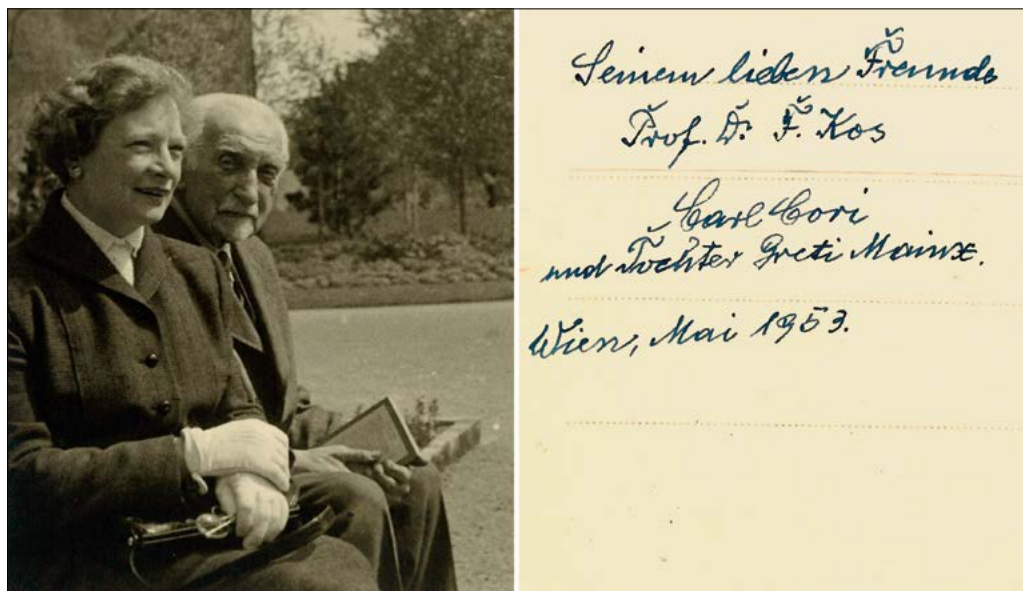

Slika 13: Kabinet Frana Kosa v Prirodoslovnem oddelku Narodnega muzeja, v prvem nadstropju muzejske stavbe. Okno gleda na Prešernovo cesto. ARHIV PMS.

Figure 13: Fran Kos's office in the Natural History Department of the Slovenian National Museum. PMS ARCHIVE.

(leta objav 1937, 1939), Revue Suisse de Zoologie (1942, 1943), Verhandlungen der Naturforschenden Gessellschaft in Basel (1936, 1937, 1939, 1940, 1944) Mitteilungen der Schweizerischen Entomologischen Gesellschaft (1940, 1944), Mitteilungen über Höhlen- und Karstforschung (1935), Palaeobiologica (1939) ipd. Napisal je več člankov o vretenčarjih, med katerimi je verjetno najpomembnejša študija o izumiranja risa v slovenskem etničnem prostoru (Kos 1929). Kos je avtor dveh neobjavljenih monografij: »Iz življenja triglavskega živalstva« in »Vorarbeiten zu einer Monographie von *Polygordius triestinus*«. Monografijo o arhanelidu *Polygordius triestinus* je pripravil v Trstu v letih 1914–1915, čistopis pa datira v leto 1919. Delo zaradi vojne ni bilo nikoli povsem končano (ARHIV PMS). Nekaj opažanj, ki jih je nadgradil z delom v zoološkem inštitutu ljubljanske univerze, je Kos objavil v Glasniku Muzejskega društva za Kranjsko (Kos 1925a).

Velikopotezen rokopis o triglavskem živalstvu »je bil končan oktobra 1943 (datum Predgovora k rokopisu)«. »Tipkopis je pripravljen za tisk, slike za klišarno«; »Založnika še nimam. Tipkopis je pri avtorju« (Kosov rokopis v ARHIVU PMS). Rokopis obsega 231 strani ne-standardnega formata (34,5 x 21 cm), 12 tabel, 9 grafikonov, zemljevid in 50 slik. Delo ima 15 poglavij: I. Predgovor; II. Uvodna biološka pojasnila; III. Vegetacijske izpremembe v visokogorskih stopnjah; IV. Triglavska snežna pokrajina; V. Bioklimatični vplivi kisika v visokogorju; VI. Biološko neugodne nizke temperature nadtalnih zračnih plasti; VII. Pomen insolacije za nestalno toplo živalstvo visokogorja; VIII. Biološki vplivi temperatur obtalne zračne plasti; IX. Biološki pomen snežne odeje, globinskih snežnih in globinskih talnih temperatur; X. Vplivi elektromagnetnega, korpuskularnega in ultravioletnega sončnega ter radioaktivnega žarenja; XI.

Slika 14: Kosov mentor Carl Cori s hčerko Margarete (Greti) Mainx na Dunaju. Na hrbtni strani fotografije je Corievo lastnoročno posvetilo »svojemu dragemu prijatelju prof. dr. F. Kosu«, datirano maja 1953. Septembra 1954 je Margarete Mainx obvestila Kosa o očetovi smrti. ARHIV PMS.

Figure 14: Kos's mentor Carl Cori with his daughter Margareta (Greti) Mainx in Vienna. On the back of the photo, there is Cori's handwritten dedication to "his dear friend Prof. Dr. F. Kos", dated May 1953. In September 1954, Margarete Mainx informed Kos of her father's death. PMS ARCHIVE.

Podhladitve, prilagoditve, ritmi; XII. Vplivi visokogorskih klimatičnih in hranitvenih činiteljev na individualni razvoj živalstva; XIII. O barvah visokogorskega živalstva; XIV. Prehrana in nje pomen za obstanek ter razprostranjenost visokogorskega živalstva; XV. Značilnosti in razprostranjenost živalstva triglavske snežne pokrajine.

Kot pravi Kos v Predgovoru, to delo »ni pisan[o] z zorišča opisa živalskih oblik, ampak z ekološkega, etološkega in biološkega vidika«. Delo »ni namenjeno specialistom, sistematičkom posebnih zooloških skupin, temveč širšemu krogu interesentov, planincev in čitateljev, ki se zanimajo za pogoje živalskega življenja na visokih in najvišjih gorah naše slovenske zemlje« (ARHIV PMS). Posebne omembe so vredne izvirne ilustracije in pejzažne fotografije; 12 risb prikazuje vretenčarje, njihov avtor pa je »ing. Vlado Jordan«. Verjetno gre za Vlada Jordana, inženirja strojništva (1913–1986), ki je bil aktiven udeleženec narodnoosvobodilne borbe (1943–1945) in eden od oblikovalcev slovenskih partizanskih plačilnih sredstev (https://sl.wikipedia.org/wiki/Vlado_Jordan).

Alpe so Kosa privlačevale do konca njegove zaposlitve v muzeju, morda pa še dlje. Še januarja 1944 je Mal, kot direktor, naslovil na Pokrajinsko upravo vlogo za povračilo plačanega računa »za naris specialne faunistične karte Julijskih Alp za prirodopisni študij«. Karta, ki jo je risal »akademik I. Finžgar« »bo nujno služila pri študiju krajevnega živalstva.« (Malovo poročilo z dne 17. decembra 1943; ARHIV); morda je šlo za zemljevid, ki naj bi bil priložen rokopisu, je pa očitno izgubljen.

V muzeju je bil Kos dve desetletji edini kustos na prirodoslovnem oddelku. Preobremenjen z delom ni mogel v polnem obsegu razviti nedvomnih sposobnosti, talentov in lucidnosti. Slednja je razvidna tudi iz dolgoletnega »proučevanj[a] periodicitete in ekološko-bioloških pogojev "železniške favne", zbiranj[a] z železnico zanešenih mediteranskih in alpinih form na jugovzhod in obratno« (dopis Direkciji državnih železnic 20. marca 1940; ARHIV 1940/171). To delo, ki bi mu danes rekli monitoring invazivnih vrst, je Kos opravljal od leta 1929 naprej (ARHIV 1929/268). Ni sicer razvidno, da bi ga pri tem zanimali vretenčarji.

Kos je deloval kot odbornik Prirodoslovnega društva za Slovenijo, odbornik glavnega odbora Muzejskega društva za Slovenijo, predsednik Odseka za varstvo prirode pri Muzejskem društvu, urednik Glasnika muzejskega društva za Slovenijo Prirodopisni del (od Sajovčeve smrti), urednik Prirodoslovnih izvestij, podpredsednik in odbornik Društva za raziskovanje jam, član Planinskega društva Slovenije, odbornik prosvetnega odseka »Sokol v Grosupljem« in od 1924 član nemškega društva za genetiko (Deutsche Gesellschaft für Vererbungswissenschaft). Na zoološkem inštitutu ljubljanske univerze je organiziral in vodil »osteološki del« [domnevno praktikuma] in predaval na zoološko-bioloških večerih. Aktivno je obvladal nemški, italijanski in srbohrvaški, pasivno pa ruski, francoski in angleški jezik. V »Stručnem kartonu za osoblje naučno istraživačkih ustanova« (11. maja 1951; ARHIV PMS) je rubrika »02-2-14 Da li ste bili pohvaljeni, nagradjivanje, odlikovani od koga, kada, koliko i u vezi čega«, ki pa je prazna.

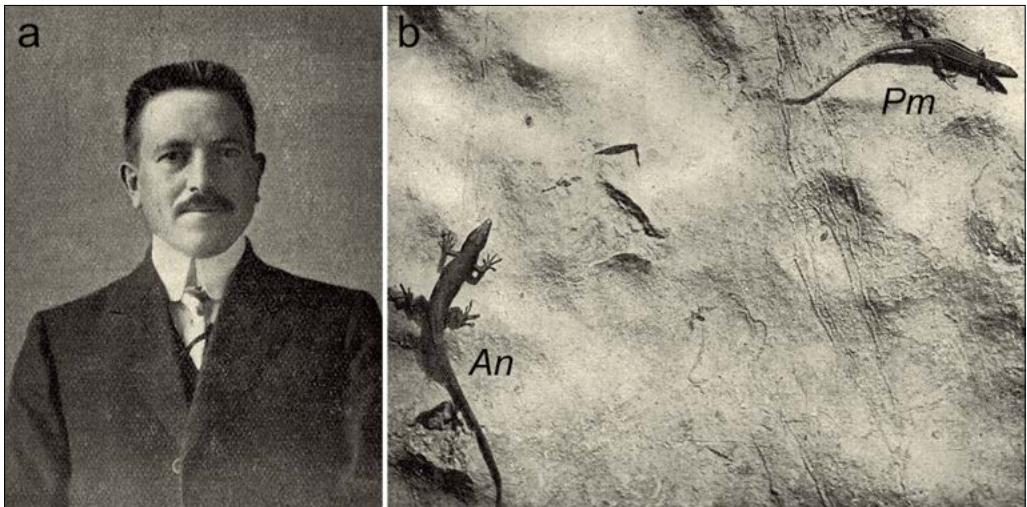
3.3.3. Francišek (Fran) Dobovšek

Fran Dobovšek (1876–1915) (slika 15a) je bil muzejski preparator in fotograf. Službo v muzeju je nastopil 1. maja 1909 na osnovi dekreta z dne 7. aprila 1909, njegovo delovno mesto pa je bilo dokončno potrjeno z dekretom 22. maja 1910 (ARHIV 1912/333). Pred zaposlitvijo v muzeju je od leta 1901 služil kot računski podčastnik I. razreda v cesarsko-kraljevem domobranskem pešpolku št. 27. Leta 1908 je porabil polletni vojaški dopust za izobraževanje na praktikumu za preparatorje, ki je potekal v dvornem muzeju na Dunaju. V mladosti je namreč zaradi slabih gmotnih razmer zgodaj opustil šolanje. Kot muzejski delavec je bil izvrsten in Mantuani ga

ni mogel prehvaliti: »Preparator Dobovšek je izvenredno poraben, spreten, marljiv in mnogostransko izobražen uslužbenec. Prime za vsako delo, izvrši vse točno in vestno in se vedno dalje izobrazuje... Tudi ne šteje urednih ur in je ravnateljstvu vedno na razpolago« (ARHIV 1912/333). »Obvladal je moderno dermatoplastiko [taksidermijo]« (MANTUANI & SAJOVIC 1915: 244) in, kar je bilo za Mantuanija pomembnejše, različne restavratorske veščine. Bil je izvrsten terenski lepidopterolog, zbiral pa je tudi herpeto- in ornitofavno.

Dobovškova ornitološka in herpetološka opažanja je v letih 1910–1914 obelodanil Sajovic v več noticah in člankih, objavljenih predvsem v Carnioli. Na osnovi vloge, ki jo je muzej 9. marca 1910 naslovil na deželno vlado, je Dobovšek dobil »za dobo pet let dovoljenje, da sme v znanstvene namene po celem Kranjskem loviti ali streljati ptiče brez izjeme« (ARHIV 1910/48). To »dovoljenje lova na razne živali v znanstvene svrhe [je omogočilo] [...] pridobivanje živalstva za zoološke zbirke v lastni režiji. Več gospodov, ki so lastniki lova, je dalo velikodušno dovoljenje, da sme muzejski preparator [Dobovšek] v njihovem revirju loviti vsakovrstno živad, ki ne spada med lovsko divjačino« (MANTUANI 1911: 128–129). Samo v tem (1910) letu je Dobovšek opravil 20 »lovskih pohodov in ekskurzij«, za katere je podal končno poročilo 21. oktobra (MANTUANI 1911). O njegovi taksidermiji ne vemo nič in doslej nam ni uspelo identificirati nobenega njegovega taksidermijskega izdelka.

Mantuanu in Sajovic sta v nekrologu posebej poudarila Dobovškove fotografske veščine: »Bil je izboren fotograf, bodisi za razglede ali posamezne predmete, za umetniške snimke ali

Slika 15: (a) Fran Dobovšek je kot preparator delal v muzeju od maja 1909 do odhoda v vojno 1914, kjer se je po poldrugem letu smrtno ponesrečil. Sodobniki niso mogli prehvaliti njegove nadarjenosti, iznajdljivosti in vestnosti. Bil je izvrsten terenski prirodoslovec, dober taksidermijski preparator in začetnik naravoslovne fotografije na Slovenskem (Vir: MANTUANI & SAJOVIC 1915: 242). (b) Na posnetku sta črnpikčasta kuščarica *Algyroides nigropunctatus* (An) in primorska kuščarica *Podarcis melisellensis* (Pm), ki ju je Dobovšek fotografiral leta 1911 v naravnem okolju na razvalinah starega gradu pri Vipavi. Obe vrsti je za Kranjsko prvi našel Dobovšek na prav tem nahajališču. Vir: SAJOVIC 1913: 31.

Figure 15: a) Fran Dobovšek worked as a taxidermist in the museum from May 1909 until leaving for World War I in 1914, where he died in an accident after a year and a half long service. (b) The picture shows a blue-throated keeled lizard *Algyroides nigropunctatus* (An) and a Dalmatian wall lizard *Podarcis melisellensis* (Pm), photographed by Dobovšek in 1911 in the natural environment.

podrobnosti po meri; obvladal je tudi autohromno fotografranje, pomanjšave in povečave ter izdelovanje diapozitivov« (MANTUANI & SAJOVIC 1915: 242). »Imel je izredno spretnost pri fotografranju živih živali v prosti prirodi« (MANTUANI & SAJOVIC 1915: 244). O tem priča posnetek dveh kuščaric v Vipavi (slika 15b), ki je za zgodnje 20. stoletje gotovo izjemen. Koroški herpetolog R. Puschnig je leta 1914 v Carinthii zapisal, da »zaslužijo posebno omembo izvrstne in v naravi posnete Dobovškove fotografije« (MANTUANI & SAJOVIC 1915: 244). Očitno imamo lahko Dobovška za enega prvih, če že ne prvega prirodoslovnega fotografa.

Avgusta 1914 je bil Dobovšek mobiliziran kot računski podčastnik v 2. stotnijo 2. černo-vojniškega polka (ARHIV 1914/651). »Po osemnajstmesečni prezenčni službi se je ... smrtno ponesrečil pri padcu s konja« (MANTUANI & SAJOVIC 1915: 244); umrl je 2. oktobra 1915. Tako je muzejsko prirodoslovje izgubilo človeka, ki je veliko obetal, a žal ni mogel razviti darov.

3.3.4. Viktor Herfort

Viktor Herfort (1881 (ali 1882) –1948) je bil muzejski preparator v obdobju 1917–1948. Očitno je bil molčeč in vase zaprt mož, velikega znanja in darov, ki se je dokazoval z delom in ne besedami (slika 16). Tako vemo o njem presenetljivo malo. Ni npr. znano, kje se je izučil v taksidermiji. Vsekakor se je z njo preživljal najkasneje jeseni 1910, storitve pa je oglaševal kot

Slika 16: Viktor Herfort starejši je bil v svojem obdobju vodilni taksidermijski preparator v Jugoslaviji (a). Na sliki (b) Herfort pripravlja trofejno glavo Bornovega jelena za lovsko-gozdarsko razstavo v Ljubljani jeseni 1930. Vir: ILUSTRIRANI SLOVENEK, 1930, leto VI, št. 37: 293 (a); št. 5: 35 (b).

Figure 16: Viktor Herfort Sr. was the leading taxidermist in Yugoslavia during his time. In picture (b) Herfort prepares the trophy head of Born's deer for a hunting and forestry exhibition held in the autumn of 1930 in Ljubljana.

Slika 17: Mlad kozorog *Capra ibex*, samec, iz Bornove obore pri Sv. Ani pod Ljubeljem, Karavanke, ustreljen 19. januarja 1933. Daroval ga je baron Friderik Born, taksidermijski preparat pa je delo Viktorja Herforta. V KATALOG je vpisan pod št. 417. Pred preureditvijo razstavnih dvoran leta 1956, je bil preparat kozoroga v osrednji postavitvi sesalcev; na sliki 3 ga vidimo nad karizmatičnim preparatom medveda iz leta 1868. Kasneje je bil primerek zavržen. ARHIV PMS.

Figure 17: Alpine ibex *Capra ibex* from Born's pen in the Karavanke Mts. Taxidermic mount is the work of Viktor Herfort. PMS ARCHIVE.

zoolog preparator, preparator, dermoplastik in gatilec (številni oglasi v Lovcu od 1910 naprej); zasebno delavnico je imel na Kodeljevem (Ljubljana). Z muzejem je vzpostavil stik najkasneje 1911, ko mu je prodal primerek dihurja, dobljenega 28. februarja istega leta v Sv. Jakobu ob Savi (KATALOG št. 99). Za leto 1912 vemo, da je obvestil muzej o »redkem bastardu, divje petelinje vrste«, ki ga je prejel v prepariranje od Franca Klemenca, posestnika v Rakovniku pri Medvodah. Sajovicu je primerek uspelo pridobiti za muzej, s tem da je Herfortu plačal stroške prepariranja, kupnino za ptico pa je Klemenc velikodušno namenil »za ubožno blagajno« (ARHIV 1912/450). Vse kaže, da je med Herfortom in muzejem obstajal dogovor o obveščanju glede favnističnih zanimivosti, podobno kot je Schulz obveščal Dežmana in kasneje Kosa.

V odsotnosti Dobovška je Herfort delal za muzej že oktobra 1914 (ARHIV 1914/723). Dve leti kasneje je deželni glavar naročil »ravnateljstvu ..., da zaposli Viktorja Herforta, preparatorja v Ljubljani ... začasno v muzeju, kjer naj pomaga gdč. dr. Piskernikovi pri urejanju prirodoznanskih zbirk. ... Po preteku treh mesecev naj poroča gdč. dr. Piskernikova o porabnosti prosilca« (ARHIV1916/589). To zaposlitev, skrajno nenavadno za vojni čas, ko je bilo zaposlovanje ukinjeno, laže razumemo skupaj z zgodnejšim dekretom, da naj A. Piskernik zamenja Sajovica na »naravoslovnem oddelku, kjer je zlasti nujno, da pregleda, uredi in po potrebi dezinficira herbarije« (ARHIV 1916/456). Ko je dobila delovno mesto je, tako domnevam, na enak način nadlegovala glavarja z zahtevami po pomoči pri urejanju zbirk, kot je kasneje pritiskala na Mantuania in Kosa. Da je porabljala Herforta izključno za svoje potrebe in kaprice, je razvidno iz arhiviranega dokumenta: »kakor je razvidno iz poročila [Piskernikove], je [Herfort] izvrševal od začetka sem do danes le čiščenje herbarijev« (ARHIV 1917/180). Obseg kasnejšega dela, ki ga je v muzeju opravljal Herfort, je razviden iz Kosovega komentarja k zahtevi A. Piskernik, da se ji preparator dodeli dva dni tedensko za pomoč v herbariju. Kos je zapisal: »Pri ogromnem delu, ki ga ima preparator že samo v sedmih dvoranah javnih zbirk prirodopisnega oddelka, ne všteti magacinirano gradivo istih zbirk, ne všteti dalje še arheološke, historične in etnološke zbirke ter fotografiranje, ni niti misliti, da bi se ga moglo stalno dvakrat na teden prepustiti asistentki [Piskernikovi] za delo v herbariju. Zadevo smatram za stvar prijateljskega dogovora med kolegi od časa do časa po potrebi in poslu« (ARHIV 1923/320).

Herfort se je dokončno zaposlil v muzeju 1. januarja 1917. Že kot stalni muzejski uslužbenec je prepariral tudi za kralja Aleksandra I, ki je bil nad taksidermijskimi izdelki tako navdušen, da je Herfortu podelil naziv »dvorni preparator«. Kraljevo imenovanje je Herfort prejel na seji društvenega odbora 2. maja 1922 iz rok dr. Lovrenčiča, predsednika Slovenskega lovskega društva (LOVEC 1922: 226). Po Herfortovi smrti, ki je sočasna z letom upokojitve, je do leta 1951 za muzej prepariral njegov sin Viktor Herfort mlajši. Herfort mlajši je bil usposobljen kot preparator najkasneje leta 1925. V KATALOGU je prvič omenjen (kot »Herfort ml.«) leta 1926 pri mladi lisici, dobljeni 3. maja 1925 v Sv. Jakobu ob Savi (št. 302). in ježu z istega nahajališča, dobljenem 10. marca 1926; glede na to, da je bila lisica vpisana najmanj 7 mesecev po pridobitvi, je morala biti ustrezno preparirana. Pri lisičji lobanji, vpisani istega leta (1926), dobljeni pa 10. januarja 1925, je Herfort mlajši naveden kot darovalec.

3.4. Zbirke

3.4.1. Stanje in rast

V obravnavanem obdobju so se zbirke povečale za približno 2,25-krat, povprečna letna rast pa je znašala manj kot 30 primerkov (povprečje = 28,2). Ocena se približno ujema s pridobitvami ornitološke zbirke (8–17 primerkov na leto) v letih 1920–1923, kot jih je navedel Kos (ARHIV 1923/633). Ob koncu obdobja je letna poraba 96 % etanola znašala 150 litrov, za vzdrževanje

»predvsem rib, krkonov, plazilcev«, pa tudi anatomskih preparatov, konzerviranih nevretenčarjev ter neopredeljenih »starih preparatov, ki jih je nad 500« (Malova dopisa Pokrajinskemu gospodarskemu svetu 9. marca in 21. maja 1944; ARHIV 1944/127, 1944/239).

O stanju zbirk z začetka stoletja obstaja obširno poročilo, ki ga je Deželna vlada dne 28. oktobra 1917 naročila neposredno A. Piskernik (in ne direktorju muzeja) (ARHIV 1916/515):

»Deželni odbor naroča praktikantkinji dr. A. Piskernik, da zanj sestavi podrobno poročilo, v kakšnem stanju je prevzela naravoslovno zbirko.

Za tozadevni popis se določi rok do 15. novembra t. l. [z možnostjo podaljšanja].

Zajedno naj ravnateljstvo poroča, kdo je izročal Piskernikovi zbirke, zlasti če in v kateri meri je pri tem interveniral dr. Sajovic.«

Če smo pozabili, kako se je Angela Piskernik zaposlila v muzeju, potem nas bo naročilo Deželne vlade presenetilo. Zakaj bi deželni glavar zahteval novo poročilo o stanju zbirk, ko pa je dober mesec prej prejel izčrpno Sajovčevo poročilo za leti 1915 in 1916 (ARHIV 1916/462; datirano 15. septembra 1916). Zadnji odstavek dopušča samo eno razlago, da je namreč A. Piskernik gradila svojo intrigo proti Sajovicu tudi na dramtiziranju stanja, v kakršnem naj bi bile muzejske zbirke. O zelo slabem stanju v zbirkah je govorila še pol leta po nastopu službe, oktobra 1916 (ARHIV 1916/ 536). Poročilo je zaključila 30. junija 1917, torej 7,5 meseca po določenem roku, zamudo pa je opravičevala z nizkimi temperaturami v dvoranah (ARHIV 1917/307). Podobnih izgovorov nisem zasledil pri nobenem drugem kustosu.

Navedbe v poročilu, ki ga je podpisala A. Piskernik, so katastrofalne: zbirka je »jako zanemarjena«, »razvrstitev je napačna« ali vsaj »malomarna«, »priča jasno o splošni brezbržnosti za zbirko«, »V omarah kakor v zapisniku je pogostoma nered«, »Sploh je bil nered ... ogromen«, »za lepo zbirko [se] že več let ni nihče posebno brigal« itd. V poročilu je veliko pavšalnega in malo konkretnega. Kaj je Piskernikova zapisala o zbirkah vretenčarjev?

»V teh dvoranah [se] premalo zrači. Posledica je, da najdejo v zaprašenih omarah soparnih in toplih dvoran mrčesi, posebno škodljivi antreni, ugodno polje za uničujoče delo. Bilo jih je spomladi vse polno, v vsaki omari, v vsakem predalu, celo na zavesah in po zidu so se pokazali. Ker tri leta ni bilo preparatorja, ki bi bil pazil na zbirke, so se škodljivci zelo razmnožili. Na vsaki ptici, ki sem jo prijela v roko, so bili dva, trije ali še več teh parazitov.

Posledice so za zbirke žalostne: Perje na pticah je tako izpodjedeno, da se kaže na nekaterih mestih že gola koža; večim manjkajo celi repi. Da taki in tudi drugače pokvarjeni eksemplari zbirke ne krasijo, je umevno.«

Sledi seznam muzealij, ki so katalogizirane, vendar jih Piskernik ni našla, in pa primerkov, ki niso bili katalogizirani. V KATALOGU sem naletel na njene štiri opombe o manjkajočih muzealijah (»manjka!« in »ga nismo nikdar našli«), od katerih je dve podpisala; vse so v ornitološki zbirki.

Mantuani si je dal s poročilom veliko dela in je vanj vpisoval opombe še 18. februarja 1918; pri »bezoarski kozici«, kot jo je določila A. Piskernik, je z rdečim svinčnikom, najbrž pa tudi precejšnjim veseljem, pripisal: »To je grivasta ovca!« (ARHIV 1917/ 307). Mantuani je imel prav; A. Piskernik, ki ni skrivala ambicij, da postane kustodinja vseh prirodopisnih zbirk, je na njenem strokovnem področju korigiral umetnostni zgodovinar.

Vrnimo se v leto 1916 in pogledjmo, kaj je o zbirkah vretenčarjev napisal Sajovic: »Ornitološke in mamološke zbirke je pregledal asistent v dneh 8.–12. marec [1916] ...; preparati pa so bili v povoljnem stanju. Glavna razkužitev [dezinfekcija] vseh prirodopisnih zbirk se je izvršila v času od 6. do 14. avgusta [podčrtal Sajovic]. Posamezni preparati so se pregledali, očistili in desinficirali. Stanje zbirk je bilo vobče dobro, zalego škodljivcev smo našli le na par mestih;

Slika 18: Pred letom 1956 je bila večina taksidermijskih preparatov sesalcev in ptic shranjena v razstavnih omarah v dvorani X. Pogled iz dvorane IX proti dvorani XI. Na levi strani je enotna omara (št. 47–53; glej sliko 2) z velikimi in srednje velikimi sesalci, na desni pa so omare s pticami. Od prve omare (št. 57–59) je vidna samo stranica. Ležeči vitrini (št. 75) sta sestavljeni skupaj in postavljeni med omarami št. 57–59 in 60–62; na sliki 2 sta ti vitrini ločeni in stojita pod okni. ARHIV PMS.

Figure 18: Prior to 1956, most of the taxidermic mounts of mammals and birds were held in exhibition cabinets in Hall X. View from Hall IX. PMS ARCHIVE.

napravili pa niso občutne škode.« Glede na to, da je ornitološko zbirko leta 1916 uporabljal Janko Ponebšek, ni pa imel pripomb na njeno stanje, lahko sprejmemo Sajovčevo poročilo kot verodostojno. Poročilo iz leta 1904 za zbirko vretenčarjev prav tako ne navaja večjih pomanjkljivosti, omenja pa manjkajočo dokumentacijo (ARHIV 1904/27).

Deželni odbor je aprila 1918 A. Piskernik naložil, da »grajane nedostatke čimprej odpravi ter spravi zbirke v red in pravi sistem; vse to delo naj opravi v zmislu stavljenih nasvetov po

Slika 19: Pogled v dvorano X iz dvorane XI. ARHIV PMS.

Figure 19: View of Hall X from Hall XI. PMS ARCHIVE.

lastnem preudarku» (ARHIV 1918/182). Kot vse kaže, te naloge ni nikoli opravila. Štiri leta po citiranem dopisu Državnega odbora je zbirko natančno pregledal Kos: »Revizija, determinacija in etiketiranje objektov v oddelku za ptice in sesalce. Izločitev slabih eksemplarjev. Dopolnitev z novimi. V tem oddelku cela vrsta objektov sploh še ni bila nikdar etiketirana. Izvršena je bila delna reorganizacija, popolna do spomladi 1922, predno bo muzej zopet odprt« (ARHIV 1922/40). Kosovo poročilo v ničemer ne pritrjuje njenim navedbam, razen glede pomanjkljivega etiketiranja. Material, ki ga ni locirala in naj bi bil obsežen, sploh ni omenjen.

Kos je tudi poročal, da so bile »vse zoološke zbirke ... tekom pomladi in poletja ponovno razprašene in razkužene«, pregledani so bili vsi mokri preparati (alkoholni in formalinski). Ob vsem tem delu je Kos pregledal in deloma uredil in revidiral entomološke in malakološke zbirke, začel pa je tudi rekonstrukcijo in sestavljanje okostij losa in jamskega medveda (ARHIV 1922/40).

3.4.2. Uničevanje muzealij

Muzejski statut iz leta 1920 je določal, da »imajo muzejske zbirke značaj znanstvenega gradiva, [zato] je obrnjena vsaka skrb na to, da se ohranijo čim najdalj je mogoče« (ARHIV 1920/32). Dva direktorja Narodnega muzeja, Mantuani in Mal, ki sta bila dolžna meriti vse zbirke z enakim vatlom, sta načelo uporabljala selektivno. Zgovorna je Malova izjava (ARHIV 1936/626):

»Predmeti prirodopisnih muzejev niso podvrženi uničevanju kakor n. pr. izdelki umetnostnega, obrtnega, narodopisnega ali arheološkega značaja. Izmenjavati je treba le od časa do časa zoološke in botanične preparate, kar pa ni težko, ker se narava obnavlja sama in je vse kadarkoli pozneje nadomestljivo. Predmeti kulturnozgodovinskih zbirk pa so v svojem bistvu vedno unikati in – v nasprotju z mineraloškiimi, zoološkimi ali botaničnimi objekti – nikoli nadomestljivi«.

Mal je to tezo ponavljal, npr. v dopisu Pokrajinski upravi z dne 26. maja 1944, ko ponovno zatrjuje, da se »[prirodoslovne] zbirke dajo vsak čas in v vsakem obsegu zopet nadomestiti« (ARHIV 1944/235). V tem nedostojnem stališču sicer ni bil dosleden in je v sočasnem dopisu (9. marca 1944) svaril Pokrajinski gospodarski svet, da bi ob opustitvi vzdrževalnih del »nenadomestljivi zbrani [zoološki] material propadel« (ARHIV 1944/239).

Miselnost je bila v 19. stoletju dokaj razširjena. Najbolj razvpit primer je uničenje zadnjega prepariranega dodoja *Raphus cucullatus*, ki je prišel v Evropo in katerega preparat je hranil Ashmolov muzej v Oxfordu (odprt 1683); danes je to Ashmolov muzej umetnosti in arheologije. Leta 1755 je preparat končal v ognju zaradi »dotrajanosti«; nekdo je rešil glavo in nogo (MORRIS 2012). Vrsta je izumrla nekaj manj kot sto let pred uničenjem oksfordskega primerka, tako da nadomestitev »vsak čas in v vsakem obsegu«, kot jo je razumel Mal, v tem primeru ni bila ravno mogoča.

Uničevanje muzealij, predvsem taksidermijskih preparatov, je bilo najkasneje od poznega 19. stoletja, verjetno pa veliko dlje, del muzejske rutine tudi v Ljubljani. O tem pričajo številni pripisi v KATALOGU, na kakršne lahko naletimo na vsaki strani tega dokumenta. Navajam jih le nekaj: »Radi neuporabnosti izločen. V. Herfort« (iz Schreiberjeve zbirke); »V ogenj – neuporabno 19. XII. 1956«; »Ogenj! 15. III. 1955« (preparat hermeline "*Putorius ermineus*", legit grof Auersperg; razstavljen 1894); »Zaradi neuporabnosti izločeno«; »Razknjižen (dotrajal)« itd, itd. Od 11 taksidermijskih primerkov planinskih zajcev, kolikor jih je dokumentirano prišlo v Prirodoslovni muzej pred letom 1960, je danes v zbirki le še eden. Preparati so bili odstranjeni v letih 1913, 1922 (2 preparata) in 1949 (2 preparata); datuma odstranitve preostalih preparatov se ni dalo ugotoviti (KRYŠTUFEK & JERNEJC KODRIČ 2013). Ob ljubljanskem potresu (1895) je bilo, po uradnem zapisniku, uničenih 43 preparatov rib (POROČILO O DELOVANJU KRANJSKEGA DEŽELNEGA ODBORA 1896); od tega je bilo »odstranjenih ... ca 30 rib« (ARHIV 1904/27). Nič ne kaže na to, da bi kdo sploh pomislil na restavriranje oziroma eventualno shranjevanje delov poškodovanih živali kot nosilcev informacije.

Pogosto so bile zbirke podarjene šolam kot učni pripomočki. Pri prebiranju dokumentov se je težko znebiti vtisa, da so šolski zavodi vedeli, kje je mogoče prihraniti denar. Tovrstne prošnje so prihajale z vseh koncev in oblasti so jim rade prikimale. Ob koncu leta 1886 je Deželni zbor Kranjske izdal dovoljenje, da muzej sme izročiti »šoli sv. Cirila in Metoda v Trstu in šestrazredni mestni Dekliški šoli v Ljubljani ... zbirko mineralij in tičev, v kolikor se te stvari brez škode lahko pogrešajo v muzeju« (ARHIV 1897/1). Desetletje kasneje je isti zbor odločil, da muzej preda »mestni višji dekliški šoli [cesarja Franca Jožefa I mestna višja dekliška šola] kot učni pripomoček zbirko 85 duplikatov školjk« (ARHIV 1907/60), »škofovim zavodom v Št. Vidu [pa] za naravoslovni kabinet zbirko školjk« (ARHIV 1908/68).

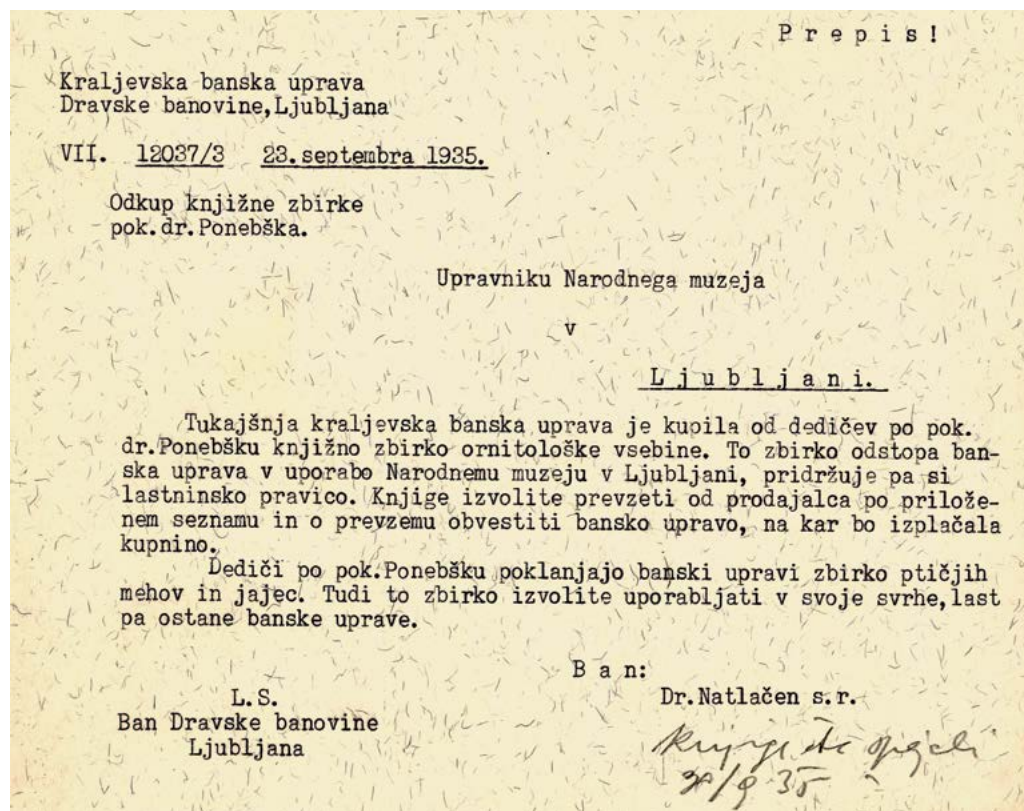
Dne 21. novembra 1911 je Mantuani poročal, da »se je oddala zbirka faksimiliranega sadja iz muzejskih zbirk v deželno kmetijsko šolo na Grmu, kamor po pravici sodi, ker ima večji pomen

za praktično nego za znanstveno polje« (ARHIV 1911/132). Kadar je šlo za obrtne izdelke, je imel Mantuani zelo drugačno mnenje glede primernosti za prakso in znanost. Leta 1922 je neimenovana šola na Jesenicah prevzela šest prepariranih ptic; vse razen ene so bile katalogizirane (ARHIV 1922/24). Meščanska šola v Zgornji Šiški, z novo in »res moderno« šolsko stavbo je dne 13. marca 1930 »prosi[la] ravnateljstvo, da bi [ji] blagovolilo nakloniti nagačene živali, mineralije in drugo, kar je neporabno za muzejske zbirke, a bi moglo našemu zavodu služiti za pouk« (ARHIV 1930/214).

Ne glede na lahkotnost, s kakršno so kustosi razdajali in odstranjevali eksponate, pa pred letom 1945 ni prihajalo do množičnega uničevanja muzealij.

3.4.3. Študijske zbirke

Koncept dvojnega muzeja, ki ga je udejanjil Richard Owen v novi zgradbi Britanskega prirodoslovnega muzeja (danes Natural History Museum London) v Južnem Kensingtonu leta

Slika 20: Prepis obvestila Kraljevske banske uprave Dravske banovine z dne 23. septembra 1935 o odkupu ornitološke knjižnice pokojnega Janka Ponebška. Banska uprava je knjižnico, skupaj z zbirko ptičjih mehov in oološko zbirko, ki so ji ju poklonili dediči pokojnika, odstopila Narodnemu muzeju, pridržala pa si je lastninsko pravico. ARHIV 1935/562.

Figure 20: Transcript of the notice issued by the Royal Ban's Administration of the Drava Ban's Domain on 23 September 1935 on the purchase of the ornithological library belonging to the late Janko Ponebšek. ARCHIVE 1935/562.

1881 (THACKRAY & PRESS 2009), je dosegel Ljubljano po letu 1900. Tako je Gvidon Sajovic v poročilu za leto 1910 pri ornitološki zbirki zapisal: »Pričelo se je tudi z zbirko ptičjih mehov, ker v znanstvene namene nikakor ne zadostuje sedanja zbirka nagačenih in razstavljenih ptic« (SAJOVIC 1911: 144). Mehovi so bili sicer razstavljeni že leta 1836; na ta način je bilo prepariranih 33 ptic od skupno 405 razstavljenih (HOCHENWART 1836).

Kos je bil velik zagovornik delitve med razstavno in študijsko zbirko. »Prirodopisni oddelek deželnega muzeja v Ljubljani« (torej Kos) je v reviji Lovec objavil več pozivov za zbiranje primerkov za muzej (LOVEC 1922: 38, 1923: 30, 1924: 48), v katerih omenja »magazinirano⁶ sistematično zbirko« kot nasprotje razstavljeni ali javni zbirki. Prva je zasnovana »v strogo znanstvene svrhe«. Utemeljitev zbirke je bila sledeča: »Le na zadosti veliki množini navidezno enakih tipov je mogoče ugotoviti možne podvrste, variacije, zoogeografske posebnosti itd. Potrebno je za to veliko število event[ualno] tudi manj lepih a dobro ohranjenih sesalcev in ptic vseh razredov« (LOVEC 1924: 48). Termin »študijska zbirka« zasledimo v poročilu Frana Kosa o prirodoslovnem oddelku muzeja (Kos 1928) in v sočasnem dopisu muzejskega ravnateljstva Velikemu županstvu ljubljanske oblasti z dne 2. maja 1928 (ARHIV 1928/221). »Za to zbirko določeni sesalci se nagatijo vedno v uniformni obliki, ki omogoča tudi naknadna merjenja, pridejana je vsakemu eksempljarju tudi lobanja v svrhu naknadne vsestranske determinacije.« Tudi pri pticah je Kos začel »z ustvarjanjem študijske zbirke v iste namene kakor pri sesalcih« (Kos 1928: 83).

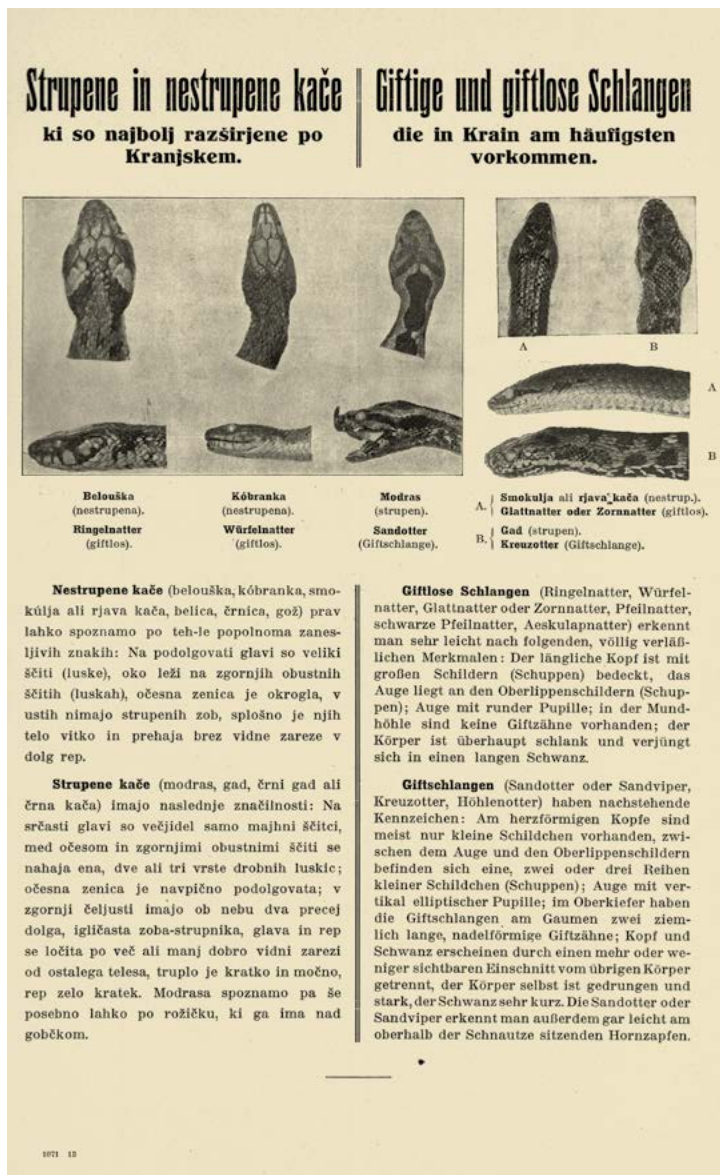
Po smrti Janka Ponebška (14. januarja 1935) je muzej pridobil njegovo zbirko ptičjih mehov, oološko zbirko in ornitološko knjižnico. Knjige je odkupila Kraljevska banska uprava Dravske banovine jeseni 1935, ornitološke primerke pa so ji predali dediči pokojnika. Banska uprava je oboje odstopila Narodnemu muzeju, vendar si je pridržala lastninsko pravico (slika 20). Pri drugih vretenčarskih zbirkah ni bilo podobnih pridobitev. Tako je, kljub jasni Kosovi opredelitvi za študijski material, zamisel le počasi dala otipljive rezultate. Prva sodobna študijska zbirka vretenčarjev (plazilcev) je tako začela nastajati šele v 50-ih letih.

3.4.4. Veliki lov na kače na Kranjskem

V zadnjih letih pred 1. svetovno vojno je bil muzej udeležen pri deželnem podvigu, znanem kot »veliki lov na kače na Kranjskem«. Razglasil ga je Kranjski deželni odbor 28. marca 1912 z odlokom št. 373, zaradi domnevno velike namnožitve strupenih kač. Srečna okoliščina je hotela, da je bil v muzeju v tem času zaposlen Sajovic. Brez njega bi celotno početje ostalo obrobna zgodovinska kurioziteteta, brez posebnega pomena za naš čas. Sajovic je razumel priložnost, jo zgrabil in iz nje naredil najboljše možni biodiverzitetni monitoring v muzejski zgodovini.

Sajovic je na Deželni odbor naslovil predloge, ki so bili sprejeti z odlokom št. 7049 dne 1. aprila 1912. Tako je »pripadlo prirodopisnemu oddelku deželnega muzeja razbiranje in določevanje deželnemu odboru vposlanih kačjih glav« (podčrtal Sajovic) (ARHIV 1912/1245). Sajovic, ki je predvidel napačne determinacije kač, je pri odboru dosegel, da je prevzel plačevanje etanola za shranjevanje glav. Glave v alkoholu s spremljajočimi podatki so hranila županstva ali vodstva šol in jih pošiljala v deželni zbor (ARHIV 1914/311). Tam jih je prevzel Sajovic. Vsega je iz 222 krajev vojvodine prišlo v muzej 265 pošiljk, ki jih je Sajovic pregledal do 1. februarja 1913. V materialu je bilo 23.371 kačjih glav, med njimi 15.035 glav strupenih vrst (ARHIV 1913/138). Rezultati so bili že februarja objavljeni v časopisju (npr. ANONIMUS 1913). Avtor (verjetno Sajovic) je zagovarjal nadaljevanje akcije, in sicer vsaj nekaj let. Deželni

⁶ V rokopisu je "magazinirana" prečrtana in zamenjana s "študijska" (ARHIV 1928/221). V 50-ih letih je Brelih govoril o "specialni zbirki" (sesalci) in "sistematski zbirki" (plazilci).

Slika 21: Dne 28. marca 1912 je kranjski Deželni odbor razglasil »veliki lov na kače na Kranjskem«, domnevno zaradi pretirane namnožitve strupenih vrst. Ker se je želel izogniti uničevanju nestrupenih kač, je okrožnicam prilagal informacijo o najpogostejših kranjskih vrstah. Dvojezični letak je bil priložen dopisu, ki jeupošteval vso "lepoto" birokratskega jezika: »Dodano tuuradnemu odloku z dne 13. maja 1913 št. 3946 se pošilja ravnateljstvu v prigribu okrožnica glede pokončavanja strupenih kač v slovenskem in nemškem besedilu ter popis na Kranjskem najbolj razširjenih strupenih in nestrupenih kačjih vrst. Od Deželnega odbora kranjskega, v Ljubljani, dne 28. marca 1913«. ARHIV 1913/311.

Figure 21: On 28 March 1912, the Kranj Regional Committee announced a "great snake hunt in Carniola", allegedly owing to the excessive numbers of poisonous species. Wishing to avoid the destruction of non-venomous snakes, he attached notes to the circular letters with the commonest Carniolan snake species. ARCHIVE 1913/311.

RAVNATELJSTVO kranjskega dež. muzeja		Števil. 824/1912.		Vroč. _____	
Poročilo					
o kačjih glavah županstva Velika Loka,					
ki jih je prejelo ravnateljstvo dežel-					
nega muzeja v določitev. V 25 stekleni-					
can je bilo 378 kačjih glav, ki se					
razdele na posamezne vrste in med po-					
jedine lovce takole:					
I me	K r a j	Strupene:	Nestrupene:		
Pernaver B.	Sajenice	1 /modras/	5 /smokulja, kobrarka/		
Vitigoj Miha,	Dolenja vas	Ist. 10 / " /	-		
" "	" " II."	54 / " /	-		
Repovž Matevž,	Goljek		9 /smokulja, belouška/		
Drnaše Jože	Iglenk		3 /smokulja/		
Bavrina Jožefa	Mačjidol	9 / " /	7 / " /		
Novak Ignac,	"	23 / " /	25 /smokulja/		
Godec Ana	Korenitka	1 / " /	2 / " /		
Kastelic Jera,	"		1 / " /		
Kužnik Alojzij,	"	--	5 /smokulja/		
Košler Janez,	Kukenberg	11 / " /	19 /smokulja, kobrarka/		
Strajnar Alojzij	Velika Loka		4 /smokulja/		
Šlajpah Jože	" "		3 /smokulja/		
Miklič Jože	Mala Loka		3 /smokulja/		
Bregar Jakob	Mačkovec	1 / " /	12 /smokulja, belouška/		
Anžur Janez	RRje		11 /smokulja/		
Barle Avgust	Roje	" "	3 /smokulja/		
Bregar Anton	Čatež	21 /modras/	7 /smokulja, belouška/		
Ravnihar St.	"	4 /modras/			
Lazar Janez	Uliki Videm	1 /modras/	4 /smokulja/		
Vavtar Joža	" "	11 /modras/	2 /smokulja/		
Kamin Ignac,	Vrh	34 /modras/			
Kotar Leopold	"	26 /modras/			
Smrke Leopold	"		24 /smokulja, kobrarka/		

Slika 22: Prva stran zapisnika o determinaciji kačjih glav županstva Velika Loka. V 25 kozarcih je bilo 378 glav, od tega 219 glav modrasov *Vipera ammodytes* in 159 glav nestrupenih kač. V stolpcih so navedena imena zbirateljev, nahajališča in vrstna imena kač. Protokol je podpisal Gvidon Sajovic dne 22. oktobra 1912. ARHIV 1912/824.

Figure 22: Page 1 of the report on identification of snake heads from the Velika Loka Mayoralty. There were 378 heads in 25 jars: 219 of them were of horned vipers *Vipera ammodytes* and 159 of non-venomous snakes. ARCHIVE 1912/824.

odbor je dejansko razpisal lov tudi za leti 1913 (ARHIV 1913/516) in 1914 (Okrožnica Deželnega odbora št. 6568 z dne 28. marca 1914; ARHIV 1914/311). Odbor je prenehal izplačevati nagrade s 1. januarjem 1915 (ARHIV 1914/311).

Na kačje glave je bila razpisana nagrada, ki je sprva znašala 1 krono, leta 1914 pa je deželna oblast izplačevala le še 40 vinarjev (ARHIV 1914/311). Deželni odbor je izplačeval nagrade le za strupene vrste, formalna osnova za izplačilo pa je bila Savojčeva determinacija. To je bilo dodatno breme, saj je Sajovic moral zavračati očitke o zamenjavi pošiljk in domnevno nepravilnih določitvah vrst (ARHIV 1913/712). V enem izmed primerov je tako razsodil, da so mladiči modrasa »že popolnoma razviti in izmotani iz embrionalne kožice, zato smo mnenja, da se izplača za njihove glave določena premija« (ARHIV 1912/721). Breme dela je bilo tako veliko, da je presegalo Sajovčevo stoičnost in potrpežljivost, saj je »moral tudi prebiranje kačjih glav sam izvesti, fizično in znanstveno« (ARHIV 1915/319A). V letnem poročilu se je nad obsegom dela tudi pritožil, pa kasneje napisano prečrtal. Prečrtano besedilo je kljub temu berljivo: »Določevanje je zahtevalo izredno mnogo časa in preparator [Dobovšek] in asistent [Sajovic] sta morala ... žrtvovati tudi mnogo izvenuradnega časa, da je šlo delo sproti od rok« (ARHIV 1912/1245). To sicer ni bilo nič novega. Ravnateljstvo je nekajkrat poudarjalo, da Sajovic opravi 2–3-krat več dela, kot pa je zanj plačan, »v dobi zatiranja strupenih kač [pa] je žrtvoval temu zavodu [muzeju] po 4 in 5 ur na dan« (MANTUANI 1923: 49). V tem obdobju je imel prirodopisni oddelek namreč le dva zaposlena, »provizornega muzejskega asistenta« Sajovica za 6 ur tedensko (odlok Deželnega odbora št. 559 z dne 2. novembra 1909) in Dobovška (ARHIV 1913/417).

Od vseh poslanih kačjih glav je muzej shranil žal le 32 glav modrasov, gadov in smokulj. Vse drugo je bilo uničeno v skladu z dogovorom z deželnim odborom (Sajovčevo poročilo z dne 18. septembra 1913; ARHIV 1913/712). Sajovic je leta 1912 obdržal za razstavo 10 primerkov, med njimi »dve glavi gadjega bastarda /*v.berus* ♀ x *v.ammodytes* ♂/ z znaki Redijevega gada /*vipera aspis* L./; zelo zanimiv in doslej prvič opazovan pojav« (ARHIV 1912/1245); fotografiji domnevnih hibridnih glav je kot sliki 10 in 11 objavil SAJOVIC (1913a: 49). Na srečo so ohranjena Sajovčeva poročila s taksonomskimi imeni in natančnimi toponimi. Ti dokumenti so izjemen zgodovinski vir za herpetologijo nekdanje Kranjske, posebno vrednost pa jim daje znanstvena zanesljivost taksonomskih determinacij. Doslej še niso bili deležni resne obdelave. Deželni odbor je ustavil zbiranje kačjih glav z odlokom št. 4517, izdanim 10. maja 1915 (ARHIV 1916/462).

3.4.5. Ihtiološka zbirka

Ob koncu 19. stoletja je bila ihtiofavná Kranjske presenetljivo dobro dokumentirana. FRANKE (1892) navaja za deželo 32 vrst pravih kostnic, 2 vrsti sklenoluskavk (jesetrov) in 2 vrsti obloustk, za 13 vrst pa je na priloženem zemljevidu Kranjske tudi vrisal njihovo razširjenost. Nič ne kaže na to, da bi Franke, ki se je leta 1891 zaposlil kot učitelj na ljubljanski realki, navezal stike z muzejem. V KATALOGU ni vpisan kot darovalec ihtiološkega materiala.

Po letu 1918 so se ribiči resno ukvarjali z zamisljivo o nacionalni zbirki rib. Tako je Ribiško društvo v Ljubljani darovalo muzeju zbirko rib in rakov, katere je prepariral Schulz (POROČILO O DELOVANJU KRANJSKEGA DEŽELNEGA ODBORA 1892: 192). Leta 1924 je Odbor Slovenskega ribarskega društva sklenil, da ustanovi »ribji muzej«. »Ker pa ni imel prostora, je načrtoval, da primerke konzervirata in hranita muzej in zool[oški] inst[itut] univerze« (LOVEC 1924: 51). Leto kasneje je Odbor sprejel sklep, da se oddajo »Ljubljanskemu muzeju preparati vseh rib naših voda« (LOVEC 1925:193), leta 1930 pa se je muzejsko ravnateljstvo zahvalilo Slovenskemu ribarskemu društvu »za veliko število suhih in mokrih preparatov rib naše zemlje, ki ste nam jih darovali in z njimi zapolnili vrzeli v sistemu naših ribjih zbirk, iste same pa dopolnili tako,

Slika 23: Daljša stranica kotne vitrine (št. 29–31) v dvorani XI, s taksidermijskimi preparati pretežno sladkovodnih rib. Za razmere v Prirodoslovnem muzeju Slovenije je nenavadno to, da ti preparati že sto let niso bili preseljeni. ARHIV PMS.

Figure 23: Longer side-face of the corner display case in Hall XI, with taxidermic mounts of predominantly freshwater fish. PMS ARCHIVE.

da je naša ribja zbirka najpopolnejša zbirka tipov med ostalimi zoološkimi eksponati« (ARHIV 1930/27). Zapis iz arhiva je datiran z januarjem 1930, iz KATALOGA pa je v letu 1929 dejansko razviden povečan vpis novih preparatov rib. Navdušenje pa je bilo kratkega daha in že leta 1930 je muzej prevzel le nekaj primerkov ihtiofavne. Za popolnitev zbirke si je veliko prizadeval Avgust Munda (1886–1971) (Kos 1928), pobudnik Slovenskega ribarskega društva in njegov tajnik, kasneje pa predsednik (MARINČIČ 2021). Zbirko je želel »še to leto [1931] popolniti.« Pisal je npr. v Brežice prošnjo za »po enega čepa, smuča in kečigo«. Društvo je prevzelo poplačilo tržne vrednosti rib in stroškov prevoza (ARHIV 1931/79).

Slika 24: Krajša stranica kotne vitrine (št. 32–33) v dvorani XI, s preparati morskih rib in nevretenčarjev. ARHIV PMS.

Figure 24: Shorter side-face of the corner display case in Hall XI, with taxidermic mounts of sea fishes and invertebrates. PMS ARCHIVE.

Kosov vodnik po muzeju poimensko navaja 24 vrst rib (KOS 1933), ni pa razvidno, ali so bile vse tudi dejansko razstavljene. Natančno rekonstrukcijo stanja, vsaj v razstavnih zbirkah, omogoča Vodič iz leta 1949 (ANONIMUS 1949; odslej VODIČ). Ribe so bile še naprej v dvorani XI, vendar so jih sredi 20. let preložili v novo kovinsko kotno omaro (omare št. 29–33; glej sliko 2), v kateri so še danes. V oddelkih št. 29–30 so bile, tako VODIČ, suho preparirane sladkovodne ribe; na fotografiji (slika 23) je v spodnjem delu omare št. 29 tudi nekaj hrustančnic, ki so seveda morske živali (morski prašič *Oxynotus centrina*, električni skat *Torpedo marmorata*, velika morska mačka *Scyliorhinus stellaris*). Kos v svojem Vodniku od hrustančnic navaja

edinole morsko mačko (kot *Catulus stellaris*; Kos 1933: 78). V oddelku št. 29 so bili sulci *Hucho hucho*, »jezerka« (jezerska postrv, *Salmo trutta m. lacustris*) iz Bohinjskega jezera, nekaj potočnih postrvi *Salmo trutta m. fario*, lipan *Thymallus thymallus*, kašikar *Acipenser gueldenstaedtii* (slika 5) in pastruga *Acipenser stellatus*; geografski izvor slednje žal ni znan. V oddelku št. 30 so bili soška postrv *Salmo marmoratus*, ploščič *Abramis brama*, zelenika *Alburnus alburnus*, pezdirk *Rhodeus sericeus*, podust *Chondrostoma nasus*, klen *Leuciscus cephalus*, platnica *Rutilus pigus*, linj *Tinca tinca*, blistavec *Leuciscus souffia*, rdečeperka *Scardinius erythrophthalmus* in mrena *Barbus barbus*, v oddelku 31 pa ostriž *Perca fluviatilis*, smuč *Stizostedion lucioperka*, čep *Zingel zingel*, upiravec *Zingel streber*, okun *Gymnocephalus cernuus*, smrkež *Gymnocephalus schraetzeri*, kapelj *Cottus gobio*, glavač *Padogobius martensi*, 2 jegulji *Anguilla anguilla*, ščuke *Esox lucius* in menek *Lota lota*. V oddelkih št. 32 in 33 z »Jadransko favno« so bili na spodnji polici suha preparata navadnega morskega psa *Mustelus mustelus* (na sliki 24 je na levi strani) in sklata *Squatina squatina* (desno), za njima pa dva večja raka (rarog in morski pajek). Na naslednjih dveh policah so ribe shranjene v tekočini; piscu VODIČA se je zdela omembe vredna »kači slična riba s kljunastim gobcem« (igla *Belone belone*). VODIČ navaja še električnega skata (ki je bil pred letom 1949 očitno v oddelku 29), krulca *Chelidonicichthys* sp. in »bodičasto golševko« (napihovalka *Arothron hispidus*). Na vrhnji polici so bili mokri preparati nevretenčarjev (ascidije in glavonožci). Omara št. 28 je stala levo od okna, ki gleda na Preparatsko ulico, njena fotografija pa ni ohranjena. VODIČ (1949: 26) zanjo navaja »zbirk[o] sladkovodnih rib, shranjenih v alkoholu: nekatere so razstavljene v svojem okolju«, poleg njih pa še nekaj nevretenčarjev.

3.4.6. Kos in zbirka sesalcev

Videli smo že, da je Kos v zgodnjih 20-ih letih agitiral za študijsko zbirko sesalcev. V drugi polovici 19. stoletja so mamologi (teriologi⁷) pričeli, najprej v ZDA, pripraviti male sesalce za raziskovalne namene, podobno kot so to počeli ornitologi; v tujini se je za takšne preparate uveljavil izraz »standardni muzejski primerek« (angleško: standard museum specimen). »Ameriško šolo mamologije«, t.j. zbiranje malih sesalcev z velikim številom cenjenih pasti in pripravo standardnih muzejskih primerkov, je v Evropo prinesel Gerrit S. Miller (1869–1956). Prvič jo je predstavil v Britanskem prirodoslovnem muzeju leta 1894, nato pa se je hitro razširila po celini (HUTTERER & KRYŠTUFEK 2020). Fran Kos je metodo verjetno poznal najkasneje leta 1922, torej kmalu po zaposlitvi v muzeju (glej poglavje 3.4.3.). Miller je v Evropi zaslovel s taksonomskim pregledom sesalcev (MILLER 1912), ki je bil več kot pol stoletja standardni mamološki vir. Izvod je tudi v knjižnici Prirodoslovnega muzeja Slovenije, vpisan pa je bil šele leta 1961; Kos se v delu o risu na ozemlju etnografske Slovenije sklicuje na »težko dostopni Miller-jev Catalogue of the Mammals, 1912« (Kos 1929: 57, podpis pod črto). Kakorkoli že, Kos je kmalu po zaposlitvi videl taksonomijo sesalcev kot resen izziv in razmišljal o ustvarjanju študijske zbirke. Dotlej so bili namreč vsi muzejski primerki sesalcev izdelani kot taksidermijski preparati ali okostja.

Na Kosovo zanimanje za sesalce je morda vplival tudi obisk I. G. S. Montagua, ki je leta 1923 v spremstvu W. E. C. Cottona po Jugoslaviji zbiral male sesalce za Britanski prirodoslovni muzej (British Museum Natural History). Odpravo je financiral Cotton, razlog zanjo pa je pojasnil Montagu v članku, skupaj z rezultati potovanja (MONTAGU 1923). V Millerjevem monografskem pregledu sesalcev Evrope (MILLER 1912) so bila namreč najslabše zastopana

⁷ Za razlago terminov glej HUTTERER & KRYŠTUFEK (2020); »mamologijo« je Sajovic uporabil že leta 1916, kar je verjetno prva raba besede na Slovenskem.

območja Balkana, ki jih je v tistem času obsegala Jugoslavija. Zbirka sesalcev Britanskega prirodoslovnega muzeja si je prizadevala zapolniti vrzel. Sredstva, ki jih je zagotovil B. P. Uvaroff, so omogočila nakup materiala, ki ga je zbral Vladimir Martino na Hrvaškem, v Črni gori in Srbiji. Del tega materiala je Montagu uporabil v citiranem članku, dopolnil pa ga je z lastnim zbiranjem leta 1923.

Britanca sta se v Jugoslaviji zadrževala junija in v začetku julija, ko "sta si ogledala zoološki inštitut ljublj[anske] univerze in zoološke zbirke Narodnega muzeja v Ljubljani" (Kos 1925b: 64). Ivor Montagu (1904–1984) je bil britanski aristokrat, zoolog, avantgardni režiser, scenarist, filmski kritik, pisatelj, socialist in pozneje komunist, eden izmed pobudnikov varovanja mongolskega divjega konja in dvogrbe kamele, pa tudi mamolog z velikim zanimanjem za in-fraspecifično diferenciacijo malih sesalcev. Traviško voluharico, ki jo je Cotton 16. junija ujel na Bledu, je Montagu istega leta poimenoval kot novo podvrsto *Microtus agrestis punctus* (danes mlajši sinonim *Microtus lavernedii*). Kosa je takson zanimal, zato je najavil: "Ko mi bo na razpolago obsežnejši primerjalni material, se povrnem k temu predmetu" (Kos 1925b: 64).

V naslednjih letih je Kos poskusil vse mogoče, da bi prišel do materiala malih sesalcev. Leta 1929 je pisal Martinu Humeku, višjemu sadnemu nadzorniku v pokoju. Kos je želel priti v stik z ljudmi, ki znajo loviti male sesalce: »Ker nam imena mož, ki se bavijo z lovitvijo voluharjev, poljskih miši, krtov itd. niso znana, bi Vas prosili za prijaznost, da nam blagovolite odati njih naslove, da se zmoremo potem obrniti nanje direktno« (ARHIV 1929/251). Istega leta je pisal tudi Antonu Zupančiču, stanujočem v Studencu pri Igu. »Ker smo zvedeli [piše Kos], da se Vi, blag[orodni] gospod bavite in zimate za te živali [voluharje, krte, gozdne in poljske miši] Vas uljudno vprašam, da-li bi hoteli zbirati za muzej in prosimo, da nam blagovolite v pritrdilnem slučaju javiti tudi vaše pogoje, pod katerimi bi bili pripravljene delati« (ARHIV 1929/264).

Leta 1929 je Kos prišel v stik z Francem Žvanom in njegovo sestro Ivanko iz Srednje vasi v Bohinjskem kotu. Franc je bil lovec v Bohinjskih gorah, Ivanka pa oskrbnica Koče pri sedmerih jezerih. Kaže, da so mu prvi stiki vlili upanje, tako da se je nadejal »več pošiljk ujetih /mrtvih/ ali ustreljenih malih planinskih sesalcev.« Načrt je bil sledeč: Žvan bo material prinesel s planin do Zlatoroga, od koder ga bo z avtobusom poslal do Bohinjske Bistrice. Iz Bistrice naj bi primerki z vlakom potovali v Ljubljano. Da zagotovi uspeh, je Kos poskusil motivirati vodstvo osnovne šole v Bohinjski Bistrici (ARHIV 1929/676). Za material je predlagal sledeče cene: za »voluharje i.t.d. po din 10, manjše miši pa po din 5« (ARHIV 1929/712, 1929/713). Prihodnje leto je družina Žvan zbrala nekaj primerkov in jih konec oktobra poslala v Ljubljano. Kot izvemo iz pisma Ivanke Žvan, poskus ni uspel: »Žal mi je samo, da so bile miške pokvarjene. Bile so čisto zmrznjene in smo mislili, da bodo 8 dni pa le zdržale.« Kos je plačal 150 din, kar je bila razmeroma velika vsota, saj mu je v tem času Martino prodal muzejske primerke po 10–15 din. Ivanka Žvan je Kosu tudi sporočila, da poslana pasti niso delovale, zato sta dva zbiratelja kupila vsak po tri »okrogle [pasti] iz dratu« (ARHIV 1930/833; slika 25). Dogovor je ostal v veljavi tudi v letu 1931, očitno pa brez otipljivih rezultatov. Zdi se, da je Kos proti koncu leta postajal nestrpen. Dne 4. novembra 1931 je ponovno pisal Žvanu: »Z ozirom na najine razgovore v poletju o dobavi planinskih glodavcev ... , si usojam Vas uljudno vprašati ali Vam bo mogoče letos še dobaviti tozadevno gradivo, kakor ste mi obljubili, seveda proti nagradi za vsak eksemplar« (ARHIV 1931/921). V začetku februarja 1932 mu je Martin Žvan poslal »6 mišk«, ujetih na Komni, pri čemer je tožil, »da se zelo slabo lovi«. Kos se je zahvalil istega dne, ko je pošiljko prejel, in obljubil nakazilo 90 din »z današnjo pošto« (ARHIV 1932/97-99). Preseneča pa, da v KATALOG ni bil vpisan niti en sam primerek iz Bohinjskega kota.

Iz tega obdobja je ohranjen zanimiv Kosov dopis nekemu Kodriču, ki je v okolici Ljubljane iskal mesto šolskega upravitelja, muzeju pa je tudi poslal material malih sesalcev. Kos piše: »Najtopleje se Vam zahvaljujem za muzeju poslani osteološki material mikromamalov. Za naše

Srednja vas 28/X.30,

DOKUMENTA
 Muzeja v Ljubljani
 Št. 833/30
 Vr. 29. X.

Velecejnemu o. doktor!

Naj lepša brata za poslano pismo
 in no. Dm. žal mi je samo, da so
 bile miške pokvarjene. Bile so čisto
 zmrznjene in sivo misliti, da bodo
 8 dni po te zadržale.

Sedaj je zapadel v krilih precejšen
 mež drugači bi Martin ~~ist~~ se moč jezera,
 ker udaj bi se dale sile loviti. Na vsak
 način čisto skusala Martinu in Francu,
 da vam se nekaj lepih eksemplarjev
 ulovita. Vaše pasti po bove prit. dajici

Touček nasaj prinesel ker moč
 te se mi dalo nič loviti. Kupila sta
 vsak po 3 okrogle in očetu potem sta
 sile lahko lovila.

Z oddimim spoštovanjem
 Ivanka Žvan

Slika 25: Pismo Ivanke Žvan iz Srednje vasi pri Bohinjski Bistrici in oskrbnice Koče pri sedmerih jezerih, Franu Kosu z dne 28. oktobra 1930. V njem obžaluje, da je poslani material malih sesalcev med transportom v Ljubljano propadel. Sporoča tudi, da so bile pasti, ki jih je dal Kos, neuporabne. ARHIV 1930/833.

Figure 25: Letter from Mrs. Ivanka Žvan from Srednja vas near Bohinjska Bistrica and caretaker of the Chalet of the Seven Lakes to Fran Kos dated 28 October 1930. She regrets that the material of small mammals went to ruin during transport to Ljubljana. ARCHIVE 1930/833.

potrebe se Vam ni treba toliko truditi. V hladnejšem času zadostuje, ako vsujete živalim nekaj soli v odprtine, v toplejših časih pa, ako odvzamete živalim drob in jih dobro nasolite. [nov odstavek] Pri osteoloških preparatih smo občudovali Vašo vztrajnost in vestnost; vendar za faunistiko, za kar mi trenutno gradivo rabimo, ni potreba tolikega dela« (ARHIV 1930/900). Kosove navedbe nas pustijo zmedene. Zakaj tudi tokrat že prepariranega materiala ni vpisal v KATALOG? Za kakšno favnistiko ga je potreboval?

Kaže, da so bili Kosovi napori za pridobitev materiala malih sesalcev znani tudi Jovanu Hadžiju, ki je leta 1930 poskrbel, da je prišel v stik z Vladimirjem Martinom (ARHIV 1930/745). Vladimir Emmanuilovič Martino (Владимир Эммануилович Мартино; 1889–1961), ki je bil že omenjen v zvezi z Montagujevimi obiskom Kosa, je bil kompetenten mamolog. Sesalce je začel zbirati v predrevolucijski Rusiji. Rojen je bil na Krimu, študiral pa na univerzah v Novorossijsku in Moskvi. Leta 1920 je z družino (ženo Evgenijo in sinom Kirilom) emigriral v Kraljevino Jugoslavijo. Najprej je delal kot okrajni (srezki) agronom na Cetinju (Črna gora). Leta 1924 se je zaposlil kot asistent pri znamenitem ruskem entomologu Wagnerju (tudi Wagner), profesorju zoologije na poljedelško-gozdarski fakulteti beograjske univerze. Julius Nikolajevič Wagner⁸ (Юлий Николаевич Вагнер; 1865–1945?) je leta 1920 prav tako emigriral v Jugoslavijo, kjer se je v medvojnih letih ukvarjal s proučevanjem zunanjih zajedavcev pri sesalcih (zlasti Siphonaptera). Leta 1927 je Martino zapustil univerzo in začel poučevati na Prvi rusko-srbski gimnaziji v Beogradu. Po drugi svetovni vojni je dobil mesto kustosa v topčiderskem gozdarsko-lovskem muzeju (Beograd), kariero pa je nadaljeval v Sarajevu, najprej kot kustos Zemaljskega muzeja Bosne in Hercegovine. Leta 1947 (1948?) je bil imenovan za direktorja novoustanovljenega Biološkega inštituta v Sarajevu, na Poljedelski fakulteti pa je predaval entomologijo. Po sporu med Jugoslavijo in Sovjetsko zvezo (1948) se je leta 1950 vrnil v prvotno domovino, skupaj z večjo skupino ruskih intelektualcev. Repatriacija je potekala v dveh korakih, tako da je družina Martino prvih pet let (1950–1955) preživela v Bolgariji; Vladimir je delal na Oddelku za lov in ribolov (1950–1953), kasneje pa na Akademiji znanosti v Sofiji. Maja 1955 se je vrnil v Sovjetsko zvezo in se zaposlil na univerzi v Rostovu na Donu, kjer je tudi umrl (PUSANOV 1962; ZIMMERMANN 1962).

Martino je prišel v Kraljevino Jugoslavijo kot formiran prirodoslovec, predvsem mamolog, bil pa je pod močnim vtisom Millerjevega Kataloga (MILLER 1912). Čeprav sam tega ni nikjer zapisal, je bil njegov življenjski projekt študijska zbirka sesalcev kot osnova taksonomski sintezi, podobna Millerjevi. V ta projekt je bila vključena celotna družina Martino. Vladimirjeva soproga Evgenija Venjaminovna (Евгения Вениаминовна; 1894–1979), s katero se je poročil leta 1913, ni imela formalne izobrazbe, ne glede na to pa se je razvila v vztrajno terensko prirodoslovko in kompetentno poznavalko sistematike sesalcev (slika 26). Sin Kiril (1914–2005) je bil prav tako zoolog, po letu 1945, ko je družina živela v Sarajevu, pa se je ukvarjal s proučevanjem sesalcev. V predvojni Jugoslaviji se je med poletnimi počitnicami cela družina odpravila na izbrane lokacije v Jugoslaviji, zlasti v Bosni, Srbiji in Makedoniji. Martino je na odprave pogosto povabil svoje gimnazijske dijake. Na cilj so pogosto prišli s tovornimi konji (slika 27), tam pa preživeli približno mesec dni in zbirali sesalce, ptice in žuželke (Boris M. Petrov, ustno). Dom družine Martino na Topčiderju je bil »svojevrsten prirodoslovni salon v Beogradu« (VASIĆ 2011: 29), v katerem so se zbirali mladi nadarjeni prirodoslovci. Večinoma so bili Martinovi dijaki s Prve rusko-srbske gimnazije. Vsaj dva med njimi, Sergej Dimitrijevič Matvejev (1913–2003) in Boris Mihajlovič Petrov (1917–2004; SHERGALIN 2013), sta pustila sled

⁸ O Wagnerju je pisal S. I. Fokin; dostopno na spletu: <<https://histrf.ru/uploads/media/default/0001/09/d2adda1d2c08e0fd13547ab2856113ca82a59857.pdf>> in <<https://mike-wagner.livejournal.com/9956.html>>; glej tudi: Ruska emigracija u srpskoj kulturi XX veka. Beograd, 1994, Zvezek 2: 237.

Slika 26: Vladimir in Evgenija Martino na vrhu Ljubotena (2300 m) v pogorju Šar planine, na meji Kosova in Severne Makedonije. Fotografirano 16. julija 1931, torej leto po tem, ko je Kos vzpostavil stike z Martinom. Avtorjev arhiv.

Figure 26: Vladimir and Evgenia Martino on top of Mt Ljuboten (2,300 m) in the Šar planina Mts on the border between Kosovo and North Macedonia. Photographed on 16 July 1931. Author's Archive.

v slovenskem prirodoslovju nasploh in Prirodoslovnem muzeju Slovenije posebej; o slednjem bomo še govorili. Tu omenjam intelektualno vez, ki jo je predstavljal Petrov med dvema sifonapterologoma, ki se osebno sicer nista poznala, med že omenjenim Wagnerjem in povojnim uslužbencem Prirodoslovnega muzeja Savom Brelihom.

Kos je pisal Martinu 24. septembra 1930. Zanimali so ga mehovi malih sesalcev Slovenije. »Ker naš muzej rabi tozadevni primerjalni material, Vas uljudno vabimo, da nam pošljete seznam teh in cene za posamezne tipe« (ARHIV 1930/745). Martino je odgovoril 16. oktobra in muzeju ponudil 16 primerkov (mehov in lobanj) »jugoslovenskih sisavaca« za ceno 510 din. Pisal je, da nerad trguje z materialom: »Uopšte ja izbegavam prodavati sisavce za novac i samo u krajnem slučaju, ako nemate ništa za razmenu, mogu na to pristati.« Ponujeni material je bil pripravljen menjati za srnjaka, gamsa in dve veverici (vsi primerki kot lobanja in koža). Temu Kos ni mogel ustreči (ARHIV 1930/827), tako da se je končalo s prodajo, ki pa zagotovo ni izpolnila Kosovih pričakovanj. Iskal je primerke iz Slovenije, dobil pa material iz vzhodne Jugoslavije; skoraj polovica kupnine je šla za paratipski primerek *Spermophilus citellus gradojevici* iz južne Makedonije. Martino je po drugi strani navrgel še nekaj preparatov, tako da sta bila na koncu najbrž oba zadovoljna.

V pismu dne 5. novembra je Kos povabil Martina v muzej: »Kadar pridete v Ljubljano, prosim, oglasite se na muzeju, ker bi rad z Vami govoril glede zbirk maloglodavcev [sic]« (ARHIV

Slika 27: Martinova odprava za zbiranje sesalcev in ptic 29. avgusta 1938 zapušča tabor pri Asan Džuri na planini Kožuh, Severna Makedonija. S te odpravi hrani Prirodoslovni muzej Slovenije študijski primerek gozdne rovke *Sorex araneus*. Od leve proti desni: lokalni lastnik tovornih živali, Evgenia V. Martino, Vladimir E. Martino, Boris M. Petrov in Kiril V. Martino. Avtorjev arhiv.

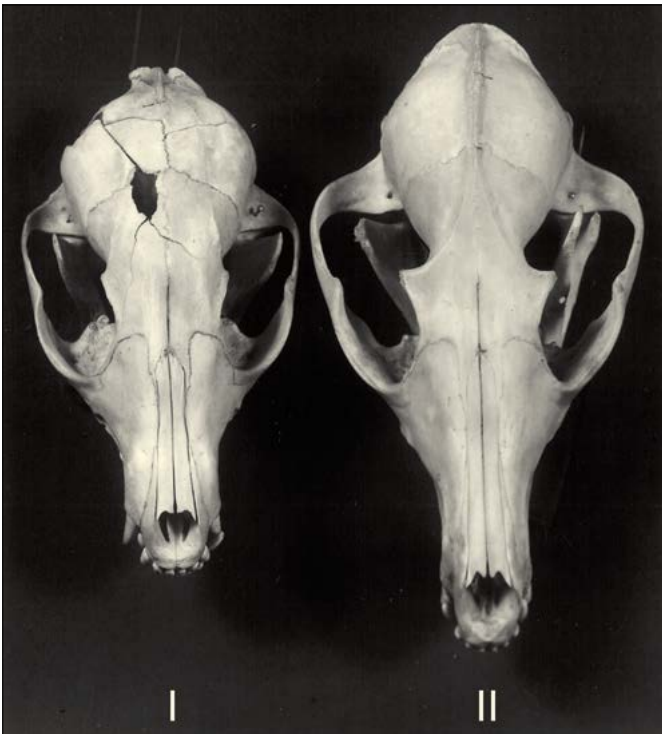
Figure 27: Martino's expedition for collecting mammals and birds while leaving camp at Asan Džura on Mt Kožuh, North Macedonia; 29 August 1938. Left to right: local owner of pack animals, Evgenia V. Martino, Vladimir E. Martino, Boris M. Petrov and Kiril V. Martino. Author's Archive.

1930/839). Očitno se to ni nikoli zgodilo. Kot je razvidno iz Martinovega kataloga sesalcev v Zoološkem inštitutu Ruske akademije znanosti v St. Peterburgu, je Evgenija zbirala v Sloveniji (predvsem okrog Ormoža) junija in julija 1936, Vladimir pa Slovenije morda sploh ni nikoli obiskal. Martino tudi sicer ni kazal želje po institucionalnem sodelovanju. Tako npr. ni na voljo nobenih dokazov o njegovih stikih z direktorjem skopskega prirodoslovnega muzeja Stankom Karamanom. Na prvi pogled to preseneča, saj je Martino pogosto potoval v Makedonijo (tedaj Južno Srbijo in kasneje Vardarsko banovino) in je enega od novo opisanih taksonov poimenoval po Karamanu (*Spermophilus citellus karamani*). Neobjavljena pričevanja pa dajo misliti, da se Martino, ki je konec koncev delal kot amater, ni počutil lagodno v družbi profesionalnih zoologov. V tem pogledu je značilno njegovo stalno namigovanje na sodelovanje z Britanskim prirodoslovnim muzejem (dejansko je šlo za prodajanje in deloma darovanje primerkov) in navajanje objav v britanski reviji *Annals and Magazine of Natural History*. V tem času Martino tudi ni imel doktorata znanosti, kar je bilo zanj verjetno dodatno psihično breme. Doktoriral je šele leta 1960 na rostovski univerzi. V svojem beograjskem salonu je gostil dijake gimnazije in kvečjemu študente (VASIĆ 2011), torej ljudi, ki niso mogli ogroziti njegove avtoritete.

Slika 28: Serija mehov velikih voluharjev *Arvicola amphibius*, ki jih je Lenassi zbral julija 1931 v Žireh. Ohranjene so tudi lobanje. Gre za prvo hypodigmo sesalcev v Prirodoslovnem muzeju Slovenije. Foto: David Kunc.

Figure 28: A collection of study skins of water voles *Arvicola amphibius*, captured by Lenassi in July 1931 near Žiri. Skulls were also secured. This is the first mammalian hypodigma in the Slovenian Museum of Natural History. Photo: David Kunc.

Slika 29: Kos je v 20-ih letih uporabljal lobanje lisic *Vulpes vulpes* za študij geografske variabilnosti vrste. V neobjavljenem podpisu k levi sliki je zapisal: »Manjša na levi (I): dorasla samica, ki je imela zamoklo, medlo in kakor s sajami posuto osmojeno dlako, sivo podvratje in črn konec repa; desno (II): dolgoglava lobanja rdečerjave samice z belim podvratjem in belim koncem repa. Primerjaj obliko, velikost, šive itd. lobanjskih kosti obeh živali (frontale, maxillare, nasale itd.)«. ARHIV PMS.

Figure 29: In the 1920s, Kos studied intraspecific geographic variability by using skulls of foxes *Vulpes vulpes*. PMS ARCHIVE.

Ob koncu desetletja je muzej kupil od Jožeta Jošta osem primerkov malih sesalcev, ujetih 1939, nekaj primerkov iz let 1940 in 1942–1943 pa je Jošt daroval; material ja vpisan v KATALOG, vseeno pa se ni od njega nič ohranilo. Jošt je bil rojen 13. aprila 1911 v železničarski družini. Njegov oče je služboval v različnih krajih države, tako da je Joža študiral gozdarstvo v Beogradu in diplomiral leta 1935. Z vso gotovostjo lahko domnevamo, da je v tem času zašel v Martinov salon in se seznanil z zbiranjem in prepariranjem malih sesalcev. V letih 1935–1940 jih je za Martina zbiral v različnih krajih Slovenije, zahodne Bosne (prvo zaposlitev je dobil v Drvarju), Dalmacije, in na Ohridu. Podvrsta močvirske rovkve *Neomys anomalus josti* V. Martino & E. Martino, 1940, iz Ohrida je Joštov eponim.

Na ljubljanski Filozofski fakulteti je Jošt absolviral biologijo, po navedbi Kosića (2009: 178) pa je končal tudi štiri semestre strojne fakultete. Kot gozdar je specializiral hidrologijo, kar ga je leta 1937 pripeljalo na položaj referenta za ribištvo pri banski upravi Dravske banovine. Avgusta 1943 se je pridružil narodnoosvobodilnemu gibanju (Joštova avtobiografija z dne 8. aprila 1946; ARHIV PMS). Leta 1950 je bil direktor takratnega Inštituta za gozdarstvo in lesno industrijo Slovenije (pisno obvestilo Marka Kmecla z dne 19. novembra 2014), kasneje pa so ga zalotili v coni B Svobodnega tržaškega ozemlja, čemur je sledila internacija v Bileći (do 1956; Kosić 2009). Od 1. decembra 1965 je bil zaposlen kot strokovni predavatelj in upravnik internata v Gozdraskem šolskem centru (GŠC) v Postojni, kjer se je upokojil 31. avgusta 1970 (ARHIV GŠC). O morebitnih neposrednih stikih med Kosom in Joštom ne vemo ničesar.

V 30-ih letih je Lenassi (Lenasi) iz Žirov deloma prodal, deloma poklonil zbirko velikih voluharjev (*Arvicola amphibius*), prepariranih kot standardni muzejski primerki (slika 28). Material je bil zbran julija 1931 in vpisan v letih 1933–1934. Morda je Lenassi uporabil »2 pasti za voluharje«, kateri je muzej kupil leta 1931 (ARHIV 1931/272). Poleg primerkov, ki jih je Kos kupil od Martina, so bili to prvi študijski primerki sesalcev in sploh prva hipodigma v zbirki Prirodoslovnega muzeja Slovenije.

V 20-ih letih so Kosa začele zanimati lisice. Lovcem je pošiljal prošnje za »kaj več lisičjih lobanj« s kolikor mogoče točno navedbo kraja, kjer so bile živali ustreljene« (ARHIV 1924/156). Iz pisma, ki ga je leta 1929 naslovil na velikega župana ljubljanske oblasti (ARHIV 1929/415), izvemo, da je nanj naredila močan vtis taksonomska revizija lisic Sovjetske zveze, ki jo je nekaj let prej objavil OGNEV (1926). Ognev je na osnovi približno 700 lobanj in 500 kož razdelil lisice obsežnega ozemlja na vrste in podvrste na način, ki ga je Kos najbrž poznal iz Millerjeve monografije. V prilogah je Ognev objavil tudi fotografije lobanj izbranih taksonov. V drugi polovici 19. stoletja so namreč zoologi začeli uporabljati trojna imena (trinomen) za označevanje podvrst (subspecies), praksa pa je dobila razmah s sprejetjem koncepta politipske vrste med letoma 1880 in 1920 (KRYŠTUFEK et al. 2021). To je sprožilo združevanje dotedanjih alopatričnih monotipskih vrst v manjše število politipskih vrst s podvrstami in večjimi areali. V tej taksonomski revoluciji so prednjačili ornitologi in mamologi.

V osnutku poročila za prvo tromesečje 1929 je Kos zapisal: »K event[ualni] novi razčlenitvi genusa *Vulpes vulpes* so uvedene obsežne craniometrične [sic] studije« (ARHIV 1929/244). V pismu velikemu županu že poroča o rezultatih: »Pri kranioloških proučevanjih in kranio metriških statistikah lisičjih lobanj *vulpes vulpes* L./ iz zbirke Narodnega muzeja v Ljubljani se je izkazalo, da obstoje v lobanjskih indeksih kakor tudi v konfiguraciji lobanjskih kosti posameznih individuoov velike razlike, katere kažejo, da so neobičajne in da pomenijo mogoče več kakor le individualne variacije. [nov odstavek] To in Ognejeva razprava [...] v kateri je avtor poskusil razčlenitev species *vulpes vulpes* L. na 4 vrste s 17 podvrstami, nas sili k reviziji tudi pri nas razširjene edine vrste *vulpes vulpes* L. Zato pa rabimo obsežen zgoraj označeni material. Tega pa nam brez honorarja neče pošiljati nikdo razen par izjem« (ARHIV 1929/415). V 30-ih letih je zanimanje za subspecifično diferenciacijo očitno upadlo, Kos pa ni svojih opažanj na lisicah nikoli objavil (slika 29).

3.4.7. Osteološka zbirka

Osteološki (skeletalni) material je bil v muzeju razstavljen že ob otvoritvi leta 1836. Zbirko okostij omenja tudi Dežman (DESHMANN 1888: 169), na začetku 20. stoletja pa je Sajovic vključeval okostja v svoje biološke skupine (poglavje 3.5.1). Kot je razvidno iz Kosovega povzetka za Almanah Kraljevine Jugoslavije, je bilo sredi 30-let prejšnjega stoletja v muzeju 188 enot skeletov ali njihovih delov in rogov ter rogovij (ARHIV 1936/676). Kot je razvidno iz KATALOGA, je bilo 75 primerkov rogovij in rogov.

Različni dokumenti pričajo, da se je Kos zavedal pomena primerjalnega osteološkega materiala za zooarheologijo ter paleontologijo in je pogrešal reprezentativno referenčno zbirko.

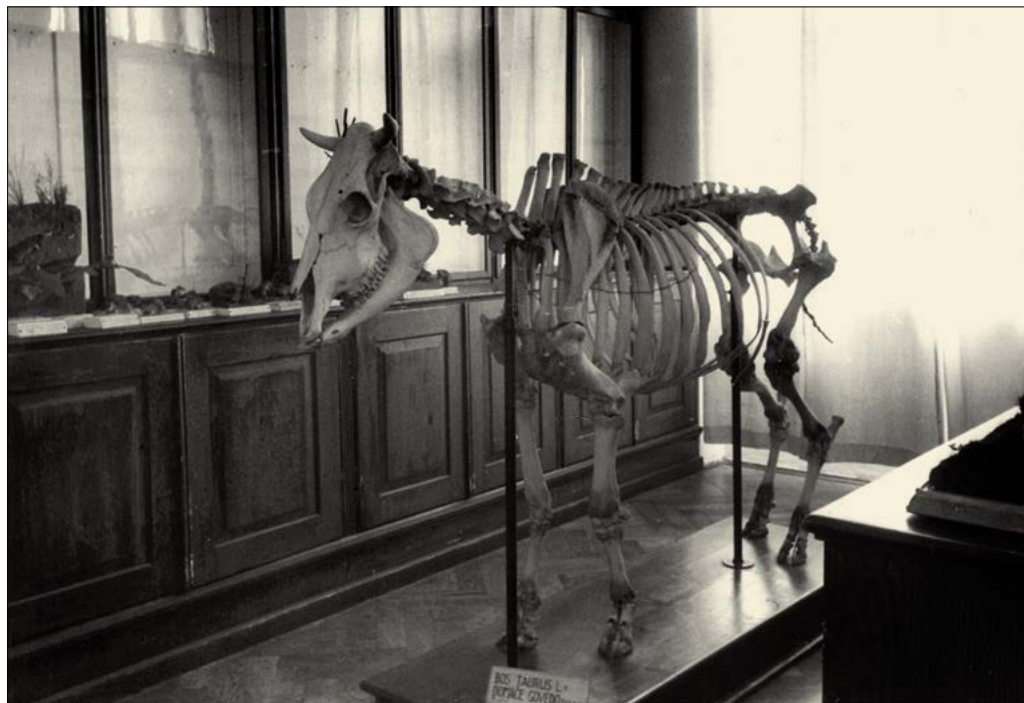
Slika 30: Kotna vitrina (št. 38–42; sl. 2) z osteološko zbirko. Podobno kot taksidermijski preparati rib v nasproti stoječi kotni vitrini št. 29–31 se tudi skeletni primerki v zadnjem stoletju niso selili. ARHIV PMS.

Figure 30: Corner display case with osteological collection. PMS ARCHIVE.

Leta 1930 je npr. določeval postkranialne kosti, za katere je domneval, da so jazbečeve, brez referenčnega materiala pa o tem ni bil prepričan. Ker muzej takšnega materiala ni imel, ga je iskal drugod, tudi na dveh državnih gimnazijah, na kateri je naslovil dopis »z uljudno prošnjo, da bi nam sporočili, ako se v Vaših prirodopisnih zbirkah nahaja ... skelet« jazbeca, ki ga »rabi v svrhu primerjave osteološkega gradiva« (ARHIV 1930/ 499). Dobil je le negativne odgovore. Obrnil se je na Zoološki muzej v Zagrebu, ali lahko pošlje kosti v preverjanje (ARHIV 1930/ 529, 1930/535). Skratka, resno zoološko delo je potrebovalo reprezentativen referenčni material.

Kos je, tako kot v podobnih primerih, začel naslavljati prošnje za primerke na morebitne darovalce (ARHIV 1925/813; 25/845; 1931/1055 itd.). Odgovori, kadar jih je prejel, so bili predvidljivi: »od zakupnikov občinskih lovišč bo težko doseči kak uspeh« (ARHIV 1933/540). Februarja 1926 se je obrnil na ljubljanskega župana, sklicujoč se na revijo Lovec, ki je poročala, da »so plazovi v gorenjskih planinah v ostri letošnji zimi med drugim uničili cele trope divjih koz, katerih kadavre bodo često mogli odkriti šele pomladi«; prosil je za lobanje, »še bolje« pa za celotna okostja (ARHIV 1926/174). Splitskemu muzeju in živalskemu vrtu (Gradski prirodoslovni muzej i zoološki vrtič Split) je pisal za pridobitev skeleta šakala (ARHIV 1927/35). V 20-ih letih je veliko osteološkega materiala muzeju poklonil A. Shuster.

V tem času se je muzej odločil, da v vogalni dvorani XI dotedanje lesene omare zamenja s kovinskimi, ki jih je namenil osteologiji in ihtiologiji (glej poglavje 3.4.5). Leta 1925 je od več nemških podjetij, ki so se ukvarjale z muzejsko opremo, pridobil ponudbe za kovinske omare in propagandni material: Altonaer Sammlungsshränke Carl Meier iz Altone, H. C. E. Eggers &

Slika 31: Goveje okostje v dvorani IX je bilo sestavljeno leta 1929. Leta 1955 je bilo izposojeno in nikoli vrnjeno. ARHIV PMS.

Figure 31: Bovine skeleton assembled in 1929. PMS ARCHIVE.

Co. iz Hamburga, Panzer Aktiengesellschaft iz Berlina in Kühnscherf & Söhne iz Drezdna. Ni jasno, ali je muzej opremo dejansko nameraval kupiti v tujini, ali pa je le zbiral informacijo za domačo izdelavo. Na koncu je sklenil dogovor z Rudolfom Geyerjem iz Ljubljane (Stavbeno in umetno konstrukcijsko ključavničarstvo) za izdelavo kotne omare v dvorani XI (št. 38–42) po ceni 5.500 din (ARHIV 1925/206). Muzej je natančno opredelil zahteve, npr. vrata morajo tesniti in preprečiti prašenje, nosilna konstrukcija mora biti zadosti močna, da pri odpiranju vrat ne bi prišlo do pokanja stekla, tečajniki vrat ne smejo biti vizualno moteči itd. Naslednje leto je Kos zadovoljno ugotovil, da je bila omara za »osteološke predmete« narejena v Sloveniji in »je stala muzej skoro za 50 % manj, kakor so se glasile ponudbe inozemskih specialnih tvrdk« (ARHIV 1927/736). Za ihtiološko omaro nimamo podatkov, domnevamo pa, da je bila izvedba podobna.

VODIČ (1949) navaja 21 popolnih okostij, na sliki 30 pa jih vidimo precej več. V VODIČU je omenjeno tudi človeško okostje, ki ga na fotografiji ni. Po pripovedovanju pokojnega preparatorja A. Šmuca je muzej pridobil človekovo okostje v času A. Piskernik od ene izmed ljubljanskih šol. VODIČ navaja tudi »človeške lobanje iz različnih obdobij«, ki jih danes ni več v Prirodoslovnem muzeju Slovenije. Fotografija (slika 30) je očitno nastala po letu 1944, ko je ob delitvi zbirke Narodni muzej pridržal antropološki material. V Shultzevem popisu z dne 28. oktobra 1924 je dokumentiranih 171 inventarnih števil kranialnega in postkranialnega antropološkega materiala (ARHIV PMS); toliko jih je za leto 1936 navedel tudi Kos (KRIŽNAR 2021). V letih 1928–1929 je muzej sestavil popolni okostji konja in goveda (slika 31); kot je razvidno iz KATALOGA, sta bila skeleta leta 1955 posojena Veterinarski fakulteti oz. Veterinarskemu zavodu in nikoli vrnjena. Izginilo je še več muzealij, npr. lobanja krokodila in skelet človeške ribice.

3.5. Razstavne zbirke

3.5.1. Muzejske razstave

V prvem desetletju 20. stoletja je Sajovic (SAJOVIC 1910a: 40) v poglavju o vretenčarjih v muzejskih zbirkah že pisal o »biologičn[ih] skupina[h], ki predstavljajo nazorno zanimive pojave iz življenja posameznih živali«. Opazil je namreč, da »prirodopisne zbirke občinstvo vobče zelo zanimajo, vendar gre nekako mrtvo mimo omar, v katerih so razstavljene v lepih "vojaških vrstah" različne živali in okostnice. Korake pa pospeši mimo omar, napolnjenih s školjkami, hrošči ali prirodninami« (SAJOVIC 1910a: 40). Vse drugačen učinek pa imajo »biologične skupine, ki predstavljajo nazorno zanimive pojave iz življenja posameznih živali. Občinstvo rado postoji pred njimi in jih opazuje. Nikakor ni potrebno, da bi nam kazale te skupine celo življenje ene živali ali pa celo, da bi bilo razstavljeno vse živalstvo v skupinah – ne – to bi bilo preveč utrudljivo in dolgočasno za gledalce – izgubilo bi učinek, ki ga ima sicer v majhnem številu. Naloga muzejskih zbirke ni samo, podati obiskovalcem kolikor največ znanja; one jih morajo tudi vzgajati k samostojnemu premišljevanju in opazovanju narave« (SAJOVIC 1910a: 40).

»Prva večja [biološka] skupina se je pričela razstavljati v kranjskem deželnem muzeju l. 1908 pod naslovom "Živalsko kretanje". Razstavljena sta dosedaj dva oddelka: "Kretanje sesalcev" in "Kretanje ptic"« (SAJOVIC 1910a: 40). Leta 1912 je muzej, še vedno v okviru projekta »Živalsko kretanje«, pri dunajskem podjetju Pichler & Sons nabavil dve kompoziciji (Sajovic govori o dveh preparatih) »ki nam kažeta raznovrstno plavalno kretanje v vodi živečih živali« (ARHIV 1912/1245). Kompozicija »Življenje v ribniku« je vsebovala 40 vrst vodnih živali, med njimi 9 vrst vretenčarjev, kompozicijo »Življenje v morju« pa je sestavljalo 41 živalskih vrst, od tega 8 vrst vretenčarjev. Leta 1908 je Deželni odbor kranjski dovolil muzeju, »da se napravi biologična skupina divjega kozla in divjega petelina« z neizbežnim pripisom »Pred nabavo pa je poročati koliki bodo stroški«; znašali so natanko 1000 kron, kar je Deželni zbor sprejel (ARHIV 1908/33).

Slika 32: Vitrina z biološko skupino dveh samcev in dveh samic divjih petelinov *Tetrao urogallus* v sredogorju (vitrina št. 98 v dvorani št. IX; glej sliko 2). Skupina je bila razstavljena leta 1909 pod naslovom »Divji petelin spomladi«. V sprednjem delu vitrine je samec gozdnega jereba *Bonasa bonasia*, ki ga VODIČ iz leta 1949 ne omenja. Za vitrino je slabo vidno prerezano drevesno duplo z gnezdrom smrdokavre *Upupa epops*. Ob steni je vitrina št. 97 s ptičjimi gnezdi in, v spodnjem desnem vogalu, očitno nojevi jajci, ki ju VODIČ ne navaja. Na omari sta sršenar *Pernis apivorus* (levo) in zlatovranka *Coracias garrulus* (desno), oba na gnezdru. ARHIV PMS.

Figure 32: Display case with biological group of two capercaillie *Tetrao urogallus* males and two females in mid-range mountains. Displayed in 1909. PMS ARCHIVE.

Slika 33: Biološka skupina modrasa *Vipera ammodytes*, ki napada gnezdo rjavega srakoperja *Lanius collurio* z mladiči. Prvotno je bila razstavljena v vitrini št. 98 v dvorani št. IX (glej sliko 2). Polenec je uporabil to skupino kot dioramno št. 65; glej tudi sliko na str. 86 (POLENEC 1959) s podpisom: »modras se vzpenja v gnezdo rjavega srakoperja.« Skupina je še vedno v Prirodoslovnem muzeju, je pa v zelo slabem stanju. ARHIV PMS.

Figure 33: Biological group of the horned viper *Vipera ammodytes*, attacking the nest of red-backed shrike *Lanius collurio* with its young. Interwar period. PMS ARCHIVE.

Slika 34: Biološka skupina skalnih plezalčkov *Tichodroma muraria* je bila prvotno razstavljen v vitrini št. 89 v dvorani št. IX (glej sliko 2). Polenec je zgornji taksidermijski preparat prestavil na steno v desnem kotu alpske diorame (primerjaj sl. 111 na str. 151 v POLENEC 1959). Glej tudi sl. 79 v Kosovem vodniku (KOS 1933: 105). Ptici sta iz Tržiča (spodnja; december 1980) in Kamnika (24. januar 1923). Skupina je v KATALOGU vpisana pod št. 1003. ARHIV PMS.

Figure 34: Biological group of wallcreepers *Tichodroma muraria*. Interwar period. PMS ARCHIVE.

Slika 35: Biološka skupina podleskov *Muscardinus avellanarius* na gnezdu je bila prvotno razstavljena v vitrini št. 90 v dvorani št. IX (glej sliko 2). POLENEC (1959) je vstavil kompozicijo, skupaj z drevesnim polhom *Dryomys nitedula*, v svojo dioramo št. 67. Kasneje je bila skupina podleskov predstavljena v barjansko dioramo. Glej tudi sl. 81 v Kosovem vodniku (Kos 1933: 108). ARHIV PMS.

Figure 35: Biological group of common dormice *Muscardinus avellanarius* with the nest. Interwar period. PMS ARCHIVE.

Ti »veliki biološki skupini« sta bili razstavljeni naslednje leto (1909) pod imenoma "Divje koze na paši" in "Divji petelin spomladi". V letnem poročilu Naravoslovnega oddelka je Sajovic obe skupini natančneje opisal in razložil: »Divje koze žive v družbah po naših planinah. Na paši so zelo oprezne in postavljajo varuha, ki jih opozori na pretečo nevarnost. Tozadevna skupina nam kaže sledeči prizor: Na strmi pečini stoji star kozel na straži — v majhni gorski kotlini se paseta med skalovjem brezskrbno koza in kozlič. Skupina divjega petelina predstavlja snubljenje te zanimive gozdne kure. Živi v samotnem iglovju — pari se glasno pojoč spomladi — poje vedno zgodaj zjutraj na drevesu — pri tem stegne vrat naprej, — krovno perje na glavi in na vratu naščeperi, peruti pobesi, rep postavi v kolo — pod drevesom se nahajajo kokoši — mnogokrat je na enem mestu več petelinov, posebno skušajo mladi petelini izneveriti starcem družice« (SAJOVIC 1910a: 41). Divje koze je podaril Karl Born jeseni 1909, kar je dovoljevalo razmeroma kratek čas za izdelavo taksidermijskih preparatov. To skupino je v 30-ih letih Kos očitno uporabil za svojo alpsko dioramno, čeprav se vsi podatki ne ujemajo; tako je divja koza, za katero Sajovic piše, da se brezskrbno pase, dejansko v ležečem položaju in torej prežvekuje.

Slika 36: Vitrina št. 93 v dvorani IX z biološkimi skupinami gnezdečih ptic. Spodaj desno je mlada kukavica *Cuculus canorus* v gnezdu taščice *Erithacus rubecula*, levo pa model podzemne jame s človeško ribico *Proteus anguinus*. ARHIV PMS.

Figure 36: Display case with biological groups of nesting birds. Below right is a young cuckoo *Cuculus canorus* in the nest of the robin *Erithacus rubecula*; to the left is a model of an underground cave with the white olm *Proteus anguinus*. Interwar period. PMS ARCHIVE.

Slika 37: Ekosistemski (habitatni) diorami barjanskega (levo) in alpskega (desno) okolja v vogalni dvorani IX. Postavljeni sta bili v letih 1937–1940. Upoštevuata standarde, po katerih je takšen izdelek izrez iz resnične narave in vključujeta vse glavne komponente, potrebne za habitatno dioramno. Diorami sta umeščeni v vogala dvorane, ki sta tudi dejansko obrnjena v smeri njune resnične lege. Alpska diorama je tako v vogalu Šubičeve ulice in Prešernove ceste, zadnja stena barjanske diorame pa zakriva razgled na Krim z Mokrce in sotesko Iške, ki so tudi upodobljeni kot ozadje. Fotografirano aprila 2022. Foto: David Kunc.

Figure 37: Ecosystem (habitat) dioramas of the bog (left) and the Alpine (right) environment in corner hall IX. They were erected in 1937–1940. Photographed in April 2022. Photo: David Kunc.

Skupina z divjim petelinom je bila kasneje postavljena v dvorano IX (slika 32), v 50-ih letih pa jo je Polenec vključil v eno svojih dioram (primerjaj z risbo 112 na str. 153; POLENEC 1959). Podobno predelavo biološke skupine v dioramno vidimo tudi pri dramatičnem napadu modrasa na gnezdo rjavega srakoperja (slika 33). Ekspонат je bil najprej vključen v vitrino št. 89 (dvorana št. IX), v Polenčevem vodniku pa ga vidimo na sliki 65 (POLENEC 1959: 86). V dvorani IX so bile še štiri vitrine, prav v vsaki pa so bili razstavljeni izključno ali predvsem vretenčarji. Dve dvojni vitrini sta vsebovali ptičja gnezda in jajca (št. 96, 97) in primere sezonske obarvanosti ter beličnosti (št. 99, 100). V večji vitrini je našla svoje mesto že omenjena skupina z divjimi petelini (št. 98; primerjaj sliko 2). Osrednja samostojno stoječa 8-delna vitrina (št. 88–92) je

vsebovala niz manjših bioloških skupin: nekaj ptic (vodomec, kmečka lastovica, rjavi srakoper, hudournik, kosec itd.) z gnezdi, dva skalna plezalčka pri iskanju hrane (slika 34), belko v snegu, velikega voluharja v podzemnem hodniku, dve kompoziciji krta pri kopanju rova (v eni od kompozicij je taksidermijski preparat prikazan skupaj z okostjem), podleska na gnezdu (slika 35) in model kraškega podzemlja s človeško ribico in jamskimi hrošči (slika 36).

Novost z biološkimi skupinami, ki jo je začel Sajovic, je Kos nadaljeval kmalu po svoji zaposlitvi. Tako v reviji *LOVEC* (1922: 38, 1923: 30) naletimo na pozive za pošiljanje ptic in sesalcev izrecno za pripravo bioloških skupin, desetletje kasneje pa je bilo nekaj takšnih kompozicij razstavljenih v IX dvorani (Kos 1933). Prvi ekosistemski (habitatni) diorami je muzej postavil v letih 1937–1940 (slika 37). Diorami upoštevata standarde, po katerih je takšen izdelek izrez iz resnične narave in vključujeta vse glavne komponente, potrebne za habitatno dioramo (glej poglavje 4.4.3). V barjanski diorami je ozadje (Krim, Iška in Mokrc) upodobil Vaclav Skrušny (KRIŽNAR 2021), ozadje alpske (Jalovec z Ozebnikom in Kotovo sedlo) pa je delo Janka Skaleta (1893–1968) (Tomaž Skale, ustno), ki se je ukvarjal z opisovanjem in upodabljanjem lovske tematike. Izvirno sta bili karizmatični vrsti veliki škurh (barje) in gams (gore). Kot je bilo že rečeno, je Kos najverjetneje uporabil skupino gamsov iz Sajovčeve biološke skupine »Divje koze na paši«; po ustni izjavi preparatorja Janeza Doviča, naj bi kozla na straži pripraviral Herfort, ki pa leta 1909 še ni delal za muzej.

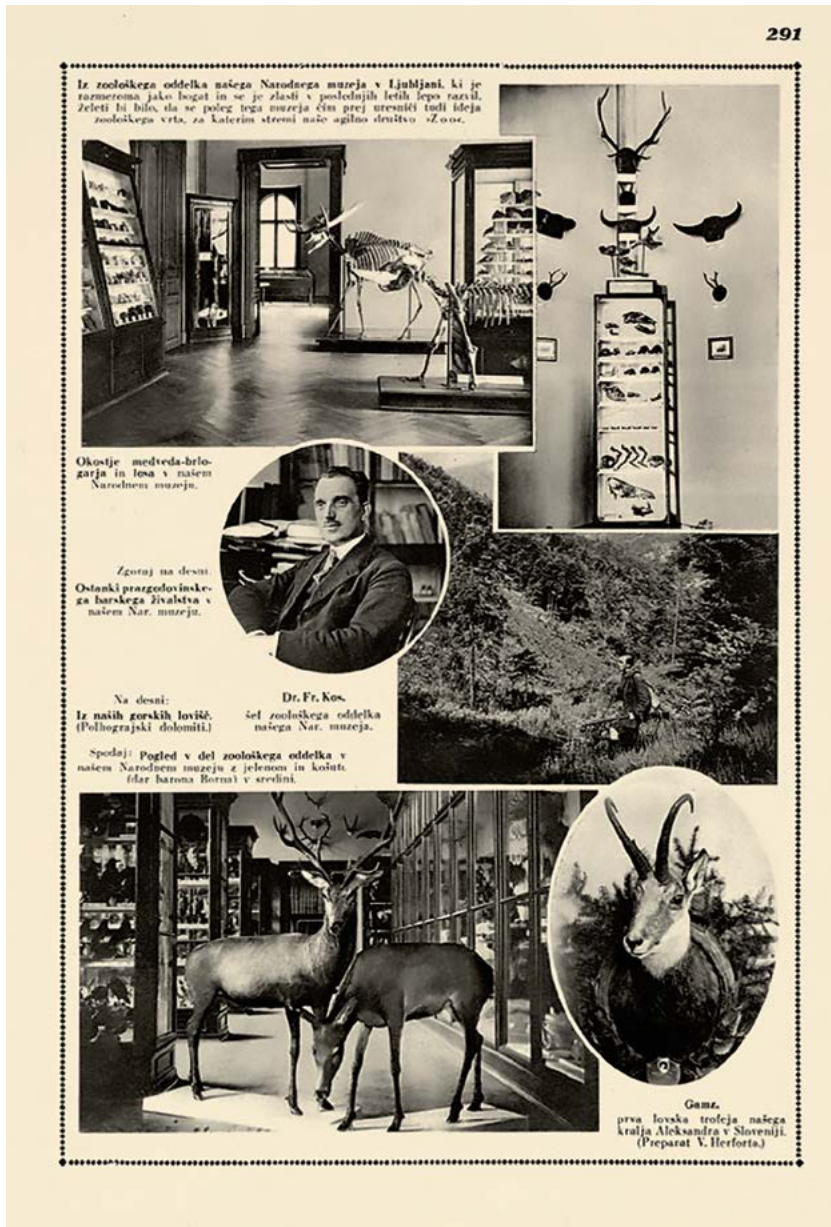
Kosova zamisel »ustvariti alpske favnistične biocene zbirke« je dozorela najkasneje v poznih 20-ih letih (glej osnutek poročila za obdobje april-september 1929; ARHIV PMS). Žal ne vemo nič o širšem ozadju teh postavitev. Prva tovrstna skupina, šlo je za tri velike plamence *Phoenicopter roseus* (»Plamenec doma«), datira v leto 1880 (WEBSTER 1945), pretvorba »znanstvenih« muzejev 18. in 19. stoletja v »ekološke« pa je doživela razmah šele na začetku 20. stoletja (WONDERS 1993). Tako je kratek zamik, s katerim se je Kos odzval na globalni trend v muzeologiji enako fascinanten, kot sta znanstvena verodostojnost in estetski nivo njegovih izdelkov. Kosova znanstvena pedantnost in potreba po dokumentiranju realnosti je najbolje razvidna iz podpisov k Jordanovim ilustracijam v neobjavljenem rokopisu o triglavskem živalstvu. Pri ilustraciji planinske pevke *Prunella collaris collaris* je v tekstualnem delu zapisano, da gre za nominalno podvrsto. Sledi, da sta »levo spodaj [upodobljena] navadni in nizki alpski zvonček *Soldanella alpina* L. in *Soldanella pusilla* [pusilla] Baumg. Zadaj: desno Rež /2441 m/, levo Rjavina /2532 m/« (ARHIV PMS). Kos v neobjavljeni biografiji svojega mentorja Carla Coria obuja spomine na večerne pogovore o »urbanističnih vprašanih Trsta, lepoti mozaikov namestniške palače ob morju, pri pomolu sv. Karla, posebnosti Miramara ter umetnine tržaške Revoltelle« itd. (ARHIV PMS). Očitno je bil deležen solidne estetske vzgoje. Intelektualno ozračje Corievega kroga bo razumljivejše, če vemo, da je bil leta 1947 njegov sin Carl Ferdinand Cori (1896–1984) soprejemnik Nobelove nagrade za medicino.

Pozornejši obiskovalec opazi, da sta diorami umeščeni v tista vogala dvorane, ki sta tudi dejansko obrnjena v smeri njune resnične lege. Umestitev barjanske diorame, s Krimom, Iško in Mokrcem v ozadju, je še posebej domišljena; če odmislimo muzejske stene (in ljubljanske stavbe za njimi), bi ugledali enako krajino, kot jo je na ozadju diorame upodobil Vaclav Skrušny. V tej diorami so bili vretenčarji sicer skromno zastopani s tremi pticami (škurh *Numenius arquata*, čaplja in mala bobnarica *Botaurus stellaris*) in zeleno žabo *Pelophylax* cf. *esculentus*. Čaplja je v VODIČU (1949: 42) navedena kot »rumena čaplja«, verjetno pa gre za sivo čapljo *Ardea cinerea*, ki jo za barjansko dioramo navaja PLANINA (1955: 89). Obe Kosovi diorami sta v naslednjih desetletjih doživeli številne predelave, ki so ignorirale trende na področju varstva zgodovinskih dioram in njihove restavracije (TUNNICLIFFE & SHEERSOI 2015). Ti posegi tako niso ohranili prvotne lepote in skladnosti izvornih kompozicij.

3.5.2. Zunanje razstave

Ob koncu 19. stoletja je muzej sodeloval na dveh velikih mednarodnih razstavah. Leta 1890 je poslal več osteoloških muzealij na »Splošno kmetijsko-gozdarsko razstavo na Dunaju« (Allgemeine land- und forstwirtschaftliche Ausstellung), odprto v času od 15. maja do 15. oktobra 1890. Kot je moč razbrati iz Müllnerjevega seznama, je šlo predvsem za holocenski zoarheološki material, ki ga je Dežman izkopal na Ljubljanskem barju (ARHIV 1890/29). Desetletje kasneje je muzej na »Svetovni razstavi« (Exposition Universelle) v Parizu, ki je bila odprta od 14. aprila do 12. novembra 1900, razstavljal kranjske ribe. Deželni odbor je 31. oktobra 1900 odobril sredstva za udeležbo, vendar »le s pogojem, da po razstavi pripadajo vse ribe muzeju« (ARHIV 1900/118). Svetovna razstava je pomenila triumf za Schulza, ki je za svoje preparatorske izdelke prejel veliko nagrado.

Leta 1910 se je muzej udeležil lovske razstave na Dunaju (začetek 2. maja). Poslal je 176 predmetov, ki so bili prikazani v paviljonu Vojvodine Kranjske, paviljonu za promet tujcev in v retrospektivnem oddelku (MANTUANI 1911). Razstavo je organiziral in koordiniral »kranjski deželni komite dunajske razstave«. Revija Lovec je takoj po otvoritvi v posebni

Slika 38: Gozdarske in lovske razstave so bile v obdobju Kraljevine Jugoslavije pomemben družaben dogodek. Razstavo iz leta 1930 je obširno predstavil Ilustrirani Slovenec (tedenska priloga Slovenca) 14. septembra 1930. V tej izdaji so pogoste fotografije iz »zoološkega oddelka našega Narodnega muzeja v Ljubljani«, stran 291 pa je skoraj v celoti posvečene muzeju. V sredini je portret Frana Kosa (»šefa zoološkega oddelka našega Nar. muzeja«), zraven pa so trije posnetki razstavnih dvoran. Vir: ILUSTRIRANI SLOVENEK, 1930, 6 (37): 291.

Figure 38: Forestry and hunting exhibitions were an important social event in the Kingdom of Yugoslavia. The exhibition from 1930 was extensively presented by Ilustrirani Slovenec (14. September 1930) and also reproduced photographs from the Museum's department of zoology.

prilogi ekskluzivno poročala o dogodku, ne omenja pa udeležbe muzeja (LOVEC, št. 5, priloga). Novembra istega leta so šli vsi »predmeti, ki jih je bil [muzej] razstavil na Dunaju« še na Deželno lovsko razstavo v Ljubljani (MANTUANI 1911). Slovensko lovsko društvo je že spomladi začelo razmišljati, da bi eksponate, namenjene na Dunaj, še pred majem razstavilo v Ljubljani (LOVEC 1910, letnik 1, št. 3, priloga), kar pa očitno ni bilo izvedljivo. Lovec je zamisel ponovno omenil v septembrski številki (LOVEC 1910, 9: 163), kot »gotovo stvar« pa jo je naznanil mesec kasneje (LOVEC 1910, 10: 190). Razstava je bila novembra v Mestnem domu. »Ker je pa dvorana Mestnega doma veliko večja, ko ona na Dunaju, je bilo treba vso zbirko, nekoliko pomnožiti. Uredil jo je muzealni kustos v pok[oju] gosp[od] Schulz in reči se mora, res spretno in velekusno« (ANONIMUS 1910: 208).

Med obema velikima vojnoma so bile v Ljubljani pogoste lovske razstave z obiljem zooloških eksponatov. Ena večjih je bila lovsko-planinska razstava na ljubljanskem velesejmu leta 1924, z aktivno udeležbo Muzejskega društva in Herforta. Slednji je moral za takšno udeležbo dobiti dovoljenje Ministrstva prosvete v Beogradu (npr. za šumarsko-lovsko razstavo v Ljubljani 1930. leta) oziroma od Prosvetnega oddelka za Slovenijo (ARHIV 1924/469). Gozdarsko in lovsko razstavo leta 1930 je obširno predstavil Ilustrirani Slovenec (tedenska priloga Slovenca; 14. septembra 1930; leto 6, št. 37). Na str. 291 so s poudarkom predstavljeni eksponati »iz zoološkega oddelka našega Narodnega muzeja v Ljubljani, ki je razmeroma jako bogat in se je zlasti v poslednjih letih lepo razvil.« S potreti sta bila predstavljena oba uslužbenca prirodopisnega oddelka, Fran Kos (kot »šef zoološkega oddelka našega Nar. muzeja«; str. 291) in Viktor Herfort (kot »kr. dvorni preparator, dolgoletni preparator našega Narodnega muzeja, avtor vseh preparatov naše današnje številke in tehnični vodja sedanje lovske razstave«; str. 295). Skoraj na vsaki strani so predstavljene bodisi muzejske dvorane, vitrine ali pa posamezni taksidermijski preparati (Bornov jelen in kozorog, jereb, droplja in večji avtohtoni ris; slika 38).

Slovensko planinsko društvo (PDS) se je najmanj dvakrat obrnilo na ravnateljstvo muzeja s prošnjo za izposojno nekaterih »planinskih živali« (sesalcev, ptic in plezalcev [morda plazilcev], potrebnih za »alpinsko razstavo« na jesenskem velesejmu (28.8.–8.9.1931 in 3.–12. septembra 1932; ARHIV 1931/685, 1932/581). Seznam je društveni zastopnik pripravil s Kosom kak mesec pred otvoritvijo. Kot je razvidno iz reverza za leto 1931, so bili vsi eksponati vretenčarski: gams, 2 planinska zajca (v poletni in zimski dlaki), 2 belki (v poletnem in zimskem perju), kotorna, ruševac, planinska vrana, planinski orel, planinska kavka, belorepec z gnezdom in 2 skalna plezalca; slednji preparati so bili zabeleženi kot »biološke skupine« (ARHIV 1931/705). Leta 1924 sta za izposojno eksponatov za razstavo na ljubljanskem velesejmu sočasno prosila Okrajni ribarski odbor v Ljubljani (v imenu Slovenskega ribarskega društva) in Lovska zadruga v Ljubljani (ARHIV 1924/467). Seznam Lovske zadruge je bil izjemno ambiciozen, saj je obsegal blizu 40 vrst ptic in sesalcev. Na takšnih dogodkih je občasno sodelovalo tudi Društvo »ZOO« (Opravični zapisnik društva ZOO; ARHIV PMS), v letih 1938–1940 pa Ornitološki observatorij (GREGORI 2010).

Muzej je že pred tem časom posojal preparate v razstavne namene. Leta 1900 je Deželni odbor vojvodine Kranjske sprejel stališče, da »sme ravnateljstvo iz deželnega muzeja v učne namene izposojati razne narurne objekte, kakor tiče, žužke, školjke itd.« (ARHIV 1900/115). Tako je npr. leta 1905 odobrilo Marijanišču izposojno galeba, dveh rib in nekaj nevretančarjev za šolsko razstavo (ARHIV 1905/172). Odboru moramo šteti v dobro, da je bil pri odobravanju vlog selektiven. Tako je leta 1902 zavrnil vlogo Društva Slavec, »da bi se mu dale na razpolago nekatere živali za letošnjo maskerado« z obrazložitvijo »ker Dež[elni] muzej ne služi takim namenom« (ARHIV 1902/5).

3.6. Ornitološki zavod

Ornitologija je v muzejski vertebratologiji izrazito dominirala že v času pred prvo svetovno vojno. V Carnioli, časopisu Muzejskega društva, so ornitološki zapiski za Kranjsko (tudi zapiski iz ptičjega življenja na Kranjskem ipd.) po obsegu močno presegli poročila prirodopisnega oddelka. Tako je Sajovic v 1. letniku poročal o oddelku na vsega štirih straneh (SAJOVIC 1910a), medtem ko je obsegalo ornitološko poročilo 11 strani (SAJOVIC 1910b). Poleg tega so bile edine prirodoslovne razprave v tem glasilu prispevki Janka Ponebška; najboljše je bila predstavitev ujed in sov, ki je izšla v več nadaljevanjih v letih 1915–1919. Ponebšek kot ornitolog je začel obiskovati muzej najkasneje leta 1912 (ARHIV 1912/81). V zadnjih letih pred prvo vojno je bil dotok ptic v muzej razmeroma velik in je presegal seštevek vseh drugih vretenčarjev (npr. ARHIV 1912/1245). Muzej je tudi prijavil udeležbo na mednarodnem ornitološkem kongresu v Berlinu v času od 30. maja do 4. junija 1910 (MANTUANI 1911: 129) in za to dobil privolitev Deželnega zbora (ARHIV 1910/80), ni pa znano, kdo se je udeležil srečanja⁹. Skratka, v atmosferi, ki je bila naklonjena ornitologiji, je Janko Ponebšek, po izobrazbi jurist, poskušal dati svojemu ornitološkemu zanimanju in delovanju uraden okvir. Leta 1926 mu je uspelo ustanoviti Ornitološki zavod¹⁰.

Dne 7. decembra 1923 je Ponebšek na ravnateljstvo Narodnega muzeja naslovil prošnjo za zaposlitev. Ta dokument je dejansko program ornitološke dejavnosti, zato je naveden v celoti (ARHIV 1923/628):

»Podpisani prosi za mesto ornitologa pri Narodnem muzeju ljubljanskem ter opira svojo prošnjo na nastopne razloge:

Ornitologija v Jugoslaviji je popolnoma zanemarjena, razun v Bosni in Hercegovini, kjer je do prevrata deloval na prirodopisnem muzeju v Sarajevu strokovnjak, ki je zbral in izdal gradivo za lokalno avifavno teh pokrajin. Gradivo za avifavne ostalih jugoslovanskih dežel pa je raztreseno po raznih tu- in inozemskih strokovnih in raznih drugih publikacijah in čaka roke, ki bi zbrala ves ta material, in pa strokovnjaka, ki bo na tej podlagi dodavši svoja lastna opazovanja in raziskovanja predelal in strnil vse v celoto.

Med važnimi publikacijami, ki jih je treba na tem polju pripraviti in izdati, je pred vsem izdaja popolne ornitološke jugoslovanske nomenklature ter bibliografije o tem zelo razsežnem predmetu.

Stopiti moramo v zvezo z inozemskim ornitološkim svetom, najprej seveda s slovanskimi narodi. Koliko škoda je, da za enkrat še ne moremo računati na Rusijo, kjer je bila pred svetovno vojno ornitologija na visoki stopnji. – Čehoslovaki imajo na polju ornitologije odlične strokovnjake s katerimi se moramo seznaniti. Pri njih se ustanavlja Državni ornitološki zavod kot oddelek Biološke stanice v Lednici pri Brnu. Gospod Em. Bayer, ravnatelj te stanice, že vabi v svojem zelo ljubeznivem pismu z dne 22. septembra 1923 na sodelovanje. – Moda bi se dalo pri nas v doglednem času poklicati v življenje kaj enakega.

⁹ Dobro desetletje pred tem se Muzej ni udeležil ornitološkega sestanka v Sarajevu v času 25–29. septembra 1899. Sklicala sta ga Otto Herman (načelnik ogrske ornitološke centrale v Budimpešti) in Ljudevit Lorenz pl. Liburnau (predstojnik odbora avstrijskih ornitoloških postaj na Dunaju), med drugimi pa so se ga udeležili tudi Spiridion Brusina iz Zagreba, Jure (Juraj) Kolombatović iz Splita in Othmar (Otmar) Reiser iz Sarajeva. Organizacija ornitologije v dvojni monarhiji je bila ena osrednjih tem srečanja (glej: Ornitološki sestanek u Sarajevu od 25. do 29. septembra 1899. *Glasnik Zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini*, januar–marec 1900, str. 157–159).

¹⁰ O ustanovnem sestanku je poročal 1. zvezek *Izvestij Ornitološkega observatorija v Ljubljani* (1934), poročilo pa je ponatisnjeno v *Scopolia Supplementum* (2009) 4: 4–5. Navedeni so predsednik (S. Bevk), podpredsednik (R. Kenk), tajnik in vodja Observatorija (J. Ponebšek) ter njegov pomočnik (L. Egger), pet delegatov in štirje člani Kuratorija ter 31 opazovalcev, ki so bili vsi “dobri poznavalci ptic”.

Važna naloga takega zavoda bi bila, da sodeluje tudi pri reševanju problemov ptičje selitve, ki so ga začeli obdelovati Amerikanci, Angleži in Nemci. Ker ni v naši geografski legi nobenega ornitološkega opazovališča, bi bil jugoslovanski ornitološki državni zavod velikega mednarodnega pomena, gotovo nič manj važen, kakor so meteorološke postaje.

Z ozirom na načrtane naloge in smeri jugoslovanske ornitologije se zdi podpisanemu njegova prošnja zadosti utemeljena.«

Muzej je dopis posredoval Oddelku za prosveto in vere pri Pokrajinski upravi za Slovenijo, ki ji je bil podrejen, priložil pa je tudi lastno mnenje, ki ga je podpisal direktor Mantuani (ARHIV 1923/633). Poudaril je Ponebškov ugled med ornitologi, »dasi je sam jurist.« Mantuani očitno ni prvič slišal za Ponebškov načrt, saj je poznal nekatere podrobnosti, ki v vlogi niso bile navedene, npr. da naj bi šlo za »provizorno mesto, ki bi jo oskrboval [Ponebšek] proti honorarju ca. 500 K[ron] na mesec.« Priporočil je, »iz načelnih razlogov, da bi se ustanovila ornitološka opazovalnica kot prva klica za državni ornitološki zavod.« Opozoril je tudi, da v primeru ugodne rešitve vloge muzej Ponebšku ne bi mogel ponuditi prostora za delo, »ker so vse sobe zasedene.« Mantuani je svojemu poročilu dodal tudi Kosovo mnenje, napisano 11. decembra (ARHIV 1923/633):

»Z ozirom na vlogo gospoda fin[ančnega] nadsvetnika dr. J. Ponebška z dne 7. XII. 1923 čast mi je podati sledečo izjavo.

Nad vse iskreno pozdravljam misel o ustanovitvi državnega ornitološkega zavoda, ki naj bi pod strokovnim vodstvom zoologa ornitologa zbiral gradivo za avifavno Jugoslavije, dalje jugoslovansko ornitološko nomenklaturu, bibliografijo ter sodeloval pri reševanju problemov ptičje selitve.

Muzejska ornitološka zbirka ne šteje niti 1000 eksemplarjev. Prirastek v posameznih zadnjih letih je sledeči: leta 1920 – 8 objektov, leta 1921 – 17 obj., 1922 – 10 obj., 1923 – 14 objektov. To zbirko ravno sedaj urejum. Tekom te zime bodo revidirane stare determinacije, znanstvena kakor tudi narodna nomenklatura, objekti opremljeni z novimi odgovarjajočimi etiketami, sestavljen bo novi izpopolnjeni listkovni katalog ter korigiran istočasno stari inventar. Tretjina dela je izvršena.

Z ozirom na število ornitoloških objektov v zbirki, na mali letni prirastek in pa na dejstvo, da bo zbirka v kratkem urejena se mi ne zdi oportuno, da bi se obremenjeval muzejski proračun z nastavitvijo posebnega ornitologa, četudi samo začasnega.

Če pa bi bil na voljo kak kredit, bi toplo priporočal, da se dovoli za nekaj let gotova vsota za honorar večjemu zoologu malakologu, ki bi pomagal spravljati v red skoraj 9000 komadov obsegajoči malakološki material, ki tvori največjo zoološko zbirko našega muzeja.

Že skoro pred letom sem vložil pri ravnateljstvu prošnjo, da isto izposluje pri vladi asistenta za mineralogijo in petrografijo. Ogromni material treh velikih dvoran rabi strokovnjaka vsaj začasno, da bi neprekinjeno delal v mineraloško-petrografskih zbirkah ter jih urejal po pripravljenih načrtih.«

Kos torej ni podprl Ponebška. Muzej potrebuje druge profile bolj kot ornitologa, če pa že ornitologa, naj bo to zoolog, ne pa jurist. Ponebšek tega ni pozabil in je leto kasneje zapisal: »Pri tej priliki si dovolim izraziti željo, da nam muzejsko ravnateljstvo že vendar enkrat blagovoli sestaviti natančen seznam svoje ptičje zbirke ...« (PONEBŠEK 1925: 277).

Oddelek za prosveto in vere je Ponebškovo »prošnjo za namestitev za ornitologa na dež. muzeju« zavrnil, pri čemer je uporabil Kosove argumente: »Z obzirom na maloštevilno ornitološko zbirko deželnega muzeja ne more oddelek za prosveto in vero predlagati ministrstvu namestitve posebnega ornitologa, zlasti ker se po izjavi kustosa upravitelja prirodopisnih zbirk

ornitološka zbirka pravkar urejuje in bo v kratkem urejena» (ARHIV 1924/23). Iz nadaljevanja dopisa pa je mogoče misliti, da je imel Ponebšek v rokavu močnejše adute od Kosovega mnenja: »Pač pa se oddelek za prosveto in vere strinja s predlogom ravnateljstva [torej Mantuanija], da bi se kot prva stopnja državnega ornitološkega zavoda ustanovila ornitološka opazovalnica.« Ministrstvo prosvete je pozvalo k pripravi organizacijskega osnutka opazovalnice in oceni potrebnega proračuna. Dodalo je še »Dobro bi bilo tudi, da preskrbi izjavo vseuč. prof. Hadžija o tej nameri.« Ponebšek je verjetno dosegel, kar je hotel. O Mantuanijevih motivih za podporo Ponebškovi vlogi, navkljub negativnemu mnenju muzeja, ki mu je sam načeloval, lahko samo ugibamo. Morda je posredoval Stanko Bevk, v tistem času vodja prosvetnega oddelka za Slovenijo, ki je s svojega visokega položaja vztrajno deloval za napredek naravoslovja. Verjetno pa je tudi Janku Ponebšku njegov položaj višjega finančnega svetnika pri finančnem ravnateljstvu in davčni administraciji v Ljubljani zagotavljal zadosti teže in vpliva, da ga je Mantuani upošteval.

Dne 26. maja 1926 ob »1/2 5 [16.30] uri« je Stanko Bevk v imenu prosvetnega inšpektorja v muzejskih prostorih sklical sestanek za pripravo »ustrojnega statuta«, dokument pa je istega dne naslovil na Velikega župana ljubljanske oblasti¹¹. V njem je zapisana želja, da se pospeši ustanavljanje tega »znanstvenega zavoda« in tako »dvign[e] ugled ... države tudi na polju ornitologije« (ARHIV 1926/456). Zavod je bil zamišljen kot samostojna ustanova, ki ji načeluje ordinarij za zoologijo z ljubljanske univerze. Znanstveno delo, tako Bevk, »opravljajo znanstveniki, in strokovnjaki, ... in sicer poleg ornitologov, kojih število ni omejeno, še po en zastopnik Narodnega muzeja v Ljubljani, oddelka za šume in rude, oddelka za kmetijstvo, Slovenskega lovskega društva in Slovenskega ribarskega društva.« »Z Narodnim muzejem naj bi bil ornitološki zavod v najtesnejši zvezi. Zlasti naj bi se izpolnjevali knjižnici sporazumno in znanstveni material izmenjevali medsebojno.« Muzej je bil naprošen, »če bi mogel ornitološki zavod vsaj za prvi čas dobiti v posloplju muzeja eno sobo.« Zavod, ali observatorij, kot se je kasneje imenoval, pa lastnih prostorov ni mogel pridobiti, tako da je uporabljal čitalnico Narodnega muzeja (ARHIV 1931/62) vse do druge svetovne voljne. Tam je imel tudi seje (npr. ARHIV 1937/141).

Kljub začetnemu optimizmu pa je bil Ornitološki observatorij ves čas v hudih finančnih težavah. Tako leta 1937 ni zmožal poravnati kupnine za 6 zvezkov *Handwörterbuch der Naturwissenschaften*. Muzej je posredoval pri kraljevi banski upravi, da bi le-ta »rešila s plačilom predmetnega dolga Ornitološki observatorij iz neprijetnega položaja dolžnika nemški firmi, ki grozi z diplomatsko intervencijo in tožbo«. Knjige naj bi uprava »prepustila Narodnemu muzeju, kjer je na razpolago vsem znanstvenikom v Ljubljani.« Muzeju se je zdelo primerno pripisati »Želeli in priporočali pa bi tudi, da bi kr. banska uprava ... ne vzela svojčas Ornitološkemu observatoriju dovoljene podpore v znesku Din 5000.« (Arhiv 1937/260).

Ko je Kos sedem let kasneje pripravljaj vsebino »Odredbe o razvojnem in delovnem programu Prirodoslovnega muzeja v Ljubljani« (26. oktober 1944; Kos 1944), je v njej predvidel Oddelek za ornitologijo. V oklepaju je pripisal: »priložnostno se priključi dosedanji Ornitološki observatorij Prirodoslovnemu muzeju v Ljubljani« (Kos 1944: 209). Kos je po dveh desetletjih prišel na Ponebškov predlog za zaposlitev ornitologa v muzeju. Razlogov za spremembo mnenja ni razložil, povsem mogoče pa je bil pomemben dejavnik majhnost in ranljivost observatorija. Prav s tem je povojna oblast utemeljila priključitev »Ornitološkega zavoda v Stožicah pri Ljubljani«, ki je bil s 1. januarjem 1950 priključen muzeju kot »poseben ornitološki oddelek« (PISKERNIK 1950). Odlok Oddelka za kulturo pri Ministrstvu

¹¹ Veliki župan ljubljanske oblasti je potrdil statut 10. junija, ustanovitveni odlok pa je izdal 22. junija 1926.

za prosveto LRS [Ljudske Republike Slovenije] o priključitvi Ornitološkega observatorija Prirodoslovnemu muzeju z dne 8. septembra 1949 je sledeč (po kasnejšem prepisu):

“Minister za prosveto LRS je po predlogu oddelka za kulturo izdal odlok šte. 6037/1, po katerem se Ornitološki observatorij v Ljubljani združi s Prirodopisnim muzejem v Ljubljani v enotno upravo.

Združitev so zahtevali naslednji razlogi:

- 1./ Ornitološki observatorij je prešibka ustanova, da bi mogla uspešno samostojno vršiti svojo nalogo; zaradi svoje neznatnosti je malo uvaževana ustanova, ki kot taka ne uživa niti v znanstvenem, niti v finančnem pogledu zadostne podpore; tudi ne more razviti v zadostni meri popularizacijske akcije, kar bi bilo za ornitologijo potrebno.
- 2./ Gospodarsko ali kulturno pomembni izsledki ornitoloških opazovanj se morajo nuditi delovnemu ljudstvu, ta naloga pa se lahko najuspešnejše vrši v okviru ustanove, katere namen je služiti ljudskoprosvetnemu izobraževanju.
- 3./ Zaradi navedenih razlogov bo Ornitološki observatorij dosegel svoj namen le v okviru močnejše ustanove, kar je v danih razmerah Prirodopisni muzej.

V smislu citiranega odloka Ministrstva za prosveto LRS vključite Ornitološki observatorij v svojo upravo. Državni ornitološki observatorij se s tem preimenuje v oddelek za ornitologijo Prirodopisnega muzeja v Ljubljani. Število uslužbencev ostane neizpremenjeno, prav tako tudi mesečni prejemki nameščenecv. Vodja observatorija postane načelnik oddelka za ornitologijo in je za delo oddelka neposredno odgovoren ravnatelju muzeja. Ob predlogu proračuna za l. 1950 vnesite potrebne postavke v vzdrževanje ornitološkega oddelka. Administrativne posle oddelka za ornitologijo izvršuje pisarna Prirodopisnega muzeja.«

V začetku 50-ih let je imel Ornitološki observatorij 4 zaposlene: Božidarja Ponebška, Alojza Šmuca, Leopolda Breskvarja in Janeza Doviča. Ponebšek je bil vodja, ostali trije pa so delali kot

Slika 39: Božidar Ponebšek (1897–1975) je bil prvi vodja Ornitološkega oddelka po njegovi priključitvi Prirodoslovnemu muzeju. Fotografija (levo) je iz »Personalnega lista« (leto 1949), zato je žigosana (ARHIV PMS). Ponebšek si je prizadeval organizirati obročkanje. Na desni je »Začasno dovoljenje za lovljenje po zakonu zaščitene ptice«, izdano 28. novembra 1954. Podpisan je Božidar Ponebšek. Arhiv Dare Šere.

Figure 39: Božidar Ponebšek (1897–1975) (left) was the first head of the Department of Ornithology after its accession to the Museum of Natural History. He did his best to organize bird ringing in the country. On the right is the "Temporary permit for capturing birds protected by law", issued on 28 November 1954. Signed by Božidar Ponebšek. Archive Dare Šere.

DRŽAVNI ORNITOLOŠKI OBSERVATORIJ V LJUBLJANI (NARODNI MUZEJ)

Navodila

za zbiranje ornitoloških podatkov

I. Splošno. Zbiranje ptičeslovnih podatkov o naši slovenski ptičji živali je potrebno v svrhu spopolnitve gradiva, ki služi za znanstveno proučevanje njenega biološkega razvoja.

II. Opazovalni podatki so:

A. Avifaunistični, to so oni, ki se nanašajo na ugotovitev ptičjih vrst, opaženih v kateri koli letni dobi v določenem opazovalnem kraju. Te ptice so stalne ali klaticke, selilke ali preletne ptice.

Obrazec A (bele barve) vsebuje vprašanja, ki zadevajo tako opazovanje.

B. Avifaunološki, nam pa povedo čas odleta in priletja klatick selilk in preletnih ptic.

V obrazcu B (rožnate barve) najdete vprašanja, ki so v zvezi s tovrstnim zbiranjem podatkov.

C. Gnezdišni podatki, ki jih zbiramo ob času gnezdenja.

V obrazcu C (zelenkaste barve) vpisujemo te podatke. Dodati je še barvo jajc ter označiti približno njihovo velikost. Ugotoviti je po možnosti ali se je število gnezdečih ptic posamezne vrste v tem opazovalnem kraju skrčilo ali pomnožilo.

D. Podatki o petju z navedbo dneva k d a j je ptica začela prvič peti ter k d a j je nehala s petjem. Koliko napevov ima in če je mogoče ta napev kakorkoli opisati s pomočjo samo- in soglasnikov. Opazovalec pa mora ločiti napev od klca za časa parjenja, klca ko vabi od svarilnega in od onega iz strahu.

E. Podatki o goitlvi z označbo trajanja in o spremembi perja. Kdaj dobi samec svatovsko perje! Se opazijo morda istočasno kakšne druge spremembe na kljunu ali na nogah?

F. Podatki o hrani z naštevanjem vrst hrane in ob času gnezdenja pa s čim hrani mladiče. Zelo važno je iskanje izbljuvkov, iz katerih vsebine razberemo s čim se posamezna vrsta ptic (skoro vse vrste ujed, storkije, kukavice, krokariji, srakoperji itd.) hrani, da tako lahko ugotovimo ali je dotična vrsta škodljiva ali koristna, kdaj eno, kdaj drugo. Take izbljuvke najdemo navadno pod drevesi, kjer je ptica prenočila.

G. Posebne vrste pa so podatki, ki so v zvezi z delanjem našega človeka in z onim ptice. V narodnih pregovorih, pravljicah, pesmih in okraskih najdemo marsikateri zanimivi podatek, ki se nanaša na to ali ono vrsto ptic.

Priporočljivo je vpisati ornitološke podatke, ki jih nakaterokoli način zaznamo najpreje v posebno knjižico in jih šele potem prepisemo ločno v priložene obrazce. V kolikor ne bi ti zadostovali, pa naj naredi opazovalec sam enake obrazce.

Dodatni in zbrani podatki, ki se nanašajo na točke D. do G. naj se vpišejo na posebne liste, enake velikosti tiskanih obrazcev.

Poročila je treba pošiljati observatoriju t r o m e s e č n o.

Ptičja imena je treba navajati ona iz učnih knjig, istočasno pa tudi ona druga, s katerimi naše ljudstvo naziva isto vrsto ptic.

Zelo važno je shraniti in observatoriju čimprej poslati vsak ostanek oz. del ptice n. pr. perje, noge z ali brez obročka, glavo, kljun, kosti ter zlasti izbljuvke v kateremkoli stanju, z navedbo kraja in časa najdbe. Po možnosti je tudi zaželjena skica opazovalnega ozemlja v merilu 1 : 5000 z označbo vseh krajev, cest, železnic, gozda, močvirij, gora, vrhov, polja, travnikov, grmičevja itd.

Na vsa vprašanja v obrazcih A, B, C naj se čim izčrpnije odgovori!

Vsak posamezen, vesten opazovalec si bo s sodelovanjem zbiranja vsakovrstnih ornitoloških podatkov stekel hvalevredne zasluge za spoznavanje slovenske avifaune, posebno če bo odgovoril na večji del stavljenih mu vprašanj, ki naj bodo zanesljiva in naj se nanašajo samo na dobro mu znane ptice. Dvomljive podatke naj označi s ? in one, ki jih zazna po drugih osebah pa ??

Tov. učitelji, pa naj skušajo s pomočjo mladine zbrati čimveč takih ornitoloških podatkov na podlagi teh splošnih navodil, da vzbude pri učencih veselje in zanimanje za ornitologijo, observatoriju pa bodo priskrbeli nove in številne opazovalce, od katerih je ta več ali manj odvisen.

Vse neizpolnjene oz. neuporabljene obrazce vrnite brezpogojno zavodu.

Iz gornjih splošnih navodil je razvidno kakšne ornitološke podatke potrebuje observatorij, kajti sicer se tako nepomembna najdba ali tudi delno opazovanje ptic postane lahko zelo važno za nadaljnje znanstveno delo v zvezi z drugimi podatki te vrste.

Kdorkoli želi podrobnejša navodila, naj se obrne na vodstvo observatorija, ki mu bo tudi druga ornitološka vprašanja rade volje pojasnilo.

Zaželjeni so seznanji šolskih ptičjih zbirk z navedbo dneva in kraja najdbe vsake posamezne ptičje vrste.

Sporočite naslove oseb izven kroga učiteljev, ki bi mogli dati kakršnokoli pojasnilo oziroma podatke o okolišni avifauni n. pr. loveč, ribiči itd.

Vsak prijatelj narave in ptic je dolžan doprinesiti s takim sodelovanjem k spoznavanju tajnosti iz domačega ptičjega življenja, da olajša observatoriju zbiranje zadevnega gradiva, kar spada tudi k kulturni znanstveni delavnosti našega naroda.

Smrt fašizmu — svoboda narodu!

Slika 40: Navodilo za zbiranje ornitoloških podatkov Državnega ornitološkega observatorija. Observatorij je sodelavcem naročil, najbrž preveč optimistično, da poročajo za vsako tromesečje. Arhiv Dare Šere.

Figure 40: Guidelines for the collection of ornithological data of the National Ornithological Observatory from the 1950s. Archive Dare Šere.

Slika 41: Dare Šere (desno), organizator in vodja obročkovaške dejavnosti, in sodelavec obročkovelec Krys Kazmierczak, na Ornitološki postaji Vrhnika (19. september 2003). Foto: Vid Šere.

Figure 41: Dare Šere (right), the Head of the national bird-ringing scheme, and volunteer Krys Kazmierczak, on the Ornithological Station Vrhnika (September 19, 2003). Photo: Vid Šere.

preparatorji in obročkovačci. Božidar Ponebšek (1897–1975) je bil sin Janka Ponebška. Na Ornitološkem observatoriju je delal že v letih 1933–1938 kot honorarni nastavljenec, maja 1938 pa je bil sprejet v službo kot dnevničar. Po očetovi smrti je prevzel vodenje observatorija (GREGORI 2010). V Parizu in Londonu je študiral pravo, vendar študija ni končal. Ponebšek je svoje delo sicer rad opravljal, sodobniki pa so mu očitali pomanjkanje formalne izobrazbe in skromno ornitološko znanje. V muzeju je ostal do leta 1964, vendar je bil po letu 1960 le še honorarni vodja. Po vojni je bil nekaj časa pomočnik finančnega ministra Aleša Beblerja, s katerim se je seznanil že v predvojnih letih v Parizu. To znanstvo naj bi pripomoglo k temu, da je observatorij dobil svojo stavbo v Stožicah (znano kot »ptičarija«; DOVIČ 2009), ki je bila v času priključitve muzeju še vedno »pri Ljubljani«. Brelih, ki je bil kritičen do razmer v Ornitološkem observatoriju, je zapisal, »da imajo naši ornitologi v svojih prostorih obupen nered. Tla v njihovi baraki na Ježici, ki so z vse strani podprta s koli, so stalno nasmetena, vsi mogoči predmeti pa razmetani po mizah in policah. Ne le na tujce, tudi na domače obiskovalce napravi to obupen vtis. Prav tak nered je tudi med njihovimi knjigami« (Poročilo o stanju v Prirodoslovnem muzeju v Ljubljani; ARHIV PMS).

Uslužbenci observatorija so še konec 70-ih let prihajali v muzej po mesečno plačo (ki se je tedaj izplačevala v gotovini) in ob zaključnih pripravah za postavitve občasnih razstav. To se je spremenilo šele leta 1984, ko je tedanji direktor Sivec odločil, da se Božič, Šere in Dovič preselijo v glavno muzejsko stavbo na Prešernovo 20, kjer so vsi dočakali upokožitev. Leta 1988 je Sivec poslojce v Stožicah zamenjal za dve stanovanji v pritličju stolpnice na Žibertovi 1.

Glavni dejavnosti observatorija po priključitvi muzeju sta bili vodenje monitoringa ptičjih migracij (t.i. obročkanje) in študijska ornitološka zbirka. Observatorij je imel ves čas stalne prostovoljne sodelavce (obročkovalce). Do leta 1950 je bilo obročkanih 28.914 ptic (letno povprečje = 1.257), v obdobju 1950–1982 pa je število naraslo na 410.962 ptic (letno povprečje = 12.843) (Božič 2009). Povečanje obročkanih ptic je omogočil prehod s tradicionalnih limanic na lov z najlonskimi mrežami. S tem je postal omejujoč dejavnik število obročkov, katere je observatorij še vedno izdeloval ročno. Po letu 1982 je začel muzej kupovati strojno izdelane obročke, kar je omogočilo novo povečanje števila obročkanih ptic. V letih 1983–2008 je bilo obročkanih 2.128.359 ptic (letno povprečje = 81.860) (ŠERE 2009). Ekspanzija dejavnosti je bila tudi vsebinska. Muzej je na Vrhniki vzpostavil ornitološko postajo, kjer so sodelavci v letih 1987–1999 in 2003–2004 od konca julija do 1. novembra nepretrgana lovili in obročkali ptice. V tem dinamičnem obdobju je dejavnost organizacijsko in operativno vodil Dare Šere (slika 41), ki je tudi skrbel za koordinacijo z evropsko centralo Euring (ŠERE 2001). Šeretov projekt »Kje v Afriki prezimujejo slovenske kmečke lastovke (*Hirundo rustica*)« je leta 2002 prejel »Nagrado družbe Ford za ohranjanje naravne in kulturne dediščine«. Iz te dejavnosti je s presejnim časovnim zamikom, izšel tudi terenski priložnik za obročkovalce (TEKAVČIČ & ŠERE 2021). Več o zgodovini in delovanju obročkovalske dejavnosti je zbral GREGORI (2009).

4. Vertebratologija v obdobju 1945–2003

Povojno obdobje Prirodoslovnemu muzeju ni prineslo veliko dobrega. Že leta 1946 je izgubil tretjino preostalih površin. Muzej se je v tem obdobju kadrovsko sicer okreplil (glej PLANINA 1955), ker pa je bil potisnjen v vsebinsko neustrezen kulturni resor, te ugodnosti ni mogel materializirati. V naslednjih desetletjih je v glavnem stagniral. V kulturi in v muzejski skupnosti ni bil deležen enakopravne obravnave, vse bolj pa je izgubljal stik z naravoslovnimi znanostmi kot svojim zaledjem in naravnim zaveznikom. Obdobju je dal pečat niz direktorjev, pod katerimi je muzej nazadoval. Odnosi med zaposlenimi so bili večji del obdobja slabi (Brelihovo »Poročilo o stanju Prirodoslovnega muzeja v Ljubljani«, verjetno iz 1951; ARHIV PMS; glej tudi poglavje 4.2.4).

Konceptualno izhodišče samostojnega Prirodoslovnega muzeja je bila »Odredba o razvojnem in delovnem programu Prirodoslovnega muzeja v Ljubljani« (26. oktober 1944), ki jo je pripravil Kos (Kos 1944), ki pa je utonila v pozabo z njegovo upokojitvijo. Določala je osem ciljev, ki so bili deloma zamišljeni kot organizacijske enote. Vertebratologija je bila izrecno omenjena le kot Oddelek za ornitologijo, s pripisom v oklepaju: »priložnostno se priključi dosedanji Ornitološki observatorij Prirodoslovnemu muzeju v Ljubljani« (Kos 1944: 209). »Ornitološki zavod v Stožicah pri Ljubljani« je bil s 1. januarjem 1950 dejansko priključen muzeju kot »poseben ornitološki oddelek« (PIŠKERNIK 1950; glej tudi poglavje 3.6). Preostale zoološke enote v muzeju so bile »Oddelek za morfologijo in sistematiko (običajni muzej)« (z antropologijo, zoologijo, botaniko, mineralogijo, pertografijo, geologijo, paleontologijo, materiali za obrt in industrijo), »Oddelek za ekologijo in botaniko« (»ekologija, etologija, ontogenetika, filogenetika, genetika in sorodne discipline«), »Oddelek za sistematično in uporabno entomologijo« in »Oddelek za hidrobiologijo« (Kos 1944: 208–209).

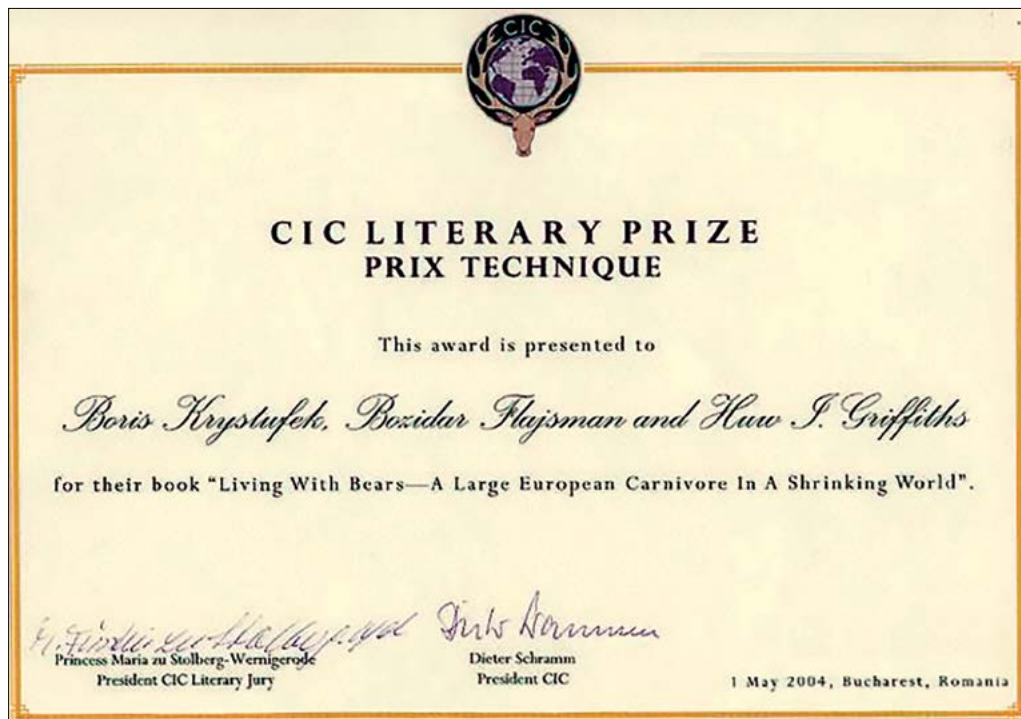
Več kot očitno je Kos koncipiral Prirodoslovni muzej kot znanstveni zavod. Povojna oblast je bila drugačnih nazorov in je muzej, kot kulturno ustanovo, izločila iz raziskovalne politike. Tako se je Brelih na začetku 50-ih let retorično spraševal »ali se v muzej vnese tudi znanstveno-raziskovalno delo ali ne, oziroma konkretnije povedano: ali naj osebe muzeja raziskuje fauno in floro Slovenije ali ne?« (Brelihovo »Poročilo o stanju Prirodoslovnega muzeja v Ljubljani«, verjetno 1951; ARHIV PMS). Opravljanje temeljnih nacionalnih raziskav favne in flore sta prevzela

Biološki inštitut SAZU in Univerza. Odločitev je bila politična in ni prinesla zelenih rezultatov. Desetletjem financiranja navkljub ni država nikoli prišla do inventarja nacionalne biodiverzite, ki nekako velja za samo po sebi razumljiv civilizacijski standard. Danes povsem pozabljene so variantne rešitve iz časa okrog leta 1950, ki jih je dokumentiral Brelih v citiranem Poročilu: »Slovenska Akademija znanosti je že razpravljala o tem, ali naj priključi muzeje k Akademiji, ali pa, da ostanejo samostojni. Prišlo je do različnih mišljenj med prirodoslovci in zgodovinarji, pri čemer so prvi bili za priključitev, drugi pa proti. Končno so zavzeli stališče zgodovinarjev in s tem je ostalo raziskovanje faune in flore odprto. Muzej danes nima naloge, niti kreditov za to delo, dasi ga opravlja, vendar ne v veliki meri.« V pismu poslanki Mici Marinko je Brelih zapisal, da se »Odbor za raziskovanje favne, flore in geje Slovenije pri Slov[enski] akad[emiji] znan[osti] in umetn[osti] [...] sicer trudi vpeljati čim širša raziskovanja z muzejem kot središčem vsega dela.« Takšna vizija ni imela veliko skupnega z resničnostjo, dejanske prioritete Prirodoslovnega muzeja pa dobro povzame Brelihova ocena iz sredine 50-ih let: »Sedanje vodstvo Prir[odoslovnega] muzeja [Polenec] je posvetilo prvenstveno pažnjo razstavi, ni pa pravilno, da je vse delo usmerjeno in vsa denarna sredstva uporabljena le za popularizacijo. Za to je zastalo vse znanstveno delo« (Brelih, prav tam; ARHIV PMS). Naslednja desetletja niso prinesla izboljšav.

»Magični trikotnik« znanost – prosveta – kultura (ČANADIJA 1964) je za večino muzejev v tedanji zvezni državi ostal nerešljiva enigma. Edinole Prirodoslovni muzej Makedonije (Природонаучен музеј на Македонија) iz Skopja je v 60-ih in 70-ih letih našel ustvarjalno sintezo treh področij. Udeleženci zveznih srečanj prirodoslovnih muzejev so kot ritual ponavljali potrebo po aktiviranju znanstveno-raziskovalnega dela nasploh in dokumentiranja favne in flore prav posebej (ČANADIJA 1964), vendar brez vsakršnega učinka.

Kljub temu se je raziskovalno delo v Prirodoslovnem muzeju nadaljevalo. Statut Prirodoslovnega muzeja Slovenije (1964) je v členu 2 določal: »Muzej je poseben zavod, ki zbira, hrani in proučuje prirodoslovno gradivo, ki služi ljudskemu izobraževanju in znanstvenemu raziskovanju slovenskega ozemlja« (ARHIV PMS). Muzej je tudi redno poročal ministrstvu o rezultatih »znanstveno raziskovalne in publicistične dejavnosti« (npr. Letno poročilo za 1963; ARHIV PMS). Muzej si je celo prizadeval spodbujati raziskovalno delo s honoriranjem objav iz lastnih sredstev (npr. sklep Upravnega odbora z dne 22. marca 1963; ARHIV PMS). Leta 1972 je muzej pri Raziskovalni skupnosti Slovenije (Sklad Borisa Kidriča) prijavljal 5-letno raziskovalno nalogo »Inventarizacija ornitofavne na ozemlju SR Slovenije«, vendar, kot kaže, neuspešno. Predvideni raziskovalci so bili Božič (nosilec), Gregori, Brelih, Iztok Geister in Šere (ARHIV PMS). Ob koncu 70-ih in v začetku 90-ih let je muzeju uspelo pridobiti nekaj temeljnih raziskovalnih projektov; vse projekte, ki so vključevali tudi vretenčarje, sta vodila bodisi Gregori ali Kryštufek. Kot se razmer v poznih 70-ih in 80-ih letih spominja avtor, kulturni resor ni rad slišal o raziskovalni dejavnosti v Prirodoslovnem muzeju Slovenije. Stereotipen komentar je bil: muzej je kulturna, ne pa raziskovalna ustanova; če se že ukvarjate z raziskovalnim delom, naj bo to muzeologija.

Ne glede na vse, je v muzeju nastalo nekaj preglednih favnističnih del: »Naši ptičiči« (GREGORI & KREČIČ 1979), »Ptičji Slovenije« (BOŽIČ 1983), »Sesalci Slovenije« (KRYŠTUFEK 1991) in »Ključ za določanje vretenčarjev Slovenije« (KRYŠTUFEK & JANŽEKVIČ 1999). V letih 1991–1999 je bil Kryštufek vključen v projekt evropskega mamološkega društva (Societa Europaea Mammologica) pri pripravi atlasa evropskih sesalcev. Kot nacionalni koordinator je bil zadolžen za ozemlje Jugoslavije, države, ki je na samem začetku projekta začela razpadati. Delal je tudi kot koordinator za taksonomijo, avtor poglavij za več vrst in sourednik končne publikacije (MITCHELL-JONES et al. 1999). Knjiga »Živeti z medvedji« (KRYŠTUFEK et al. 2003) je dobila literarno nagrado CIC Mednarodne zveze za divjad in varstvo divjih živali (International Council for Game and Wildlife Conservation) za najboljšo delo s področja ohranjanja divjih živali v letu 2003 (slika 42).

Slika 42: Literarno nagrado CIC Mednarodne zveze za divjad in varstvo divjih živali (International Council for Game and Wildlife Conservation) za najboljšo delo s področja ohranjanja divjih živali v letu 2003 je prejela knjiga »Živeti z medvedi« (KRYŠTUFEK et al. 2003). Avtorjev arhiv.

Figure 42: The CIC Literary prize for 2003 of the International Council for Game and Wildlife Conservation was awarded to the Museum for the book »LivingWith Bears« (KRYŠTUFEK et al. 2003). Author's Archive.

Z muzejsko vertebratologijo je od vsega začetka povezana revija Scopolia. Ustanovil jo je J. Gregori leta 1978, ki je bil do upokojitve leta 2008 tudi odgovorni urednik; zadolžitev je za njim prevzel Kryštufek (GREGORI & KRYŠTUFEK 2021).

4.1. Direktorji

Leta 1945 se je po slabih dveh desetletjih v muzej vrnila Angela Piskernik, tokrat kot direktorica. Minister za prosveto Ferdo Kozak, ki jo je 24. oktobra tega leta razporedil na državno klasično gimnazijo v Ljubljani, se je 30. oktobra premislil in izdal odlok s sledečo vsebino (overovljen prepis začasnega dekreta iz zapuščine A. Piskernik; STERGAR 2004: 250):

»Z ozirom na službeno potrebo in ker je mesto ravnatelja pri Prirodoslovnem muzeju v Ljubljani izpraznjeno, dodeljujem za vršilca dolžnosti ravnatelja pri Prirodoslovnem muzeju v Ljubljani profesorico klasične gimnazije v Ljubljani, tovarišico Dr. Piskernik Angelo. Posle naj ji preda dosedanji ravnatelj dr. Fran Kos, o čemer naj se obvesti šef odseka za likovno umetnost in muzeje pri ministrstvu za prosveto. Smrt fašizmu – svobodo narodu!«

Tudi Stergar, ki je bil A. Piskernik sicer zelo naklonjen, ni mogel mimo ugotovitve, da se je »Dr. Piskernikova ... seveda upravičeno počutila povezana z zmagovito "tovarišijo". ...

Da ji mesto muzejske direktorice ni bilo dodeljeno le kot strokovnjakinji in nekdanji taboriščnici, ampak da je prijateljevanje s Kidriči – Boris je maja 1945 postal predsednik slovenske vlade – tudi nekaj pripomoglo, je menda jasno« (STERGAR 2004: 250).

O stanju v Prirodoslovnem muzeju na začetku 50-ih let je kritično pisal Brelih. Čeprav naslovnik ni naveden, je Brelih očitno poskušal doseči spremembe po politični liniji (Poročilo o stanju v Prirodoslovnem muzeju v Ljubljani; ARHIV PMS). Dokument je najverjetneje nastal leta 1951 ali v začetku 1952. V Poročilu govori »o medsebojnih odnosih, ki so nemogoči in ovirajo vse delo Prirodoslovnega muzeja«, o rivalstvu med Piskernikovo in Budnarjevo, ki ni skrivala ambicij da zasede direktorsko mesto, o tem, kako sta se gospe javno obkladali z »lažnivko«, hodili tožarit druga druga na Svet za kulturo in prosveto itd.

Breluh je poudaril, da se z A. Piskernik osebno dobro razume, da pa po njegovi oceni ni primerna za delo direktorice. Očital ji je slabo razgledanost v biologiji (tudi botaniki), majhne organizacijske sposobnosti in slabo vodenje muzeja (»Poročilo o stanju Prirodoslovnega muzeja v Ljubljani«, verjetno 1951; ARHIV PMS). Presenetilo ga je tudi, da je A. Piskernik še v 50-ih letih vztrajala pri »lamarkizmu«¹², kar niti ne preseneča saj je v javnosti že v 20-ih letih (PISKERNIK 1923) zagovarjala in tolmačila zelo naivne poglede na evolucijo. Pod A. Piskernik, ki je ostala na položaju do leta 1953, je muzej izgubil tretjino preostalih površin, ne da bi politično nastavljena direktorica sploh protestirala. V spominu nam bo ostala zlasti po masovnem uničevanju taksidermijskih preparatov.

Angelo Piskernik je nasledil France Planina (1901–1992). Pokojni Savo Brelih je imel o njem kot direktorju dobro mnenje (ustno). Planina je, ob nespremenjenem stanju muzeja, videl kot edino rešitev krčenje muzeja na razstavnih del in prenos študijskih zbirk na univerzo ali inštitut (PLANINA 1955). Nič od tega se ni zgodilo, Planina pa je ostal direktor le do leta 1955. ČINČ JUHANT (2021: 137) pripisuje njegov nagli odhod želji, da bi ponovno delal z dijaki. Po spominjanju muzejskih uslužbencev Sava Breliha in Janeza Doviča se Planina s svojo kritičnostjo ni prikupil oblasti. Po istem viru naj bi ga formalno odnesel neznaten »črni fond«, drobiž od dodatne vstopnine za ogled žive karete, ki ga je muzej zaračunaval, ne pa tudi pravilno računovodsko zabeležil. Za Planino je prišel Anton Polenec (1910–2000). Brelihu se je sprva zdel primeren za ta položaj, kmalu pa je spremenil mnenje: »Anton Polenec je znan popularizator in zato je vse delo usmeril samo v poljudnoznanstveno stran. Kljub mnogim opozorilom ni spremenil svojega stališča. Opravičuje se sicer, da se bo po preureditvi razstavnih zbirk posvetil muzej tudi znanstvenemu delu, toda njegov odnos do znanstvenih zbirk, knjižnice in strokovnih kadrov kaže ravno obratno« (pismo poslanki Mici Marinko; ARHIV PMS). Polenec je ostal direktor do leta 1980, torej četrto stoletja. Po specialnosti je bil arahnolog, sicer pa široko razgledan prirodoslovec in v javnosti prepoznan kot poljudni pisec. Avtor se ga spominja kot blagega človeka, ki se je izogibal zaostrovanjem in konfliktom. V skrbi za enotnost kolektiva je, v primeru konfliktov, osebno posredoval in jih zgladil. Polenčev življenjski projekt je bil modernizacija razstav z vpeljavo dioram, veliko škode svojemu ugledu pa je naredil s slabim odnosom do zbirk in knjižnice. Med naravoslovci je veljal za »fanatičnega “dioramista”, ki je delal prostor za svoje diorame s tem, da je sistematično uničeval zbirke, predvsem vretenčarjev« (Boštjan Kiauta, pisno; 26. septembra 2018). Kot je pokazala analiza stanja zbirk (glej poglavje 4.3.3), je z masovnim uničevanjem muzejalij dejansko začela A. Piskernik, sramota pa je v celoti padla na Polenca, ki je tako postal grešni kozel za vse slabo v povojnem muzeju. Po mnenju avtorja je bil Polenec, mnogim upravičenim očitkom navkljub, v obravnavanem obdobju še vedno najboljši direktor Prirodoslovnega muzeja Slovenije.

¹² Pod lamarkizmom je mišljeno dedovanje pridobljenih značilnosti, torej “neznanstven” pogled na evolucijo živega sveta, kot nasprotje darwinistični teoriji.

Polenca je za kratek čas nasledil Marko Aljančič (1980–1982), njega pa Ignac Sivec. Sivec je obljubljal modernizacijo muzeja, kar mu je zagotovilo splošno podporo zaposlenih. Čas pa je pokazal, da potrebnih reform ni sposoben uresničiti. Zapletal se je v protislovja, tako da je do konca 80-ih let postopno izgubil verodostojnost, ugled in vpliv. Kot se v takšnih primerih rado zgodi, je bil Prirodoslovni muzej po desetletju njegovega vodenja v veliko slabšem stanju kot pa na dan, ko ga je prevzel. V odnosih z zaposlenimi je bil pravo nasprotje Polenca, kar je v drugi polovici 80-ih zaostriło odnose. Sivčevo hektično vodenje Prirodoslovnega muzeja odsevajo razmere na ornitologiji. Božič in Gregori sta za isto časovno obdobje pisala ločeni poročili za »Kustodiat za ornitologijo« (npr. BOŽIČ 1989; GREGORI 1989). Januarja 1991 je Sivec naročil Gregoriju pripravo skupnega poročila, dejanski izdelek pa je bil skupek individualnih poročil (GREGORI et al. 1991). Za leto 1992 je Gregori poročal skupaj z Dovičem, Šeretom in Žgavcem (GREGORI et al. 1993), vendar brez Božiča. Delovni poročili Kustodiata za ornitologijo za leto 1994 sta BOŽIČ (1995) in GREGORI (1995) še vedno pisala ločeno.

Leta 1992 je vodenje muzeja prevzel Matija Gogala, ki je leta 1987, na začudenje mnogih, pustil redno profesuro in uveljavljeno raziskovalno skupino na Oddelku za biologijo ljubljanske univerze in se, čeprav uspešen eksperimentalni zoolog, zaposlil v kulturni ustanovi kot računalničar; ko je bil imenovan za direktorja, je njegovo delovno mesto zasedel gimnazijski maturant. Gogala je za desetletje podaljšal agonijo, ki jo je začel Sivec.

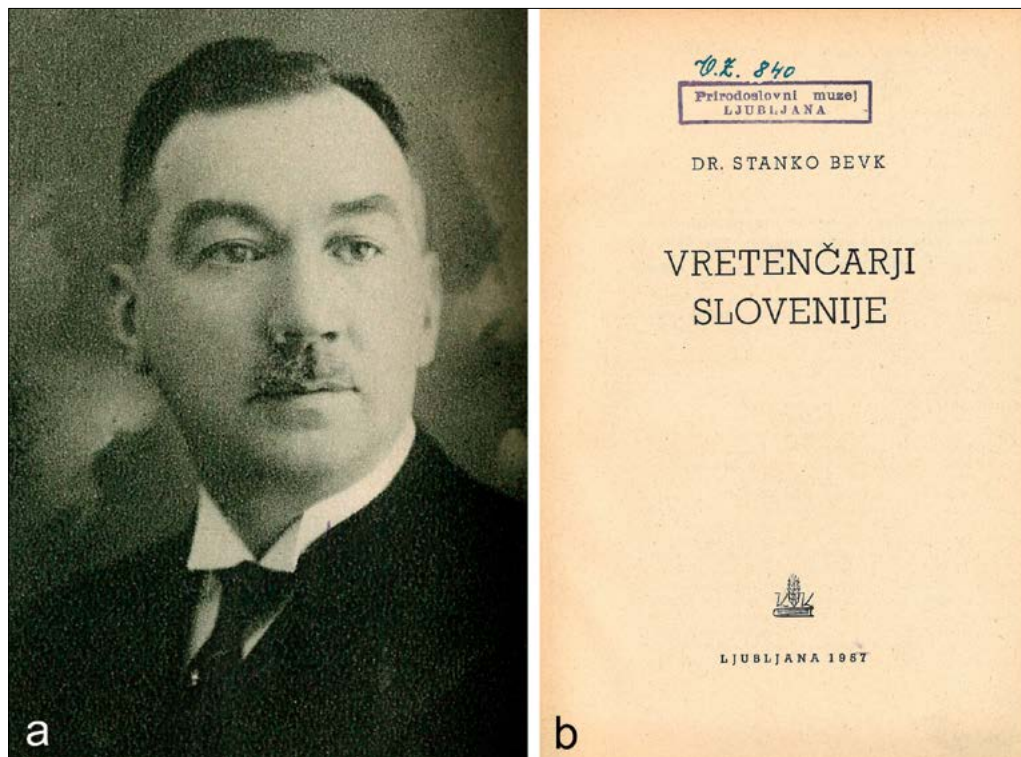
4.2. Zaposleni

4.2.1. Stanko Bevk

Stanislav (Stanko) Bevk (tudi Beuk) (1875–1956) (slika 43a) je zoologijo in botaniko študiral na Dunaju in bil leta 1899 promoviran za doktorja filozofije. Kot študent se je izpopolnjeval na Zoološki postaji v Trstu, kjer je proučeval morfologijo mehkužca živega svedra (*Teredo navalis*). Izpopolnjeval se je tudi na univerzah v Innsbrucku in Gradcu. Najprej je služboval v šolstvu, v letih 1921–1926 pa je vodil prosvetni oddelek pri pokrajinski vladi v Ljubljani. Domnevno zaradi liberalnih nazorov je bil brez obrazložitve predčasno upokojen (TARMAN 2014). Na prosvetnem oddelku se je tudi uradno srečal s svojo bodočo direktorico A. Piskernik, ki se je »za hrptom direktorice« muzeja pritoževala čez Kosa in Mantuania ter zahtevala komisijsko preiskavo (ARHIV 1924/309). Kaže, da si tedaj ni pridobila Bevkovega spoštovanja. V tem času ji je namreč poslal najmanj dve opomina, tudi zaradi zanemarjenja delovnih obveznosti (ARHIV 1924/287, 1924/458). Po drugi vojni je Bevk vodil odseke za visoko šolstvo pri Ministrstvu Ljudske republike Slovenije (TARMAN 2014).

Bevk si je ustvaril ugled kot pisec poljudnih besedil in učbenikov za različna področja biologije. Bil je član Muzejskega društva za Slovenijo in prvi predsednik njegovega Odseka za varstvo prirode. V tej funkciji je leta 1920 podpisal Spomenico Odseka za varstvo prirode in prirodnih spomenikov. Sredi 20-ih let je igral pomembno vlogo pri ustanavljanju Ornitološkega observatorija in sklada, ki je Observatoriju zagotovil vir financiranja (TARMAN 2014). Aktiven je bil v lovski organizaciji, urejal je glasilo Lovec in se zavzemal za varstvo lovnih vrst vretenčarjev in za etično upravljanje z njimi.

Angela Piskernik piše, da je bil »dr. Bevk Stanko, prosvetni inšpektor v pok[oju]«, nastavljen kot honorarni sodelavec na splošni zoologiji (PISKERNIK 1950) oziroma kot strokovni sodelavec Prirodoslovnega muzeja v Ljubljani (PISKERNIK 1957: 4). Kot enega od »honorarnih znanstvenih sodelavcev« ga vidimo na nedatirani sliki 9 v PRAPROTNIK & PUNGARŠEK (2021: 65). V tem času je Bevk zaradi visoke starosti in težav z zdravjem le redko prihajal v muzej (Breljih: »Poročilo o stanju Prirodoslovnega muzeja v Ljubljani«, verjetno 1951; ARHIV PMS). O razumevanju

Slika 43: Stanko Bevk je že pred vojno sodeloval z muzejem in Muzejskim društvom, po letu 1945 pa je bil honorarni znanstveni sodelavec muzeja (a). b – Bevkovi »Vretenčarji Slovenije« (1957) so prvi poskus inventarizacije vretenčarjev po Freyerjevi »Favni« (1842).

Figure 43: Prior to 1941, Stanko Bevk (a) was a fellow of the Museum Society, and after 1945 the Museum's honorary research associate. His »Vertebrates of Slovenia« (1957) were the first attempt after Freyer (1842) to compile the nation's vertebrate species.

z direktorico pa tudi o njegovi vertebratološki dejavnosti v muzeju po letu 1945 ne vemo kaj dosti. Brelih (l.c.) sicer piše, da je A. Piskernik z razumevanjem sprejemala Bevkove pogoste odsotnosti z dela in druge neprijetnosti, povezane z njegovo starostjo.

Leta 1946 je Bevk muzeju podaril 42 lobanj sesalcev 18-ih različnih vrst; material je bil zbran v letih 1913–1940. Iz tega obdobja je v KATALOGU zabeležil tudi nekaj svojih ptic (vključno z lobanjo divjega petelina), plazilci in dvoživke pa so vsi iz leta 1946. Vretenčarji so Bevka zanimali ves čas njegove kariere, sesalce in ptice pa je pričel zbirati v raziskovalne namene že pred prvo vojno (KRYŠTUFEK & JERNEJC KODRIČ 2013). V vlogi za pridobitev dovoljenja za lov živali z dne 6. junija 1928 (naslovljeni na Velikega župana ljubljanske oblasti) navaja kot argumentacijo: »Namenil sem se proučiti podrobneje domačo favno in izdati o njej posebno delo« (ARHIV 1928/357). Bevkovi »Vretenčarji Slovenije« (slika 43b) so dejansko izšli leta 1957 (BEVK 1957). PISKERNIK (1957: 4) v predgovoru k tej knjigi pravi, da je avtor »dobil od ravnateljstva [torej od nje] nalogo, da [...] napiše knjigo o vretenčarjih Slovenije, z določevalnimi ključi za vse živali iz te skupine, ki žive na slovenskem ozemlju.« Kot je razvidno iz doslej citiranih dokumentov, je ta vizija v Bevku dozorela najmanj tri desetletja pred prihodom v Prirodoslovni

muzej in izidom knjige. Bevkovi »Vretenčarji« so prvi poizkus obdelave slovenske favne vretenčarjev po Freyerju. Omembe vredno je, da je knjiga nastala v povezavi s Prirodoslovnim muzejem in je vsaj deloma temeljila na ohranjenem materialu; nekaj ga je še vedno v muzeju.

4.2.2. Savo Brelih

Leta 1949 se je v entomološkem oddelku kot pomožni asistent zaposlil Savo Brelih (1927–2012; KRYŠTUFEK & GREGORI 2012). Kariero je začel in končal kot koleopterolog. V zgodnjih 50-ih letih je videl svojo prihodnost na Gozdarski fakulteti, kjer se je nameraval zaposliti po diplomi iz biologije (Brelih: »Poročilo o stanju Prirodoslovnega muzeja v Ljubljani«, verjetno 1951; ARHIV PMS), ostal pa je v Prirodoslovnem muzeju. V 50-ih letih se je pričel ukvarjati z vretenčarji, najprej s plazilci (1951), leta 1955 pa tudi z malimi sesalci (slika 44b). Julija 1967 se je na Sviščakih osebno spoznal z Borisom Petrovom (1917–2004: slika 44a) z beograjskega Inštituta za biološke raziskave »Siniša Stanković«, ki je bil na Snežniku zaradi zbiranja malih sesalcev. Petrov je na tem srečanju nagovoril Breliha, da je začel s preučevanjem bolh (Siphonaptera). To skupino zajedavcev je Petrov že pred drugo vojno zbiral za ruskega entomologa Juliusa Nikolajeviča Wagnerja (glej poglavje 3.4.6). Brelih je izziv sprejel in v naslednjih letih v Prirodoslovnem muzeju ustvaril veliko sifonaptersko zbirko. Petrov mu je redno pošiljal material, Brelih pa mu je nekaj časa vračal z malimi sesalci (shranjenimi v etanolu). V 70-ih letih je prenehal z in-

Slika 44: Savo Brelih (levo) z Borisom Petrovom okrog leta 1980 (a). Na desni sliki (b) je Brelih s pastmi za lov malih sesalcev na odpravi KOMNIS v okolici Pirana poleti 1957. ARHIV PMS.

Figure 44: Savo Brelih (left) and Boris Petrov around 1980 (a). On the right (b), Brelih carries a bag with kill traps for small mammals near Piran during the summer 1957. PMS ARCHIVE.

Slika 45: Boris Petrov (desno) z asistentoma Vojislavom Vasićem (levo) in Georgom Džukićem leta 1972 pred staro zgradbo Biološkega inštituta »Siniša Stanković« v Beogradu. Zbirka sesalcev Prirodoslovnega muzeja Slovenije hrani veliko materiala, ki sta ga Petrov in Džukić zbrala v Jugoslaviji. ARHIV PMS.

Figure 45: Boris Petrov (right) with research assistants Vojislav Vasić (left) and Georg Džukić in front of the old building of the Biological Institute »Siniša Stanković« in Belgrade. Photographed in 1972. PMS ARCHIVE.

Slika 46: Savo Brelj na barki Dušana Lušickega, zasidrani na otoku Kaprije, Dalmacija, avgusta 1963. ARHIV PMS.

Figure 46: Savo Brelj on Dušan Lušický's boat, anchored at the island of Kaprije, Dalmatia, August 1963. PMS ARCHIVE.

Slika 47: Samec in 5 samic primorske kuščarice podvrste *Podarcis siculus polenici* (Breljih, 1961), endemične za otok Kalbula ob obali zahodne Istre, Hrvaška. Podvrstno ime je eponim muzejskega direktorja Antona Polenca. ARHIV PMS.

Figure 47: A male and five females of the Italian wall lizard *Podarcis siculus polenici* (Breljih, 1961), which is endemic to the islet of Kalbula offshore western Istria, Croatia. The subspecific epithet is the eponym to Anton Polenc, Museum's Director. PMS ARCHIVE.

tenzivnimi vertebratološkimi dejavnosti. Sifonapterska zbirka je dala material za prvo številko muzejske revije *Scopolia*, ki jo je Breljih objavil skupaj s Petrovom (BRELIH & PETROV 1978). Sodelovanje je povežalo Prirodoslovni muzej Slovenije z beograjskim biološkim inštitutom (slika 45) in vplivalo na naslednjo generacijo vertebratologov, predvsem na herpetologa Georga Džukića, ki je sodeloval z Breljihom, in mamologa Kryštufka, ki je sodeloval s Petrovom. Oba, Petrov in Džukić, sta tudi objavljala v muzejski reviji *Scopolia* (št. 1 leta 1978 in št. 12 leta 1987).

Breljihov najpomembnejši prispevek k muzejski vertebratologiji je zbirka plazilcev (4200 primerkov v alkoholu), ki jo je ustvaril v letih 1951–1974. Osrednje mesto zavzemajo kuščarice (*Podarcis melissellensis* in *P. siculus*) z jadranskih otokov. V letih 1953–1971 je na 190 jadranskih otokih zbral 2675 primerkov teh kuščaric. Po otokih je potoval s prijateljem Dušanom Lušickým z njegovim plovilom (slika 46). Primerke je po ulovu evtanziral, injiciral

z etanolom in po pošti poslal v muzej, kjer jih je dokončno prepariral Janez Dovič. Kot je razvidno iz delovnega načrta za leto 1965 (ARHIV PMS), so bili stroški pošiljanja enakovredni 13 dnevnicam. Breliha je zanimala podvrstna diferenciacija otoških populacij. Poimenoval je nekaj endemičnih podvrst (slika 47), ni pa končal načrtovane taksonomske revizije.

Brelih je vztrajno opozarjal na nenadomestljivo vrednost arhiviranega zoološkega materiala. Bil je priča največjemu uničenju muzealij v zgodovini Prirodoslovnega muzeja in storil je vse, kar je bilo v njegovi moči, da zmanjša škodo. Predlagano umestitev depojev v načrtovani novogradnji v Biološkem središču je imel za strokovno neustrezno in ji je ostro nasprotoval. Projekt je bil zakoličen pod direktorjema Sivcem in Gogalo (ČINČ JUHANT 2021: 143), vendar ni bil uresničen.

V Brelihovem nekrologu je zapisano: »Druga polovica prejšnjega stoletja ni bila naklonjena naravoslovnim "študijskim" zbirkam. Prevladujoče mnenje, ki se je vtihotapilo tudi v miselnost Prirodoslovnega muzeja, je v zbirkah videlo usedlino minulega obdobja, njihov "smisel" pa v kopičenju prahu. Tudi v takšni atmosferi je Savo ostal zvest svojemu prepričanju o pomenu raziskovalnih zbirk in njihovi nenadomestljivosti pri tem, čemur danes pravimo dokumentiranje biodiverzitet na nivoju vrst. Tako je z osebnim posredovanjem večkrat preprečil, da bi zbirke končale v ognju ali na smetišču. V teh, za kuratorja nelahkih letih je neutrudno gradil študijske zbirke, ki so danes neprecenljive vrednosti in temeljni zoološki inventar Prirodoslovnega muzeja Slovenije« (KRYŠTUFEK & GREGORI 2012: 108).

4.2.3. Zmago Bufon

Prvi kustos za vretenčarje v Prirodoslovnem muzeju je bil tržaški Slovenec Zmago Bufon (1910–1973; POLENEC 1973) (slika 48), ki se je zaposlil leta 1954. Z aktivno udeležbo v odporu in povojnem delovanju med zamejskimi Slovenci si je ustvaril ugled pokončnega in narodno zavednega človeka, bil pa je tudi poznavalec didaktike naravoslovja in dober pedagog praktik.

Slika 48: Zmago Bufon je bil prvi kustos za vretenčarje Prirodoslovnega muzeja Slovenije. Na sliki je v mladih letih. ARHIV PMS.

Figure 48: Zmago Bufon was the Museum's first curator of vertebrates. PMS ARCHIVE.

Bufonova sled v zbirkah je neznatna, prav tako pa ni objavil zooloških del. Iz KATALOGA je razvidno, da je revidiral nekaj taksonomskih determinacij in slovenskih imen. Slovensko poimenovanje živali ga je namreč zelo zanimalo, kot prevajalec poljudnih besedil pa je pomembno vplival na terminologijo. Glede zbirk je bil Bufon podobnih nazorov kot direktor Polenec, s katerim sta bila osebna prijatelja, namreč da je »povečanje zanimanja javnosti za naravo [...] eden od glavnih ciljev – če ne edini – tega muzeja« (predavanje v srbohrvaščini; tipkopis hrani ARHIV PMS). Odigral je pomembno vlogo pri postavitvi novih »Polenčevih dioram«, občasno pa je zapisal svoje ime pri izločenih preparatih; zanje je rad uporabljal oznaki »neuporabno« ali »razknjiženo«. Po drugi strani pa je opozarjal, da »je čuvanje starega enako važno kot odkrivanje novega« (Bufonov nedatirani rokopis: Položaj starih zbirk naših prirodoslovnih muzejev; ARHIV PMS) in da »... bi bilo zelo koristno, če bi se delo preparatorja bolj načrtno ... usmerilo k varstvu in obnavljanju naših študijskih kot tudi razstavnih zbirk« (Zapisnik Upravnega odbora PMS 3.7.1973; ARHIV PMS). V biografskih virih je Bufon le redko omenjen kot kustos; za Primorski slovenski biografski leksikon je bil "biolog in strokovni pisatelj" (str. 154; 3. snopič, Goriška Mohorjeva družba, Gorica). Bufon se je v muzeju razvil v kompetentnega poznavalca zgodovine prirodoslovja na Slovenskem. Zlasti ga je pritegnil vpliv razsvetljenstva na narodno prebujanje.

4.2.4. Drugi kustosi in uslužbenci povezani z vertebratologijo

Po Bufonovi smrti (1973) je mesto vertebratologa zasedel Janez Gregori (slika 49), ki je bil v letih 1965–1967 že zaposlen kot kustos za ornitologijo (KRYŠTUFEK & ŠERE 2021). Zanimali so ga ornitofavnistika in združbe ptic v raznih tipih gozdov. V letih 1971–1973 je bil Gregori zaposlen na Zavodu SR Slovenije za varstvo naravne in kulturne dediščine, tako da je zanimanje za naravovarstvo prenesel tudi v muzej. Leta 1971 je vodenje Ornitološkega kustodiatu prevzel Ivo A. Božič (v muzeju do 2011) (glej sliko 76). Gregori in Božič, čeprav oba ornitologa, nista dobro sodelovala, Ornitološki oddelek pa ni z muzejsko vertebratologijo nikoli vzpostavil organskih povezav.

Po letu 1973 se je Gregori usmeril v preučevanje združb terestričnih vretenčarjev, vključno s pticami. Na raziskovalni projekt "Vpliv melioracij na populacije vretenčarjev", ki ga je pridobil od republiške Samoupravne interesne skupnosti za raziskovalno dejavnost, je novembra 1978 zaposlil Borisa Kryštufka, ki se je takoj posvetil zbirki sesalcev. Do leta 1983 sta Gregori in Kryštufek po Sloveniji zbirala material in favnistične podatke, pogosto v družbi Božidarja (Dareta) Šereta. Del teh dejavnosti je bil vezan na inventarizacije za pionirske presoje vpliva posegov na biodiverziteti, ki je v tistih časih sicer še nismo poznali pod tem imenom. Šere je vse do upokojitve leta 2011 vodil obročkanje ptic. V 90-ih letih se je Kryštufek, ki je bil v stalnih sporih z direktorjem, izogibal muzeja. Leta 1994 je začel predavati sistematsko zoologijo na Pedagoški fakulteti Univerze v Mariboru, leta 1997 pa še na Biotehniški fakulteti Univerze v Ljubljani. Med februarjem in aprilom 1998 je preživel pol leta kot gostujoči raziskovalec v Muzeju vretenčarjev na Univerzi Shippensburg, Pensilvanija. Ko mu je leta 2000 uspelo dobiti soglasje direktorja Gogale, se je dopolnilno zaposlil v Znanstveno-raziskovalnem središču Koper (ZRS). Delež je postopno povečal na 100 % redne zaposlitve. Leta 2002 je bil imenovan za častnega višjega raziskovalnega sodelavca na Univerzi Hull, Združeno kraljestvo. Leta 2003 se je iz stavbe na Prešernovi 20 odselil na Žibertovo 1.

V letih 1993–1999 je bila kot projektna sodelavka zaposlena Katja Pobiljšaj. Leta 1999 se je zaposlila Staša Tome, ki se je nekaj časa ukvarjala s herpetologijo. V tem času v muzeju ni bilo koncepta enotne vertebratološke organizacije, tako da je vsak strokovni uslužbenec delal za sebe.

Slika 49: Savo Brelih (levo) in Janez Gregori (desno) v družbi lokalnega planinca pred planinskim domom Malačka nad Splitom, Hrvaška, aprila 1974. Material malih sesalcev s tega potovanja hrani Prirodoslovni muzej Slovenije. ARHIV PMS.

Figure 49: Savo Brelih (left) and Janez Gregori (right) with a local mountaineer in front of the Malačka chalet above Split, Croatia; April 1974. PMS ARCHIVE.

Na začetku 50-ih let je imel muzej štiri preparatorje: Alojza Šmuca, Franca Barbiča, Janeza Doviča in Franca Lebna. Trije od njih (Šmuc, Dovič in Leben) so se med oktobrom 1951 in 30. junijem 1952 v Hrvaškem zoološkem muzeju udeležili »Zveznega zoopreparatorskega tečaja«. Tečajniki so prišli iz celotne Jugoslavije: Olga Radža (Split), Mira Petranović (Zagreb), Jovan Kuševski, Vlado Madžarevski, Stojan Vidinski, Todor Adžievski, Žarko Nastevski in Milosavljevič iz Makedonije, Avdo Bjedić, Ismet Džolić in Hamdija Demirović iz Bosne in Hercegovine, Aleksandar Marković, Milorad Marčetić in Glišo Arsekić iz Srbije, Gojko Džilkanović iz Črne gore ter Dušan Volf, Božo Buneta in Bikadorov (po spominu Janeza Doviča). Od tečajnikov je verjetno napravil najbolj markantno kariero Jovan Kuševski v Prirodoslovnem muzeju Makedonije v Skopju kjer je po potresu leta 1963 vodil postavitve razstavnih dvoran muzeja, v kateri so zbujale pozornost zlasti izvrstne diorame. Od drugih makedonskih udeležencev je Adžievski delal v muzeju do leta 1963, Madžarevski pa je bil zaposlen na Zavodu za ribištvo (Svetozar Petkovski; ustno, december 2021).

Glavni predavatelj je bil muzejski konservator Pavao Alinger, ki se je v zagrebškem muzeju zaposlil leta 1912. Ugled si je ustvaril z delom »Prepariranje i konzerviranje životinja« (ALINGER 1948). Stjepan Čanadjija (kasnejši direktor Hrvaškega zoološkega muzeja) je tečajnike poučeval v zoologiji, Alinger in njegova pomočnica Ružica Pahić pa sta jih uvajala v prepariranje in

konzerviranje živali. Ružice Pahić se spominja J. Dovič, vendar Nikola Tvrković v arhivu zagrebškega muzeja o njej ni našel nobenega dokumenta. Slikar Alojz Magrle je tečajnike usposabljal za poslikave, zlasti ozadja dioram. V tem času je bil direktor zagrebškega muzeja Nikola Fink (od 1950; N. Tvrković ustno). Tako je tedanja oblast, ki prirodoslovnim muzejem sicer ni bila zelo naklonjena, zagotovila kompetentne taksidermijske preparatorje v vseh nacionalnih muzejih nekdanje Jugoslavije. Prva razstava v zagrebškem zoološkem muzeju je predstavila izdelke tečajnikov (PODNAR et al. 2014).

Muzejski preparatorji so v različnih obdobjih izdelovali preparate za zunanje naročnike (npr. ARHIV 1909/46, 1910/52, 1910/98, 1910/303, 1910/304, 1920/108 itd.), čeprav jim ni manjkalo delala v muzeju. Komercialna dejavnost se je po drugi vojni morda še razmahnila, vendar dokumentov o tem ni na voljo. Dovič se je spominjal, kako je izdeloval okostja za različne šole. Muzej je imel cenik preparatorskih storitev za zunanje naročnike (Zapisnik upravnega odbora z dne 18. februarja 1964; ARHIV PMS), z dodatnimi sklepi Upravnega odbora pa je uravnaval to tržno dejavnost, ki je v muzej pogosto vnašala napetosti pri izplačilih ustvarjenega dohodka: »Če mora preparator v popoldanskem času konservirati material za šole, dobi plačane nadure« (Zapisnik z dne 17. decembra 1966; ARHIV PMS). Večina muzejskih preparatorjev je uporabljala preparatorsko dejavnost kot vir dopolnilnega zaslužka. Problem ima dolgo zgodovino in o razmejevanju med muzejskim in zasebnim sta se pogajala že Schulz in Müllner (poglavje 1.1). Fran Barbič (v muzeju v letih 1948–1963) je imel zasebno preparatorsko delavnico v Igriški ulici v Ljubljani (GALJOT 2004). Po vojni so imeli zasebne preparatorske delavnice tudi Alojz Šmuc (v muzeju v letih 1948–1983), France Leben (1952–1972) in Viljem Žgavec (1990–2019). Ironija usode je, da je prav Janezu Doviču (1951–1993; ČINČ-JUHANT 2021), ki je edini od muzejskih preparatorjev delal samo za muzej, direktor Polenec plačeval nizko pripravniško plačo dolgih 17 let (do 1968).

4.3. Zbirke

4.3.1. Stanje in rast zbirk

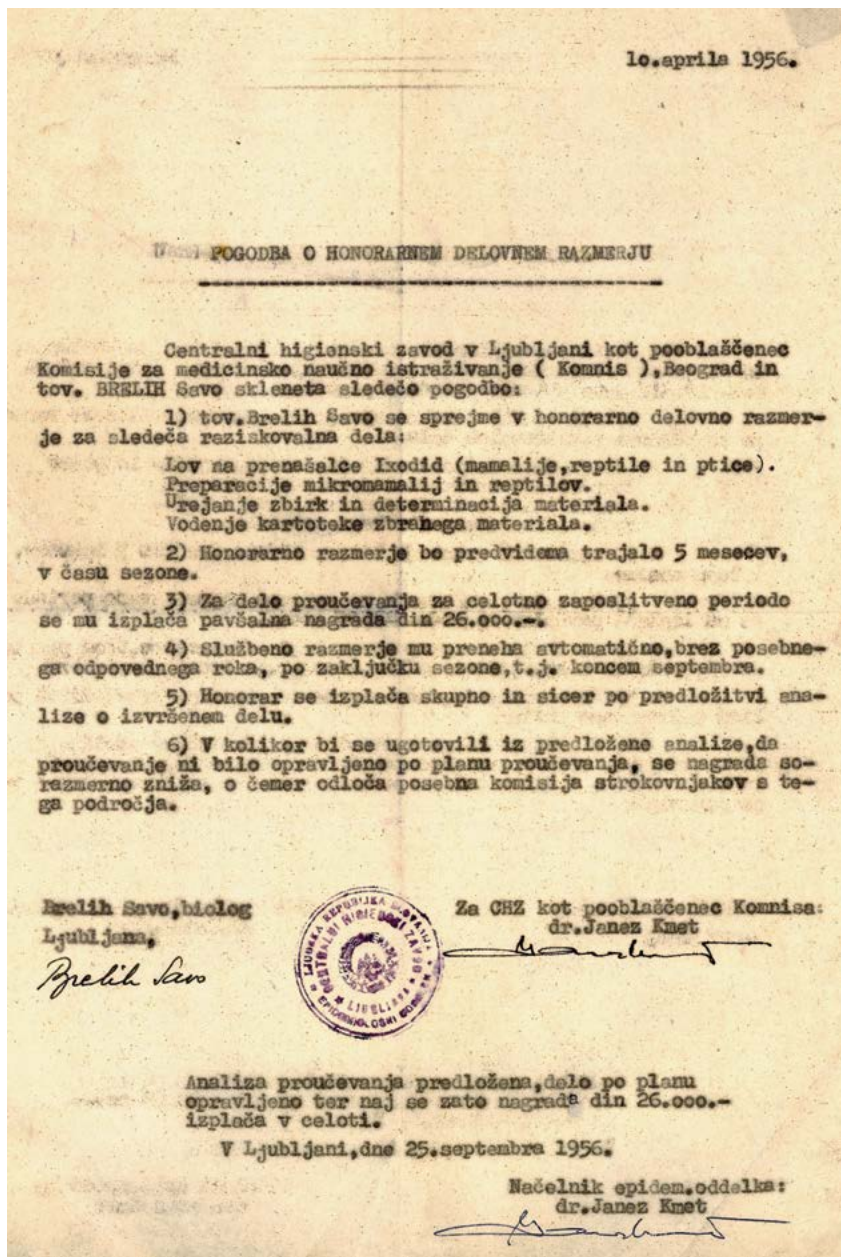
Ob koncu obravnavanega obdobja ni bilo znano, kakšno je stanje zbirk, niti to, kdo je za kaj odgovoren. Breda Činč Juhant je takoj po nastopu direktorskega položaja leta 2002 naročila ugotavljanje dejanskega stanja. Na dan 22. aprila 2002 je bilo v muzeju 16.905 preparatov (brez oologije in osteologije), na dan 1. januarja 2003 pa 20.568 primerkov (tabela 1). Razlika seveda ne odseva dejanskega povečanja, temveč urejanje evidence po kaotičnih 90-ih letih. Zadnjo oceno (20.568 primerkov) lahko sprejmemo kot verodostojen približek dejanskemu stanju v zbirkah vretenčarjev. V tem obdobju sta bila zaključena dva projekta o oceni pogojev in mehanizmov za *ex situ* varstvo prostoživečih rastlin, živali in mikroorganizmov s pregledom bioloških zbirk v državi (BATIČ et al. 2003a, b). Podatke za Prirodoslovni muzej sta posredovala M. Gogala in Sivec. Po njuni oceni so bile zbirke, ki jih hrani muzej, »zakonsko zaščitene in vsaj v tem smislu varne« (BATIČ et al. 2003a: 23) ter so imele »zagotovljen prostor [in] minimalno vzdrževanje [...]« (BATIČ et al. 2003a: 61). Podatka o sredstvih, ki jih Prirodoslovni muzej Slovenije dobiva za vzdrževanje zbirk in tistih, ki bi bila potrebna za optimalno delovanje, Sivec in Gogala nista posredovala (BATIČ et al. 2003a: 24). Sivec je v enem izmed dokumentov izrecno naveden kot odgovorna oseba za vse (sic) zbirke Prirodoslovnega muzeja (BATIČ et al. 2003a: 19), v drugem dokumentu (BATIČ et al. 2003b) pa so kot odgovorni za zbirke vretenčarjev navedeni Božič, Gregori in Kryštufek (primerjaj sliko 51).

Kot je razvidno iz tabele 1, je bil fond zbirk leta 1950 približno dvakrat večji od onega leta 1918, do leta 2003 pa se je povečal za približno osemkrat. Rast je bila največja v zbirkah

sesalcev (21-kratna) in anamniotov (18-kratna); pri slednjih je šlo za Brelihov vložek v herpetološko zbirko. Zbirka ptic se je povečala za skromnih 2,4-krat. Rast ni imela skupnega imenovalca in ni bila v ničemer posledica morebitne muzejske politike zbiranja; slednje Prirodoslovni muzej Slovenije v tistem času ni imel niti na papirju. Ekspanzija zbirk je bila zadosti velika in hitra, da je zakrila množično uničevanje muzealij v prvih povojnih desetletjih (glej poglavje 4.3.3). Večina rasti je nastala po zaslugi študijskega materiala. Tako je vizija Sajovica in Kosa o »magaciniranih« ali »študijskih« zbirkah začela dobivati oprijemljivo obliko v 50-ih letih z intenzivnim Brelihovim zbiranjem različnih skupin vretenčarjev, predvsem pa malih sesalcev in plazilcev. V vlogi »Prošnja za oprostitev strokovnega izpita za naziv preparator«, naslovljeni na »Komisijo za uslužbenske zadeve pri IS LRS« (10. aprila 1958), je Savo Brelih zapisal, da je pripravil »zbirko mehov (kož) in lobanj malih sesalcev, ki šteje skupno 600 eksemplarjev iz Slovenije. To je po velikosti druga največja zbirka v Jugoslaviji in največja v Sloveniji« in »Zbirko plazilcev, katera šteje c. 500 kuščaric in kač in je za Radovanovičevo zbirko v Beogradu največja v Jugoslaviji« (ARHIV PMS).

V letih 1951–1954 je Brelih intenzivno zbiral lobanje ptic (208 primerkov). Ornitološko zanimanje je bilo verjetno posledica parazitoloških raziskav, ki jih je Brelih začel s tekuti (Mallophaga) in ušmi (Anoplura), po spletu okoliščin pa razširil še na bolhe (Siphonaptera). V drugi polovici petdesetih let prejšnjega stoletja je nastala potreba po informaciji o glodavcih in žužkojedih sesalcih kot rezervoarju meningoencefalitisa. Brelih je bil vključen v raziskave (slika 50), ki jih je vodila zvezna »KOMisija za Naučna Istraživanja« (KOMNIS). Celoten projekt je trajal 6 let (1954–1959). V letih 1955–1956 je v družbi različnih slovenskih biologov zbral približno 75 malih sesalcev. Ker so bile pričakovanja KOMNIS večja, se je leta 1957 v delo vključilo 12 članov ekipe Laboratorija zoologije vretenčarjev češkoslovaške akademije znanosti iz Brna (Laborator pro výzkum obratlovců ČSAV; danes Inštitut biologije vretenčarjev). Tako je Brelih junija in julija intenzivno vzorčil s parazitologom Bohuslavom Rosickým, decembra pa z M. Mrciakom. Iz tega obdobja je v seznam sesalcev vpisanih 388 primerkov. Material je bil zbran zaradi epidemioloških in viroloških preiskav, zato je Brelih prejel primerke malih sesalcev v slabem stanju, kljub temu pa jih je shranil kot muzejske primerke (lobanje in razpete kožice). V »Poročilu o delu ekipe za proučevanje ekologije encefalomeningitisa« z dne 14. oktobra 1954 (ARHIV PMS) je navedeno, da so »mikromamalije« lovili »predvsem na teritoriju Kamniške Bistrice, Kamnika, Bistre pri Vrhniku in Ljubljane, poleg tega pa še v naslednjih krajih: Škocjan pri Divači, Postojna, Predjama, Ig, Šmartno pri Št. Vidu, Dramlje pri Celju, Kanin, Ratitovec, Lubnik in Jezerca nad Krvavcem.« V vlogi, naslovljeni na »Društvo muzealcev in konzervatorjev v Ljubljani« (19. decembra 1957), je Brelih najavil več vertebratoloških objav (med njimi »Sesalci Kamniških Alp« in »Pregled dosedanjih najdb malih sesalcev v Sloveniji«; ARHIV PMS), kar pa se ni uresničilo. Po letu 1957 se Brelih ni več intenzivneje ukvarjal z malimi sesalci.

Zbirka sesalcev je začela hitro naraščati ob koncu 70-ih let. Tako je samo leta 1989 prišlo v muzej 959 primerkov sesalcev; 34,5 % vnosa je šlo na račun donacij (KRYŠTUFEK 1990). Donacije so bile v tem obdobju pomemben vir rasti zbirke, še zlasti pa stopa v ospredje pridobitev zbirke B. M. Petrova leta 1984. Prepariranje materiala v tem času ni bilo rešeno, zbirka pa je bila tudi brez sredstev in tehnične pomoči (KRYŠTUFEK, prav tam), v prihodnjih letih pa so se razmere zaostrovale. Kryštufek (»Predlog za ureditev zbirke sesalcev«, naslovljen na direktorja; 1. septembra 1996; ARHIV PMS) je videl težave »v razkoraku med hitrostjo rasti zbirke, njenim obsegom in tehnično zahtevnostjo na eni strani ter v pomanjkanju organiziranega dela in ustreznega odnosa do zbirk s strani PMS na drugi strani.« Vodstvo muzeja je probleme prej zaostrovalo kot pa reševalo. Značilen primer, eden mnogih, je Sivčeva zavrnitev vloge za nakup kovinskih kontejnerjev za hranjenje kož sesalcev na sestanku strokovnega

Slika 50: Pogodba z dne 10. aprila 1956 med Savom Brelih in »Centralnim higienskim zavodom v Ljubljani« kot pooblaščenec »Komisije za medicinsko naučna istraživanja (Komnis), Beograd«. Brelih je bil med drugim zadolžen za »lov na prenašalce Ixodid (mamelije, reptile in ptice)«, »preparacijo mikromamalij in reptilov« in determinacijo materiala. ARHIV PMS.

Figure 50: Written contract dated 10 April 1956 between Sava Brelih and the "Central Hygienic Institute in Ljubljana" as the representative of the "Commission for Medical Scientific Research (Komnis), Belgrade". PMS ARCHIVE.

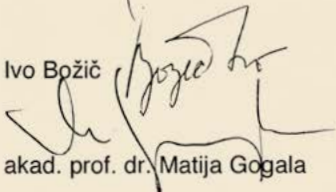
Dogovor o urejanju in varovanju zbirke sesalcev Prirodoslovnega muzeja Slovenije

Po predhodnih pogovorih med doc. dr. Borisom Kryštufkom, Ivom Božičem in direktorjem muzeja akad. prof. dr. Matijem Gogala v zvezi z urejanjem in čuvanjem zbirke sesalcev veljajo od **15. 2. 2000** dalje naslednje dolžnosti in pravice obeh sodelavcev muzeja, B. Kryštufka in I. Božiča.

1. Zbirko sesalcev, tako študijsko kot razstavno, **ureja** od tega datuma dalje **Ivo Božič**, skrbi za redno dezinfekcijo, pregledovanje, kot tudi za sprejemanje in začasno oddajanje gradiva, npr. za študijske namene in vodi inventarno knjigo.
2. Gradivo, ki ga **dr. Kryštufek** (ali kdo drug od delavcev muzeja) zbere pri svojem terenskem delu, je dolžan predati v zbirko primerno obdelano (očiščeno, determinirano, etiketirano...). Vse **ostalo gradivo** za to zbirko predhodno **pregleda dr. Kryštufek**, primerke **določi** in jih preda v nadaljnjo obdelavo kolegi Božiču, ki poskrbi za ustrezno prepariranje in hranjenje.
3. S 15. 2. 2000 preneha B. Kryštufku odgovornost za vzdrževanje zbirke sesalcev. Ob prenosu zadolžitev je treba ugotoviti dejansko stanje in ga primerjati z inventarnimi knjigami. Študijsko gradivo iz te zbirke od tega datuma naprej posreduje Ivo Božič.

doc. dr. Boris Kryštufek,

Ivo Božič

akad. prof. dr. Matija Gogala

Slika 51: »Dogovor o urejanju in varovanju zbirke sesalcev Prirodoslovnega muzeja Slovenije« z dne 15. februarja 2000, po katerem je odgovornost za zbirko prevzel Ivo A. Božič. ARHIV PMS.

Figure 51: "Agreement on the arrangement and protection of the collection of mammals of the Natural History Museum of Slovenia", dated 15 February 2000, according to which Ivo A. Božič took responsibility for the collection. PMS ARCHIVE.

kolegija 11. septembra 1991; vloga je bila vložena 20. junija 1991 (ARHIV PMS). Kryštufek je opozarjal na slabe razmere in propadanje materiala: ustno obvestilo direktorju dne 5. julija 1993 in 21. januarja 1999 (zabeležki; ARHIV PMS), pisni obvestili direktorju dne 14. marca 1994 in 17. novembra 1997 (ARHIV PMS), obvestila strokovnemu kolegiju (Zapisnik strokovnega kolegija z dne 31. avgusta 1998 in Zapisnik razširjenega kolegija z dne 1. februarja 1999; ARHIV PMS), obvestilo Inventurni komisiji za popis muzealij leto 1996 (ARHIV PMS), v letnih poročilih za 1993 (KRYŠTUFEK 1994) in 1999 (KRYŠTUFEK 2000). Letnim poročilom so bile priložene fotografije uničenega materiala. V poročilu za 1993 je navedeno, da se zaradi slabih razmer v Prirodoslovnem muzeju material pošilja v tujino ali zavrže. Tako je šla večina primerkov, zbranih v Pensilvaniji in Novi Mehiki, v Zoološki muzej A. Koenig v Bonnu. Material, zbran v Južni Afriki, je bil prav tako poslan v Bonn, deloma pa v Prirodoslovni muzej Dunaj.

Februarja 2000 so se končno direktor Gogala, Božič in Kryštufek sporazumeli, da zbirko sesalcev prevzame Božič: »Zbirko sesalcev, tako študijsko kot razstavno, ureja od tega datuma [15. februarja 2000] dalje Ivo Božič, skrbi za redno dezinfekcijo, pregledovanje, kot tudi za sprejemanje in začasno oddajanje gradiva, npr. za študijske namene in vodi inventarno knjigo. [...] S 15. 2. 2002 preneha B. Kryštufku odgovornost za vzdrževanje zbirke sesalcev« (»Dogovor o urejanju in varovanju zbirke sesalcev Prirodoslovnega muzeja Slovenije«; ARHIV PMS; Slika 51). Istega meseca sta Božič in Kryštufek pregledala stanje in ugotovila, »da je zbirka hudo napadena z molji in da je del materiala (kože) tudi uničen. Napadenih je več omar; škoda je največja tam, kjer se material nahaja v neprimerni embalaži« (»Zapisnik o ogledu zbirke sesalcev«, 1. marca 2000; ARHIV PMS). Pri tem je tudi ostalo; 29. marca 2000 se je Kryštufek pritožil, »da sanacija zbirke ni bila temeljita« (ARHIV PMS), 28. decembra 2000 pa je pisno obvestil direktorja Gogalo, da Božič na odgovarja na vloge za ogled in izposojno materiala (ARHIV PMS). Leta 2002, ko se je Gogala upokojil in je vodenje Prirodoslovnega muzeja Slovenije prevzela Breda Činč Juhant, je bila zbirka sesalcev v razsulu, v slabem stanju pa so bile tudi druge zbirke vretenčarjev.

4.3.2. Hranjenje študijskih zbirk

V 80-ih letih so bile študijske zbirke razpršene. Mehovi ptic so se hranili v stavbi Ornitološkega kustodiat v Stožicah. Marca 1988 je to zbirko prevzel Gregori, v začetku naslednjega leta pa jo je preselil v pritlično stanovanje na Žibertovi 1 (GREGORI 1989). Leta 1990 so bile v tem prostoru opravljene potrebne adaptacije (GREGORI et al. 1991). Prednji del prostora je 9. maja 1991 dobilo v brezplačno uporabo Društvo za opazovanje in proučevanje ptic Slovenije (DOPPS), zadnji del pa se je uporabljal za hranjenje ornitološke zbirke. Pogodba z DOPPS je veljala vse dokler ima muzej v »sosednjem prostoru svojo zbirko ptic« (Pogodba med PMS in DOPPS; ARHIV PMS). Študijska ornitološka zbirka je tam še v času pisanja.

Brelihova zbirka plazilcev je bila zložena v štirih posebej v ta namen izdelanih omarah na hodniku v prvem nadstropju, blizu izhoda na stopnišče. Po izselitvi DOPPS-a je bila prenesena v srednjo sobo stanovanja v Žibertovi ulici. Sesalci so bili sprva v delovni sobi na podstrežju, obsežna gradbena dela v muzejski stavbi, ki so se začela leta 1986, pa so sprožila neskončno prenašanje omar iz enega nadstropja v drugo. Leta 1990 je bila celo preparatorska delavnica začasno premeščena v 1. nadstropje muzejske stavbe. Kasneje se je zbirka, ponovno začasno, ustalila v dvorani XII, ki je večji del 90-ih let rabila kot osrednji depo. Ukinil ga je Gogala leta 1998 s selitvijo zbirk v najeto skladišče v BTC. ČINČ JUHANT (2021) vidi v tej selitvi bistveno izboljšane razmere za depojske zbirke. Dejansko pa prostori niso ustrezne kakovosti in niso bili prilagojeni potrebam hranjenja občutljivega materiala. Selitev je bila načrtovana v naglici in tako tudi izpeljana, dogovarjanje pa je bilo omejeno na ozek krog ljudi. Dislocirani depoji

pomenijo za Kustodiat za vretenčarje hudo dodatno obremenitev in izgubo delovnega časa, otežujejo pa normalno delo. Ob selitvi je bil izpraznjen provizorični depo v dvorani X, taksi-dermijski preparati pa shranjeni v sobi desno od vhoda v skladišče.

4.3.3. Množično uničevanje muzealij

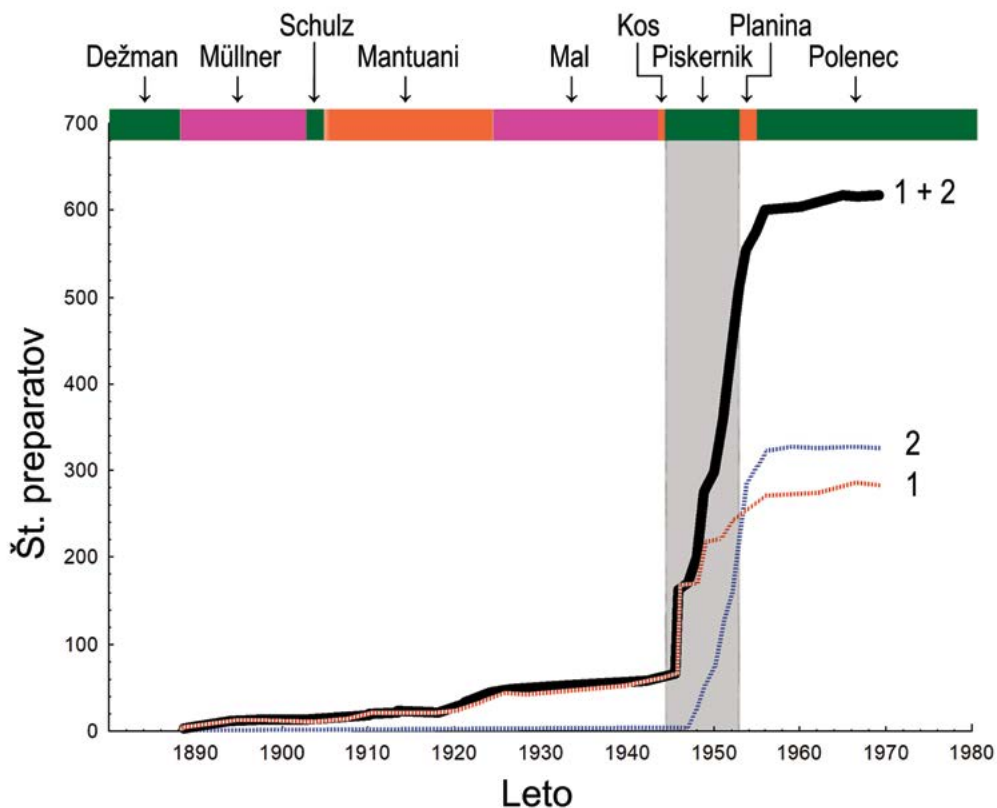
V 60-ih in 70-ih letih preteklega stoletja je prišlo v Prirodoslovnem muzeju Slovenije do množičnega uničevanja muzealij. O tem se je dosti govorilo, nič pa pisalo ali celo ukrepalo. Kot se v podobnih primerih rado zgodi, so prevladala stereotipna mnenja in pavšalne ocene. Najpomembnejši vir o odstranjevanju materiala iz muzeja so kratke zabeležke v KATALOGU, ki, stenografskemu zapisu navkljub, vendarle omogoča vsaj približen vpogled v dinamiko pridobitev in odstranjevanja vretenčarskih preparatov v obdobju od 1889 do 60-ih let prejšnjega stoletja. V njem je bila zadnja izločitev zabeležena leta 1968. V navedenem obdobju je bilo dokumentirano odstranjenih 672 preparatov vretenčarjev. Pri devetih odstranjenih preparatih (1.33 % vseh izločenih enot) ne poznamo letnice uničenja, 71 (10,6 %) preparatov pa je bilo odstranjenih pred letom 1945. Velika večina uničenja (592 preparatov; 88,1 %) se je torej zgodila v vsega dobrih dveh desetletjih po koncu druge svetovne vojne. Povprečna letna dinamika odstranjevanja pred 1945 je bila 1,27 preparata, po tem letu pa se je povzpela na 22,0 preparatov. Kar 545 preparatov je bilo umaknjenih pred letom 1956, ko je Polenec odprl nove dioramske postavitve (POLENEC 1959: besedilo na zavihku); muzejski delavci so pričeli vstavljati preparate v dioramske omare marca 1956. V obdobju, ko je muzej vodil Polenec, je dokumentirana izločitev 69 preparatov, A. Piskernik pa jih je samo leta 1946 odstranila 105. Velike večine dokumentirano zavrženih muzealij po letu 1945 torej ne moremo povezati s Polenčevimi dioramami. Gre za dve neodvisni uničevanji zbirk različnih direktorjev z različnimi motivi.

Razpoložljivi prostor je pri vsakršni rošadi zbirk dovoljeval zelo malo manevrskih možnosti. Do začetka 50-ih let je Prirodoslovni muzej izgubil vse pritlične razstavne dvorane, torej približno polovico površin iz leta 1888. Bevk je po izgubi dvoran leta 1947 sicer pisal, da se »vsi izločeni predmeti ... hranijo zaenkrat v depouju« (BEVK 1947: 529), kar pa zelo verjetno ni bilo mogoče. V tem obdobju je ostalo Prirodoslovnemu muzeju vsega 33 m² depojskih površin (BAŠ 1951), dobrih pet let pred tem pa je samo herbarij zasedal površino 62 m² (ARHIV 1944/390). V tem času je Brelih pisal: »Depo sicer obstoja, vendar je zelo neprimeren in je tudi v takem stanju, da je dejansko lahko v sramoto Prirod[oslovnemu] muzeju« (»Poročilo o stanju Prirodoslovnega muzeja v Ljubljani«, verjetno 1951; ARHIV PMS). V tem času je bila npr. »zbirka insektov F. Schmidta [...] shranjena na stranišču« (Brelj, prav tam). Razkoraka med potrebnim in razpoložljivim verjetno ni bilo mogoče premostiti, saj fizičnega prostora preprosto ni bilo na voljo. Vseeno pa pri uničevanju muzealij ni šlo le za pomanjkanje prostora. Kako si razložiti izgubo velikega števila rogovij srnjakov in jelenov, gamsjih rogljev in para kozorogovih rogov? Ta material je vpisan na prvih štirih straneh KATALOGA pod številkami od 1 do 75 (glej sliko 2 v KRYŠTUFEK & JERNEJC KODRIČ 2013), razviden pa je tudi s fotografij dvorane X (glej slike 3, 18 in 19). Zbirko bi bilo mogoče rešiti z malo volje, ki pa je očitno ni bilo. Prevladala je vsenavzoča miselnost, da gre pri vsem skupaj za staro in nepotrebno navlako, ki jo je vselej mogoče nadomestiti. Temu so se morda pridružili še osebni predsodki, o katerih ugibamo v nadaljevanju.

V obdobju, ko je bila direktorica muzeja Angela Piskernik (1945–1953), je bilo iz zbirk odstranjenih 478 preparatov, torej v povprečju 53,1 preparata na leto (slika 52). Pred letom 1945 so preparate odstranjevali v 22 letih (od skupno 56 let), torej v povprečju na vsakega 2,5 leta, v obdobju A. Piskernik pa so jih izločali prav vsako leto. Obstaja še ena pomembna razlika med izločanjem muzealij A. Piskernik in njenih predhodnikov. Pred letom 1945 so preparate

večinoma odstranjevali zaradi »dotrajanosti« ali »neuporabnosti«, A. Piskernik pa je začela na veliko razdajati nepoškodovane preparate, večinoma kot učila (slika 52). Pred letom 1945 je bila v ta namen (dokumentirano) izločena ena sama muzealija, v njenem obdobju pa je bilo darovanih 265 preparatov. Razmerje med zavrženimi in darovanimi (tudi prodanimi) preparati je bilo 208 : 265, torej 1 : 1,27.

Kaj je sprožilo to nerazumno ravnanje Angele Piskernik? Morda osebna nenaklonjenost zoologiji, za katero je že v zgodnjih dvajsetih letih trdila, da je je v muzeju preveč (ARHIV 1922/83)? Morda zapoznelo osebno maščevanje zoologu Kosu, ki je leta 1921 zasedel mesto kustosa, na katerem se je videla sama? (glej poglavje 3.3.2). Morda želja, da z »brezkompromisno« udarniško akcijo ugaja tedanji politični vrhuški, ki jo je postavila na ta položaj? Karkoli je že bilo, uničevanje muzealij ni škodilo ugledu, ki ga je imela pri oblastnih strukturah v povojni Jugoslaviji. Predsednik Jugoslavije ji je »z ukazom št. 117 dne 14. 11. 1966 podelil red zaslug za narod z zlato zvezdo, in sicer "za posebne zasluge, dosežene pri delu na področju znanstve-

Slika 52: Kumulativne krivulje uničenih preparatov vretenčarjev v letih 1889–1968. Vir podatkov je KATALOG (»Inventarna knjiga sesalcev, rib, ptic, plazilcev Prirodoslovnega muzeja«). 1 – zavržen in uničen material; 2 – preparati poklonjeni ali prodani različnim ustanovam; 1 + 2 – skupno število preparatov, izgubljenih za muzejsko zbirko. Direktorji so navedeni na zgornjem robu.

Figure 52: Cumulative curves of discarded vertebrate vouchers between 1889 and 1968. 1 – vouchers discarded or destroyed; 2 – vouchers donated or sold to various institutions; 1 + 2 – the sum of vouchers removed from the collection. The Museum's Directors are at the top.

Slika 53: Taksidermijski preparat škorca (*Sturnus vulgaris*) iz leta 1887, s kataloško številko 189, je delo Fedinanda Schulza. Muzealija, ki je bila 19. junija 1953 darovana 1. Gimnaziji (danes Gimnazija Bežigrad), je bila kasneje vrnjena v Prirodoslovni muzej Slovenije. Foto: Dare Šere.

Figure 53: Taxidermic mount of a common starling (*Sturnus vulgaris*) from 1887 (catalogue no. 189) was done by Fedinand Schulz. In June 19, 1953, the voucher has been donated for educational purpose, but is now back to the Slovenian Museum of Natural History. Photo: Dare Šere.

nega, kulturnega in družbenega razvoja države"« (STERGAR 2004: 255). Stergar meni, da bi ji bilo treba »postaviti spominsko obeležje (npr. v Prirodoslovnem muzeju ...« (STERGAR 2004: 257). Če bo do tega res kdaj prišlo, potem naj bo na plošči dokumentirano tudi njeno masovno uničevanje kulturne in znanstvene dediščine v Prirodoslovnem muzeju v obdobju 1945–1953.

V letih, ko je bil direktor Planina, je ostal tempo izločanja preparatov še vedno izredno visok (c. 35 preparatov / leto), struktura namena izločanja (1 odstranjen : 1,65 darovan) pa je spominjala na čase Angele Piskernik. Leta 1956, ko je Polenec začel vstavljati taksidermijske preparate v dioramske zaboje, je bilo še vedno izločenih 26 preparatov, naslednje leto pa je številka padla na dva preparata in ostala relativno nizka (1,5 preparata / leto) do leta 1968, ko je zabeležen zadnji odstranjeni preparat vretenčarja. Pripomniti moramo, da pripis »izločen« ni nujno vselej sopomenka za uničenje preparata. Očitno je bila pod tem mišljena tudi odstranitev iz razstavne zbirke, ne pa tudi iz muzeja. Rjavi lunj (št. 73 v KATALOGU) je bil »izločen 15. III.« 1946, maja 1954 pa je bil »odstopljen Gimnaziji Moste. Račun!« Primer ni osamljen.

Stanje zbirke se je nadalje poslabšalo v drugi polovici 50-ih let, ko je Polenec začel z velikopoteznim preurejanjem razstavnih zbirke. Taksidermijskih preparatov je bilo za nove diorame preveč, prenesti pa jih ni bilo kam. Nekaj so jih shranili v provizorij na desni strani velike gozdne diorame (dvorana X), približno ne mestu med nekdanjo vitrino št. 47 in steno, kjer je svojčas stala tridelna vitrina št. 44–46 (primerjaj s sliko 2). Tam so taksidermijski preparati na površini manjši od 10 m², obupno natlačeni in naloženi v več nadstropij, čakali boljših časov. V 60-ih letih so v ta prostor celo dodajali nove taksidermijske preparate (glej npr. št. 464–466 v ornitološki zbirki; KATALOG); drugi preparati so bili »deponirani v sobi s kemikalijami« (npr. št. 420 v zbirki anamniotov; KATALOG). Kot se spominja avtor, ki je prišel v muzej konec leta 1978, v zaprašenem provizoričnem depoju ni bilo nobenega čiščenja, zračenja ali dezinsekcije. Nikoli ni nobenemu izmed zaposlenih sploh padlo na pamet, da poskuša odnesti kak predmet zaradi kakršnegakoli razloga. Med tamkajšnjimi muzealijami so bili karizmatični preparati: progasta hijena iz menažerije Schulze iz leta 1898 (JERNEJC KODRIČ & KRYŠTUFEK 2019), tjučen iz menažerije Kreuzberg (v muzeju pred 1881), obe taksidermiji risov iz 19. stoletja, ohranjeni preparati iz Indijskega misijonskega muzeja in še mnogi drugi. Če drugega ne, so se ti primerki vsaj ohranili. Vse, česar ni bilo mogoče stlačiti v ta bedni provizorij, pa je izginilo brez sledu. Za preparat bengalskega tigra in goveda zebu iz Indijskega misijonskega muzeja (glej poglavje 4.4.2.) se je preparator Janez Dovič (ustno) spominjal, da ju je pred odvozom razsekal na muzejskem dvorišču.

To pa še ni vse. Ko je Polenec prelagal stare preparate v svoje nove diorame, jim je odstranjeval etikete. Slednje so bile neredko celo shranjene, ni pa jih bilo več mogoče povezati z muzealijami. Po srečnem spletu okoliščin se je ohranil pomemben del taksidermijskih preparatov iz predvojnega obdobja. V času preurejanja razstavnih zbirke so namreč dve kotni omari s kovinskim ogrodjem, nameščeni v dvorani XI, zakrili z lesenitnimi ploščami. V eni so bili skeleti (slika 30), v drugi pa taksidermijski preparati rib (sliki 23 in 24). Preparati v obeh omarah so se tako ohranili in se vse do danes izognili večjemu preurejanju in uničenju.

Nedavni vpogled v osebni arhiv pokojnega Sava Breliha kaže, da so odgovorni za to uničevanje muzealij vedeli. Brelih je najmanj dvakrat pisal poslanki Mici Marinko; ohranjeni kopiji žal nista datirani, verjetno pa sta is sredine 50-ih let. Pri poslanki gre očitno za Mico Marijo Šlander (1911–1973), ženo Mihe Marinka, v tistem času predsednika Centralnega komiteja Zveze komunistov Slovenije (1948–1966) in predsednika slovenske Narodne skupščine (1953–1963), pred tem pa predsednika slovenske Vlade (1946–1953). Brelih je pisal, da direktor Polenec »misli odstraniti [stare herbarije] z muzeja in pravi, da spadajo edinole v papirnico Vevče. Na splošno smatra velik del znanstvenih zbirke za "nepotrebno navlako" in ponuja del tega materiala raznim ustanovam in gimnazijam. S tem bi se zbirke, ki so sedaj skoncentrirane na enem mestu, razbile in porazgubile.... Naravnost nerazumljiv pa je njegov odnos do zbirke, ki se nahajajo v Mariboru in Podčetrtku. Dasi je bil že najmanj desetkrat opozorjen na te zbirke, ki se nahajajo na popolnoma neprimernih mestih, se stalno izogiblje akciji, da bi se te zbirke rešilo. Pred kratkim smo bili ponovno obveščeni, da se sedaj nahajajo te zbirke v kletih in na hodnikih, kjer so jih že močno napadli plesen in hrošči muzejniki ter, da jim preti nevarnost popolnega uničenja. S tem bi bila uničena življenjska dela šestih priznanih avtorjev [v krajšem dopisu isti naslovljenki Brelih poimensko navaja štiri: Poljanca, Reiserja, Payerja, Jägra »in druge«], poleg tega pa bi ostali še brez dragocenih favnističnih podatkov za Štajersko in Prekmurje, to je za predele Slovenije, ki so nam v tem pogledu najslabše poznani. Vsi slovenski strokovnjaki, ki so trenutno na razpolago, v desetih letih kljub milijonskim izdatkom ne bi mogli obnoviti materiala in podatkov« (ARHIV PMS). Zbirke v Mariboru in Podčetrtku so dejansko v glavnem propadle.

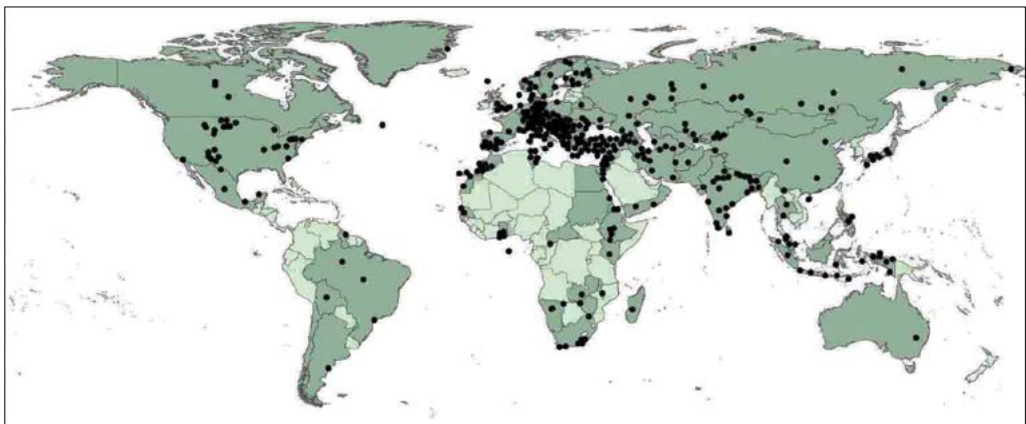
Kot zadnji so bili uničeni taksidermijski preparati treh velikih morskih vretenčarjev: velika pliskavka *Tursiops truncatus* (pridobljena 1962; številka v KATALOGU 646), morska lisica *Alopias vulpinus* (pridobljena 1962; številka 418) in sinji morski pes *Prionace glauca* (pridobljen 1956;

številka 365). Preparat velike pliskavke je potreboval restavracijske posege, direktor Gogala pa je leta 1993 odredil, da se uniči. Po hudih prepirih z odgovornim kustosom je muzej izdelal odlitek in shranil lobanjo. Fotografijo izvirnika sta objavila KRYŠTUFEK & LIPEJ (1993: 13, slika 4). Ostala preparata sta preprosto izginila iz razstavne dvorane IX. Po lastni izjavi ju je tehnični uslužbenec Vlado Popov odpeljal v piranski akvarij. Pri tem transportu je po muzejskih hodnikih zbudala muzanje banalna podrobnost, da sta bila namreč preparata za službeno vozilo predolga, pa sta jima repa štrlela iz prtljažnika. Kustodiatu za vretenčarje po letu 2003 ni uspelo izslediti teh primerkov. Zaradi opuščanja rednih dezinsekcij in zamrznitve sredstev za nakup škatel za hranjenje kož, so bile v 90-ih letih pogoste poškodbe v zbirki sesalcev. Med drugimi so bile uničene vse kože glodavcev *Arvicola amphibius* z Balkanskega polotoka in *Apodemus agrarius*.

Po letu 1950 je Prirodoslovni muzej posojal muzejske eksponate, ne da bi poskrbel za njihovo vračilo. Tako si je paleontolog Ivan Rakovec izposodil najmanj 11 lobanj sedmih vrst, ki so bile kasneje vključene v zbirko Oddelka za geologijo Naravoslovnotehniške fakultete Univerze v Ljubljani. Vrnjene so bile avgusta 2013. Leta 1955 sta bili Veterinarskemu inštitutu (ali Veterinarski fakulteti, ali pa obema) posojeni sestavljeni okostji konja in goveda, ki ju je muzej pridobil leta 1928 (ARHIV 1931/272). Teh preparatov Kustodiatu za vretenčarje ni uspelo izslediti. Zagotovo je bilo tudi precej nedokumentiranih izposoj, na katere smo v preteklosti naleteli po naključju. Tako je npr. v muzeju Senckenberg v Frankfurtu hipodigma otoških kuščaric iz Brelihove zbirke, za katere ni jasno, kako so tja prišle. Pisec je sprejel razlago kustosa herpetološke zbirke v Senckenbergu, da jih je poklonil Brelih. Leta 2022 je Hrvatski prirodoslovni muzej vrnil pet primerkov človeških ribic, ki so bile verjetno izposojene v osemdesetih letih, o čemer pa ni nobenih dokumentov.

4.3.4. Tuje odprave

Eksotični primerki vretenčarjev so prihajali v Deželni muzej že pred letom 1900 (poglavje 2.2.), prve načrtovane odprave z reprezentativnimi serijami (hipodigmami) pa so iz obdobja po letu 1945. Kustodiat za vretenčarje danes hrani primerke z vseh celin, vzorčenje pa je bilo najgostejše na ozemlju nekdanje Jugoslavije (slika 54). Vse do leta 1991 je bila Slovenija

Slika 54: Zemljepisni izvor vretenčarjev v Prirodoslovnem muzeju Slovenije. Pike označujejo kraj zbiranja, države, iz katerih ima muzej material, pa so obarvane temneje.

Figure 54: Geographic origin of vertebrate vouchers in the Slovenian Museum of Natural History.

Slika 55: Savo Brelih, opremljen za lov plazilcev, v družbi dveh natakarjev ob Ohridskem jezeru, junija 1959. ARHIV PMS.

Figure 55: Savo Brelih, equipped for catching lizards in the company of two waiters near Lake Ohrid in June 1959. PMS ARCHIVE.

sestavni del Socialistične federativne republike Jugoslavije. Vretenčarji, predvsem sesalci in plazilci, izvirajo iz vseh njenih federalnih enot. Plazilcev je največ iz Hrvaške. Kot je bilo že omenjeno v poglavju 4.2.2., je najbolj reprezentativna zbirka kuščaric z jadranskih otokov. Brelihovo vzorčenje na otokih sta kasneje dopolnila še Janez Gregori in Staša Tome. V 50-ih letih je Brelih začel zbirati tudi na hrvaškem kopnem, v Črni gori in Makedoniji (slika 55). V 70-ih letih se je po Jugoslaviji zbralo le malo vretenčarjev, v 80-ih pa je pričel Kryštufek intenzivno zbirati sesalce (slika 57) po vsem območju Jugoslavije, še zlasti pa v Bosni in Hercegovini, Črni gori in Makedoniji. Pri tem je sodeloval predvsem z Inštitutom »Siniša Stanković« (Beograd) in Prirodoslovnim muzejem Makedonije (Skopje). Skupaj z donacijami in drugimi pridobitvami je danes na kustodiatu več kot 9000 primerkov sesalcev iz republik bivše Jugoslavije; leta 2022 jih je bilo katalogiziranih 7032. Material plazilcev in sesalcev je bil osnova večjega števila primarnih znanstvenih člankov, pregledne objave pa so vendarle razmeroma redke. Najbolj stopata v ospredje katalog plazilcev Jugoslavije (BRELIH & DŽUKIČ 1974) in pregled sesalcev Makedonije (KRYŠTUFEK & PETKOVSKI 2003, 2006). Sodelovanje s skopskim muzejem je v poznih 80-ih letih vključevalo tudi usposabljanje za obročkovalce, ki ga je vodil Dare Šere.

Slika 56: V 70-ih letih so študenti Oddelka za biologijo ljubljanske univerze organizirali več dvotedenskih odprav v Črno goro in Makedonijo. Zbrani material je shranil Oddelek za zoologijo Univerze v Ljubljani in ga leta 2007 predal Prirodoslovnemu muzeju Slovenije. Na sliki je prevoz opreme iz vasi Konopište do tabora v dolini Smrdljive reke (planina Kožuh, južna Makedonija) julija 1975. Avtorjev Arhiv.

Figure 56: During 1970s, biology students at the University of Ljubljana organized several expeditions to Montenegro and Macedonia. Preserved vouchers were first deposited at the University and transferred to the Museum in 2007. The photograph depicts transport of luggage from the village of Konopište to Mt Kožuh (southern Macedonia) in July 1975. Author's Archive.

Slika 57: Večina vertebratoloških odprav po republikah nekdanje Jugoslavije v 80-ih letih je bila mamološka, glavno prevozno sredstvo pa je bila Lada karavan. Na sliki: prepariranje malih sesalcev pri planinskem domu Isak Ruso (1982 m n.m.) pod Solunsko glavo v osrednji Makedoniji, junija 1989. Planinski dom je danes porušen. Foto: Bogdan Horvat.

Figure 57: The majority of vertebratological expeditions in the republics of the former Yugoslavia in the 1980s were mammological, the main means of transport being the Lada Caravan. On the photo: processing of small mammals at the Isak Ruso mountain chalet (1,982 m above sea level) below the peak of Solunska glava in central Macedonia, June 1989. The chalet is now demolished. Photo: Bogdan Horvat.

Slika 58: Inventarizacija biodiverzitete na območju predvidene zaježitve Lukovo pole (zahodna Makedonija), junija 1989. Izvajalec je bil Prirodoslovni muzej Makedonije (PMM). Od leve proti desni: voznik iz Vodnega gospodarstva Gostivar, Boris Kryštufek, Svetozar Petrovski (kustos za vretenčarje, PMM), Makedon Petlicarov (preparator, PMM) in Zorka Georgievska (kustodinja za botaniko, PMM). Foto: Dare Šere.

Figure 58: Biodiversity survey on site of the Lukovo Pole hydro power project (western Macedonia) in June 1989. The contractor was the Macedonian Museum of Natural History (PMM). Left-to-right: driver from the Water Management Office at Gostivar, Boris Kryštufek, Svetozar Petrovski (curator of vertebrates, PMM), Makedon Petlicarov (taxidermist, PMM) and Zorka Georgievska (curator of botany, PMM). Photo: Dare Šere.

GOVERNMENT OF ERITREA.

Ref: - _____

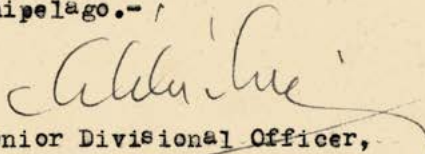
Office of the S.D.O.

Date: - 11th Jan. 1961.

Massawa Division.

To whom it may concern.

Bearers are hereby authorized to capture some sea birds in the Dahlak Archipelago.- /

Senior Divisional Officer,
Massawa Division.

SJG/Hmo.

الى من يعينهم الامر

مصرح لحاملي هذا المكتوب اصطياد بعضا من الطيور البحرية في ارخبيل دهللك.

مدير مديرية - مصوع

Copy to:- Sh. Siraj Mohe'd Kamil,
Dist. Chief of Dahlak.

" " Sgt. i/c Noera Police Post.

Slika 59: Dovoljenje za zbiranje »morskih ptic« na otočju Dahlak, ki ga je 11. januarja 1961 izdala vlada Eritreje. ARHIV PMS.

Figure 59: Collecting permit for capturing »sea birds« in the Dahlak Archipelago, issued by the Government of Eritrea on 11 January 1961. PMS ARCHIVE.

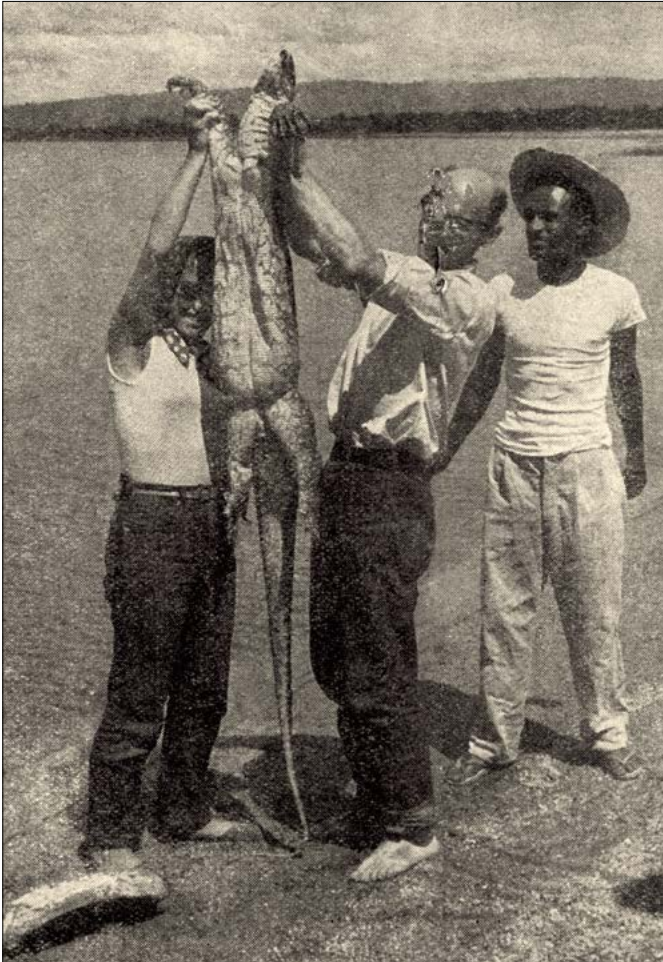
V letih 1960–2003 so uslužbenci muzeja sodelovali v štirih večjih odpravah. Prvi odpravi (Etiopija in Nepal) sta bili enkratni, po letu 1990 pa je na isto območje sledilo več zaporednih potovanj.

Etiopija 1960–1961. Leta 1960 je Klub za raziskovanje morja in kopna »Raziskovalec« organiziral 1. jugoslovansko odpravo v Etiopijo, ki je ostala tudi edina. Iz muzeja se je odprave udeležil Savo Brelih, ki je odpotoval 2. septembra 1960 in se vrnil 14. marca 1961. Na odpravi je tudi upravljal s financami, Prirodoslovni muzej pa je prispeval »strokovno opremo« (ŠTIRN 1961). Breliha so primarno zanimali ektoparaziti ptic (sliki 59 in 60), shranil pa je tudi njihove gostitelje. V Prelomni dolini (Rift) in na otoku Dahlak je zbral 430 primerkov ornitofavne, ki so pripadali 123 vrstam (Brelihova terenska knjiga; ARHIV PMS). Ptice je obdelal s formalinom in posušil (mumificiral), vendar so jih kasneje v muzeju uničili škodljivci. Ohranile so se samo lobanje in/ali postkranialni elementi 153 primerkov. Od sesalcev so ohranjeni trije primerki (JERNEJC KODRIČ & KRYŠTUFEK 2019). Iz Brelihovega pripovedovanja avtorju in njegovih fragmentarnih terenskih zapiskov vemo, da je z odprave prinesel lobanje velikih sesalcev (gazel, šakalov ipd.) in velik kozarec v formalinu konzerviranih malih sesalcev. Med slednjimi so bili netopirji, muridni glodavci, verjetno afriški polh in ščetinasta veverica *Xerus rutilus*. Vse to je danes izgubljeno. Iz fotografske reportaže v reviji ŽIVLJENJE IN TEHNIKA (1961, 9: 110–111) tudi izvemo, da je odprava v Prelomni dolini zbrala najmanj enega varana (slika 61), ki pa prav tako ni ohranjen.

Slika 60: Savo Brelih s primerkom egiptovskega jastreba *Neophron percnopterus*. Dahlak, 23. januarja 1961. Jugoslovanska odprava v Etiopijo 1960–1961. Primerek se ni ohranil. ARHIV PMS.

Figure 60: Savo Brelih with the Egyptian vulture *Neophron percnopterus* collected during the Yugoslav Expedition to Ethiopia 1960–1961. Dahlak, 23 January 1961. PMS ARCHIVE.

Slika 61: Izjemno velik primerek nilskega varana *Varanus niloticus*, ujet v Prelomni dolini med jugoslovansko odpravo v Etiopijo 1960–1961. Primerek se ni ohranil. Desno od kuščarja je Savo Brelih, levo pa domnevno Babi Štoviček. Vir: ŽIVLJENJE IN TEHNIKA (1961, 9: 110–111).

Figure 61: Extraordinary large Nile monitor *Varanus niloticus*, captured in the Drift Valley during the Yugoslav Expedition to Ethiopia 1960–1961.

»Jugoslovanska odprava na Rdeče morje« je bila deležna znatne medijske pozornosti. O njej sta med drugimi poročala ŽIVLJENJE IN TEHNIKA (1960, 24: 500–501; 1961, 1:13–14, 5:126 – 128, 9:110 – 111) in beograjska POLITIKA (1960, III,112: 22 – 23; 1961, IV,119:20–21). Pozimi 1962–1963 je bila v muzeju postavljena razstava z naslovom »Slovenska odprava v Etiopijo« (slika 7 v VREZEC & KAČAR 2017: 52).

Nepal 1972. V času 15. avgust–18. november 1972 se je Janez Gregori kot zoolog udeležil IV. Jugoslovanske alpinistične himalajske odprave na Makalu, kjer je zbral 65 primerkov ptic in 46 primerkov sesalcev. Udeležbo sta omogočili Raziskovalna skupnost Slovenije in Planinska zveza Slovenije (GREGORI 1974). Rezultati so bili objavljeni (GREGORI & PETROV 1976; GREGORI et al. 2018), primerki pa so shranjeni v muzeju.

Turčija 1993–1995. Prvo odpravo (oktober–november 1993) je organiziral Zoološki oddelek Karlove univerze (Praga), udeležili pa so se je Ivan Horáček, Jan Zima, Petr Benda in Kryštufek. Naslednji odpravi (junij–julij 1994) sta se pridružila Vladimir Vohralík in Miloš Macholán, pri njeni organizaciji pa je sodeloval tudi Kryštufek. Na obeh odpravah je bil voznik Franta Koubinek. Prva odprava je potovala z vozilom prek Slovaške, Madžarske,

Makalu - 4850 m, 18. X. 1972

Zdravo Savo,

vergetno si predstavljati da se bom kaj prej oglasil, pa je pa
 sem čutil da se bo pabrskalo čim več materiala, da
 bo pranje bolj bogato (več).

Karkoli smo govorili se bom privedel svoj delček pravega
 lepšavega elementa v Dohu, Breča je preveliko preveč.
 S tega pa se bo računalo s polovico plat. S tega pa
 proram, da sem v letu pranje celo na slabem, umam
 svo samu krajico, ki pa ni šla za kaj pravega. V
 Dohu sem dobil od prave dele D. Ripleya in A. Solima,
 kar pa so to deliti krajico s t. j. sem je moral s seboj.
 Svoj takti pa mi kmalu pa se pabrskalo določeno pranje,
 kar je bom vse lahko se popravi.

Večkrat se spomnem krajico se pa pranje s Breča.
 ki jih je št. 1. Takti je pranje s Breča.
 Na pranje pranje pranje pa je pranje pranje pa
 da se pa pranje, takti da se pa delo pa delati.

Takti je pranje pranje pranje pa 4850 m kar je pranje
 pranje, smo se pa pranje pranje, pa takti pranje
 je pranje, takti je pranje pranje pranje pranje,
 pranje ki pranje pranje pa takti pranje je pranje
 in se t. j. so pa pranje pranje pranje pranje pranje
 s takti pranje in pranje pranje v delu pa od Breča,
 kar smo bit se deli pa pranje 3780 m. Tam je
 za pranje pranje pranje pranje. Pranje sem vse pranje, da
 bi dobil čim več materiala. Do sedaj sem
 zbral 55 pranje ki pranje pranje pranje pranje
 pranje sem pranje pranje 50, pranje pranje pranje pranje
 pranje pranje je, da so pranje takti v pranje pranje
 pranje pranje pranje, dobi se iste pranje pranje pranje
 celo iste pranje. Naj to pranje pranje pranje pranje,
 ki jih bom pranje pranje pranje pranje pranje.

Slika 62: Pismo Janeza Gregorija iz Baznega tabora (nadmorska višina 4850 m) na Makaluju, datirano 18. oktober 1972. V njem muzejskega sodelavca Sava Breliha obvešča o rezultatih terenskega zbiranja materiala. ARHIV PMS.

Figure 62: Janez Gregori's letter from Base Camp (4,850 m above sea level) on Makalu, dated 18 October 1972. In it, he acquaints the Museum's associate Savo Breljih with the results of field collection. PMS ARCHIVE.

Slika 63: Narodnostno mešana skupina mamologov iz Turčije, Češke in Slovenije v turški Trakiji (julij 1994). Od leve proti desni, stojijo: Vladimír Vohralík, Coşkun Tez, Miloš Macholán, Jan Zima, asistent s Trakijske univerze v Edirnah; sedijo: Beytullah Özkan, Boris Kryštufek in Haluk Kefelioğlu. Avtorjev Arhiv.

Figure 63: International group of mammalogists from Turkey, Czech Republic and Slovenia, in Thrace, Turkey, on July 1994. Left to right, standing: Vladimír Vohralík, Coşkun Tez, Miloš Macholán, Jan Zima, assistant from Thrace University in Edirne; seated: Beytullah Özkan, Boris Kryštufek and Haluk Kefelioğlu. Author's Archive.

Romunije in Bolgarije. Ker je bil Balkan v tem času bodisi v vojni bodisi v hektični tranziciji, je druga odprava raje izbrala potovanje s trajektom od Trsta do Igumenice v Grčiji. Tretjo odpravo (junij–julij 1995) je pripravil Kryštufek in jo financiral iz raziskovalnega projekta. Udeležila sta se je tudi †Bogdan Horvat in Eduard Kletečki (Hrvatski prirodoslovni muzej). Pot so skrajšali s trajektom iz Benetk v Izmir. Namen odprav je bil splošno favnistično vzorčenje. Netopirji so večinoma shranjeni v Pragi, drugi sesalci pa v Prirodoslovnem muzeju Slovenije in na Karlovi univerzi. Terenske odprave v leti 2004–2007 so bile vsebinsko ožje opredeljene, njihov cilj pa je bila zbrati vzorce za molekularno-biološke analize. Glavni partnerji v Turčiji so bili Cengiz Kurtonur, Beytullah Özkan (Univerza Trakije, Edirne) in Haluk Kefelioğlu (Univerza 19. maja, Samsun) (slika 63). Prirodoslovni muzej ima iz Turčije katalogiziranih 1341 primerkov sesalcev, ki pripadajo 69 vrstam. Na tem materialu temelji pregled malih sesalcev Turčije in Cipra (KRYŠTUFEK & VOHRALÍK 2001, 2005, 2009) in niz izvirnih znanstvenih objav.

Republika Južna Afrika 2000–2005. Terensko delo v Vzhodni kapski provinci je potekalo v sodelovanju z †Rodericom Baxterjem (KRYŠTUFEK & HABERL 2018) z Univerze Fort Hare (Alice), ki je zagotavljala vozilo in pokrivala del stroškov. Aprila 2000 smo opravili poskusno

Slika 64: Terensko delo v rezervatu Great Fish River Reserve nedaleč od Grahamstowna, Vzhodna kapska provinca, Republika Južna Afrika. Foto: Alenka Kryštufek.

Figure 64: Field work in Great Fish River Reserve near Grahamstown, East Cape Province, Republic of South Africa. Photo: Alenka Kryštufek.

vzorčenje, ki ga je organiziral Werner Haberl (Dunaj), intenzivna terenska zbiranja malih sesalcev pa so potekala na petih odpravah: februarja 2001, januarja–februarja 2002, decembra 2002–januarja 2003, decembra 2003–januarja 2004 in februarja 2005. V afromontanskem gozdu in nekaterih drugih habitatnih tipih je bilo zbranih prek tisoč malih sesalcev. V začetnem obdobju zbiranja so bile razmere v zbirki sesalcev Prirodoslovnega muzeja Slovenije tako slabe, da je Kryštufek večino materiala, zbranega v letih 2001 in 2002, poslal v tuje muzeje (glej poglavje 4.3.1). Prirodoslovni muzej Slovenije hrani vsega 380 katalogiziranih primerkov sesalcev; nekaj je tudi herpetoloških primerkov. Del rezultatov je bil objavljen (KRYŠTUFEK et al. 2004, 2008a,b).

V tem obdobju je bilo opravljenih več manjših, pogosto tudi priložnostnih zbiranj vretenčarjev, zlasti sesalcev, in to v Avstriji, Grčiji, Italiji, Maleziji, Nemčiji, Pakistanu, Tuniziji, ZDA, Indoneziji in na Cipru, Češkem, Norveškem, Kitajskem in Sri Lanki. Material so prispevali tudi drugi uslužbenci muzeja in zunanji sodelavci. Po letu 2003, ko so se razmere v muzeju normalizirale, je Kustodiat za vretenčarje terensko delal predvsem na sesalcih nekdanje Jugoslavije, Afrike in Azije (slika 65). Največ materiala je bilo zbranega v Ruski federaciji (852 katalogiziranih muzejskih primerkov), na Madžarskem (652) in v Maroku ter Zahodni Sahari (501).

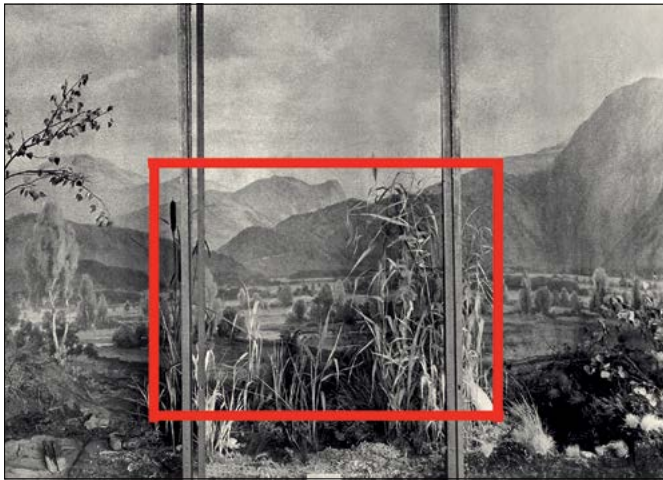
Slika 65: Po letu 2003 je Kustodiat za vretenčarje pogosto zbiral sesalce v tujini tako, da se je pridružil tujim odpravam. a – Odprava Laboratorija za biomonitoring Akademije znanosti Tatarstan, maja 2012 v Republiki Tatarstan, vzhodno od Volge (Ruska federacija). b – Postanek na poti v M’Hamid Zaouiat med odpravo Prirodoslovnega muzej Grigore Antipa (Bukarešta) in nevladne organizacije Oceanic (Konstanca, Romunija) v Maroko; april 2016. Foto: Alenka Kryštufek (a) in Gabriel Chișamera (b).

Figure 65: After 2003, the Vertebrate Department frequently collected mammals abroad by joining foreign expeditions. a – Expedition of the Biomonitoring Laboratory of the Academy of Sciences of Tatarstan, May 2012 in the Republic of Tatarstan, east of the Volga River (Russian Federation). b - Stop on the way to M’Hamid Zaouiat during the expedition of the Grigore Antipa Museum of Natural History (Bucharest) and the NGO Oceanic (Constanta, Romania) to Morocco; April 2016. Photo: Alenka Kryštufek (a) and Gabriel Chișamera (b).

4.4. Razstavne zbirke

4.4.1. Stare postavitve

Obdobje je podedovalo Dežmanovo razporeditev prostorov, skupaj z omarami in razstavljenimi predmeti, ki pa sta jih dopolnila in modificirala Sajovic in Kos. Vretenčarji so bili še vedno v dvoranih IX–XI (slika 2), nekaj sestavljenih okostij (medved, govedo, konj) pa je bilo v dvorani XII. Ta je bila leta 1949 namenjena nevretenčarjem, danes pa služi občasnim razstavam. Kos (1933) v svojem vodniku žal ne navaja razporeditve muzealij v razstavnih dvoranih. Stanje

Slika 66: Barjanska habitatna diorama (zgoraj) je prvotno vsebovala le tri taksidermijske preparate ptic. Leta 1987 je Ivo Božič vanjo vstavil 42 ornitoloških primerkov (spodaj). Rdeči okvir kaže položaj spodnjega izreza v diorami. ARHIV PMS.

Figure 66: Habitat diorama of Ljubljana Moors originally contained only three taxidermic mounts of birds. In 1978, Ivo Božič added further 42 ornithological mounts (below). Red frame indicates the position of the lower inset inside the diorama. PMS ARCHIVE.

natančno dokumentirata VODIČ iz leta 1949 in serija 101 fotografije. Vitrine z vretenčarji so na 54 fotografijah, od katerih pa so mnoge dvojniki z istimi motivi. Fotografije so bile izdelane za Unesco najkasneje v prvi polovici leta 1952 (ARHIV PMS) in ne kažejo vselej enakega stanja, kot ga opisuje VODIČ. Ne moremo pa z gotovostjo izključiti možnosti, da so vsaj nekatere izmed teh fotografij nastale leta 1944, ko je Kos v vojnem času poskušal ohraniti v fotografijah »podrobne in celotne slike zbirk Prirodoslovnega muzeja, njih razpored po dvoranah, njih zunanjo organizacijo in celotni vtis« (Kos 1944: 219).

V dvorani IX so bili še vedno »ekološki razstavki«, skupaj s habitatnima dioramama, barjansko (vitrina št. 86) in alpsko dioramom (87). Leta 1987 je I. A. Božič v barjansko dioramom vstavil 42 ornitoloških primerkov (35 vrst; slika 66) in 5 preparatov malih sesalcev (Božič 1989), ki pa so bili večinoma umaknjeni ob kasnejši rekonstrukciji.

4.4.2. Indijski misijonski muzej

Leta 1949 ali nekoliko kasneje je Prirodoslovni muzej prejel zoološke primerke iz ukinjenega Indijskega misijonskega muzeja v Ljubljani (glej JERNEJC KODRIČ & KRYŠTUFEK 2019: 113). Preparati po prevzemu niso bili katalogizirani in etiketirani, temveč so jih pomešali z ostalim, pogosto pomanjkljivo etiketiranim materialom. O pridobitvi je ohranjen samo seznam »Živali« s

Slika 67: Mlad zebu *Bos indicus*, ki ga je Prirodoslovni muzej Slovenije prevzel leta 1949 po razpustu Indijskega misijonskega muzeja. V spremni dokumentacije je naveden kot »mlad voliček bizon«. Razstavljen je bil v veliki dvorani X. Direktor Polenec je v 70-ih letih odredil odstranitev in uničenje preparata. ARHIV PMS.

Figure 67: Taxidermic mount of a young humped cattle *Bos indicus*, obtained from the Indian Missionary Museum in 1949 and discarded in the 1970s. PMS ARCHIVE.

Slika 68: Srednje veliki sesalci iz Indijskega misijonskega muzeja so bili razmeščeni v stenski vitrini št. 44–46 (primerjaj sliko 2) v dvorani X, z obstoječimi eksotičnimi sesalci. Na zgornji polici desno je harza (pisana kuna) *Martes flavigula*, levo pa dve veвериci poletuši (taguana) *Petaurista magnificus*. Na srednji polici desno je velika indijska cibetovka *Viverra zibetha* (glej sliko 118 v JERNEJC KODRIČ & KRYŠTUFEK 2019). Spodaj je progasta hijena *Hyaena hyaena* iz Schulzejeve menažerije (slika 121 v JERNEJC KODRIČ & KRYŠTUFEK 2019). ARHIV PMS.

Figure 68: Medium-sized mammals from the Indian Missionary Museum were displayed around 1950 in the same cabinet with the existing exotics, like striped hyena *Hyaena hyaena* (bottom left). On the top shelf are yellow-throated marten *Martes flavigula* (right) and two Hodgson's giant flying squirrels *Petaurista magnificus* (left). On the middle shelf is large Indian civet *Viverra zibetha* (right). PMS ARCHIVE.

Slika 69: Eden redkih posnetkov taksidermijskega preparata bengalskega tigra *Panthera tigris* iz Indijskega misijonskega muzeja. V Prirodoslovnem muzeju je bil razstavljen v veliki dvorani X. Direktor Polenec je v 70-ih letih odredil njegovo odstranitev in uničenje, vendar je odgovorni kustos rešil lobanjo. Foto: ARHIV PMS.

Figure 69: A rare photo of the mount of Bengal tiger *Panthera tigris* from the Indian Missionary Museum. The mount was dismembered during 1970s; the skull, however, was secured. ARCHIVE PMS.

številkami in slovenskimi imeni; številki ni mogoče neposredno povezati z zoološkimi primerki. Imena so bila dodana na osnovi poznavanja domače favne, tako da večinoma povedo zelo malo ali so celo zavajajoča. Tako je zebu označen kot »mlad voliček bizon« (slika 67); v muzeju se je o tem primerku govorilo tudi kot o jaku (Dovič, ustno). Ta zebu je bil tisti »bivol«, ki ga je septembra 1937 na misijonski razstavi v paviljoni "G" VII ljubljanskega razstavišča napadal »tiger z demonskim pogledom« (JERNEJC-KODRIČ & KRYŠTUFEK 2019: 114–115). Podlasica je domnevno cibetovka, »2 večji podlasici« sta morda harzi *Martes flavigula* itd. Kustodiat za vretenčarje je pričel s sistematično identifikacijo primerkov šele v prejšnjem desetletju.

V navedenem seznamu »Živali« je 55 vretenčarjev (28 sesalcev, 18 ptic in 9 plazilcev), ki so bili preparirani taksidermijsko, ali pa kot kože ali lobanje. Navedenih je tudi »9 kozarcev z vloženi eksotičnimi živalmi«, ki pa niso ohranjeni. Od vsega tega materiala se je ohranilo 15 primerkov (7 sesalcev, 1 ptica in 7 plazilcev). Nekaj taksidermijskih preparatov je bilo razstavljenih v omari št. 44–46 v dvorani X (slika 68). Taksidermijska preparata zebu in tigre (slika 69) sta bila razstavljeni v isti dvorani, v prostoru med omaro št. 44–46 in vitrino št. 47 (zebu) in med omarama št. 57–59 in št. 60–62 (tiger). Oba preparata sta bila uničena v času direktorja Polenca. Preparati kač so bili po letu 1987 postavljeni v omaro št. 32–33, leta 2021 pa umaknjeni zaradi potrebne restavracije.

4.4.3. Polenčeve zbirke

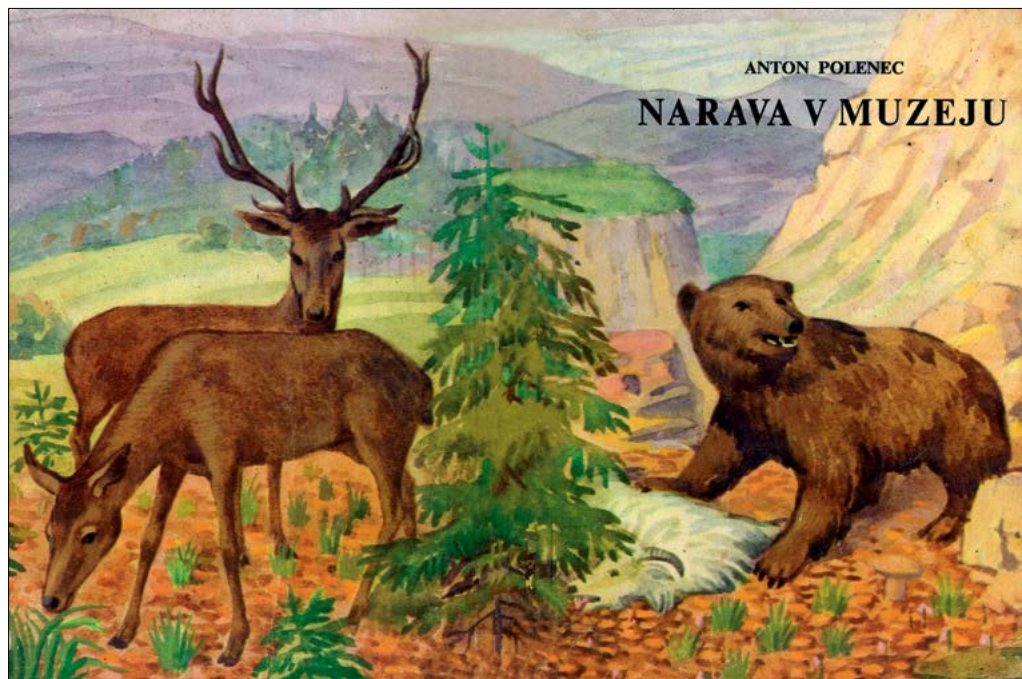
Anton Polenec je takoj po prevzemu direktorskega položaja (1955) pričel s celostnim preurejanjem razstavnih zbirk v t.i. diorame. Opisane so v vodniku »Narava v muzeju« (POLENEC 1959) in deloma ponazorjene s črtnimi risbami Rudija Gorjupa (1915–2001). Dioram je bilo 115, organizirane pa so bile v sedem sklopov: (i) izumrle živali in rastline, (ii) cvetnice, (iii) žuželke, pajki, polži, (iv) ribe, dvoživke, plazilci, mali sesalci, (v) ptiči, (vi) sesalci in ptiči v visokih gorah in gozdu, in (vii) barske, gorske in morske živali. Trije sklopi (iv–vi) z 52 dioramami predstavljajo vretenčarje, vretenčarski preparati pa so bili postavljeni tudi v sklopih (iii) in (vii). Vsaka diorama ima v vodniku (in v KATALOGU) svojo številko, na katere se sklicujem v nadaljnjem besedilu.

Rekonstrukcija postavitve temelji na spominu (Kryštufek, Šere), citiranem Polenčevem vodniku in ohranjenih fotografijah (ARHIV PMS; Božič 1989). V dvorani XI sta bili kotni omari s kovinskim ogrodjem v obliki črke »L« (številke 38–42 in 29–31 na sliki 2) zakriti z lesnitnimi ploščami. Pri vhodu so bile tri predstavitve razvojnih odnosov živalstva (diorama št. 57), vretenčarjev (št. 58) in človečnjakov (št. 59). Sledilo je 14 dioram, od tega tri s sladkovodnimi ribami (št. 60–62), tri z dvoživkami in plazilci (št. 63–65) in 8 dioram z malimi in srednje velikimi sesalci (št. 66–73). Na omarah so bili taksidermijski preparati velikih ptic (žerjav, labod, pelikan, ribji orel, plešec in bela štorclja). Dvorana X je ohranila podobno ureditev kot je predstavljena v VODIČU. Ob steni pod okni je bilo šest omar s 33 dioramami (št. 74–106; slika 70) z ornitološkimi preparati. Na nasprotni strani je vzdolž celotne dolžine dvorane stala velika vitrina, znana kot »velika gozdna diorama« ali sklop »sesalcev in ptičev v visokih gorah in gozdu« (diorama št. 107, oz. sklop vi; POLENEC 1959). Ta postavitve se je v glavnem ohranila bolj ali manj nespremenjena do danes. Prvotna razporeditev preparatov v gozdni diorami je gravitirala proti središču s karizmatičnim preparatom rjavega medveda pri ubiti kozi (sliki 3 in 71). Kompozicijo so na obeh straneh zaokrožili učinkoviti preparati skupine jelenov na levi strani in Bornovega kozoroga na desni. To skladje je bilo porušeno po letu 2015 z umikom starega medveda in njegovo nadomestitvijo z novejšim preparatom Alojza Šmuca mlajšega v skrajnem desnem koncu diorame. Kaže, da se od Polenčeve postavitve ni ohranila nobena fotografija. Diorama je deloma upodobljena na naslovnici Polenčevega vodnika (POLENEC

Slika 70: Razstavna dvorana X s Polenčevimi dioramami, postavljenimi leta 1956. Pogled iz dvorane IX proti dvorani XI (primerjaj s sliko 18). V dioramah so bili ornitološki preparati. Preparat beloglavega jastreba *Gyps fulvus* je bil prvotno nameščen nad prehodom v dvorano IX (glej sliko 19). ARHIV PMS.

Figure 70: The main display hall X in 1956. The cabinets contained ornithological mounts. PMS ARCHIVE.

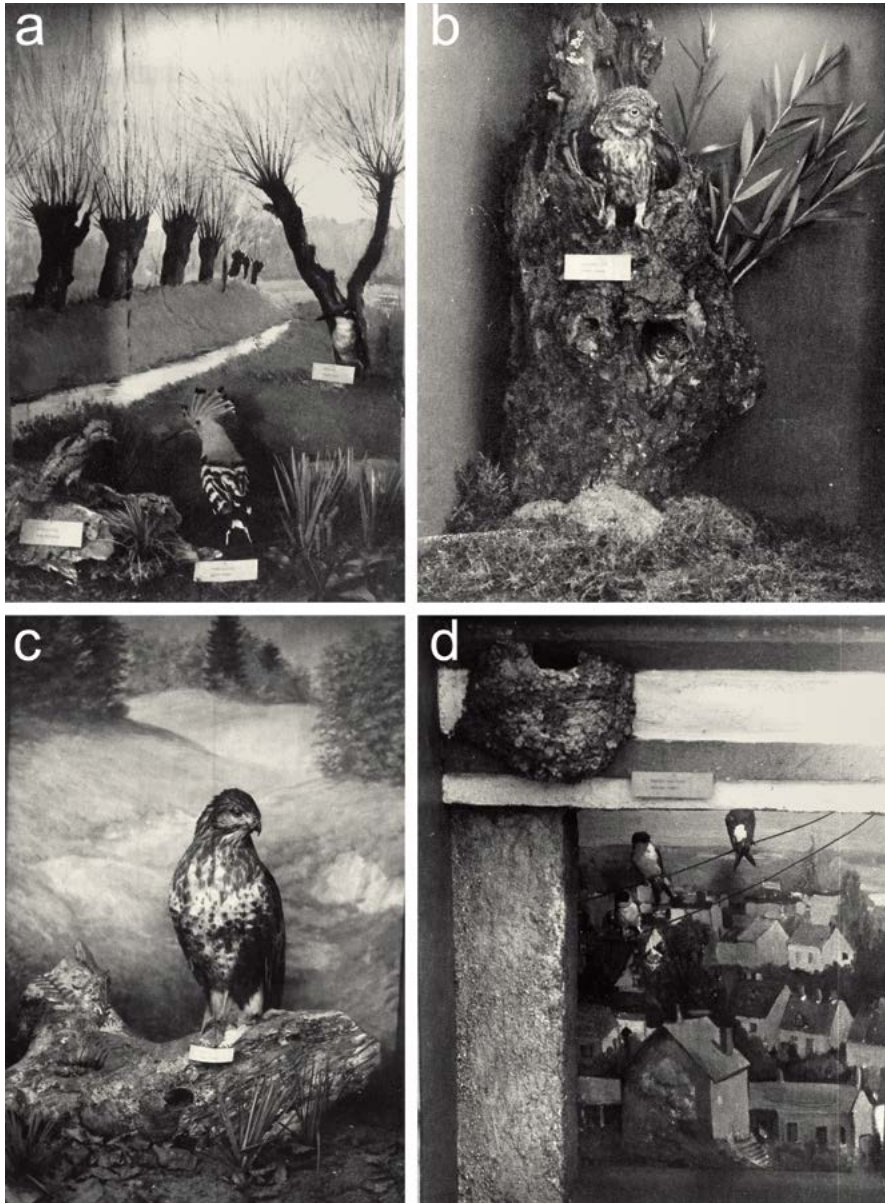

Slika 71: Poenostavljena upodobitev dela izvirne postavitve »velike gozdne diorame« na ovitku Polenčevega vodnika »Narava v muzeju«. Slika je delo Rudija Gorjupa. Na naslovnici je medved iz leta 1868 (glej sliko 3), na hrbtni strani pa jelen in košuta iz Bornove obore (glej sliko 38, levo spodaj). Medved in jelen sta bila kasneje umaknjena iz postavitve. Vir: POLENEC (1959).

Figure 71: Central part of the “large forest diorama” as depicted by Rudi Gorjup on the cover of Polenec’s Exhibition Guide. On the front cover is the bear from 1868 (cf. Figure 3) with goat’s carcass; stag and hind from Born’s pen are on the back cover. The bear and the stag were subsequently removed from display.

1959). Na prednji strani je rjavi medved, na hrbtni pa jelen in košuta (slika 71). Oba jelena je muzeju poklonil baron Born, prepariral pa ju je Viktor Herfort. Ta taksidermijska preparata s kulturnim statusom sta bila fotografirana za izdajo Ilustriranega Slovenca (glej sliko 38, levo spodaj). Leta 2014 je bil jelen zaradi poškodb umaknjena iz diorame, zamenjal pa ga je taksidermijski preparat Jožeta Mausarja, ki ga je muzej kupil leta 2010.

Polenčevih skupin se je oprijel vzdevek diorame. Termin ima dolgo zgodovino in širok spekter uporabe, zato ga je smiselno precizirati. Če govorimo o prirodopisnih dioramah (skupinah), je najkompleksnejša »habitatna diorama« (angleško: habitat diorama) ali, v definiciji K.Wonders, »ekološka skupina« (angl.: ecological group; WONDERS 1993: 21). Takšna postavitve je verodostojen posnetek stanja v naravi v vseh svojih podrobnostih. Ima tri glavne komponente: (i) dvodimenzionalno realistično ozadje, (ii) tridimenzionalni prostor, zapolnjen z materialom (prst, kamenje, rastlinje) z nahajališča, ki poustvari krajino, in (iii) taksidermijski preparat karizmatične vrste (navadno) sesalca ali ptice (WONDERS 1993). Poustvarjena mora biti iluzija sklenjenega prehoda med elementoma (ii) in (iii). Od vseh dioram, kar jih je bilo postavljenih v Prirodoslovnem muzeju, samo Kosovi barjanska in alpska diorama v popolnosti ustrezata definiciji habitatne diorame. Polencu se je le pri nekaterih ihtioloških postavitvah zdelo potrebno, da je njihovo ozadje posnetek resničnosti:

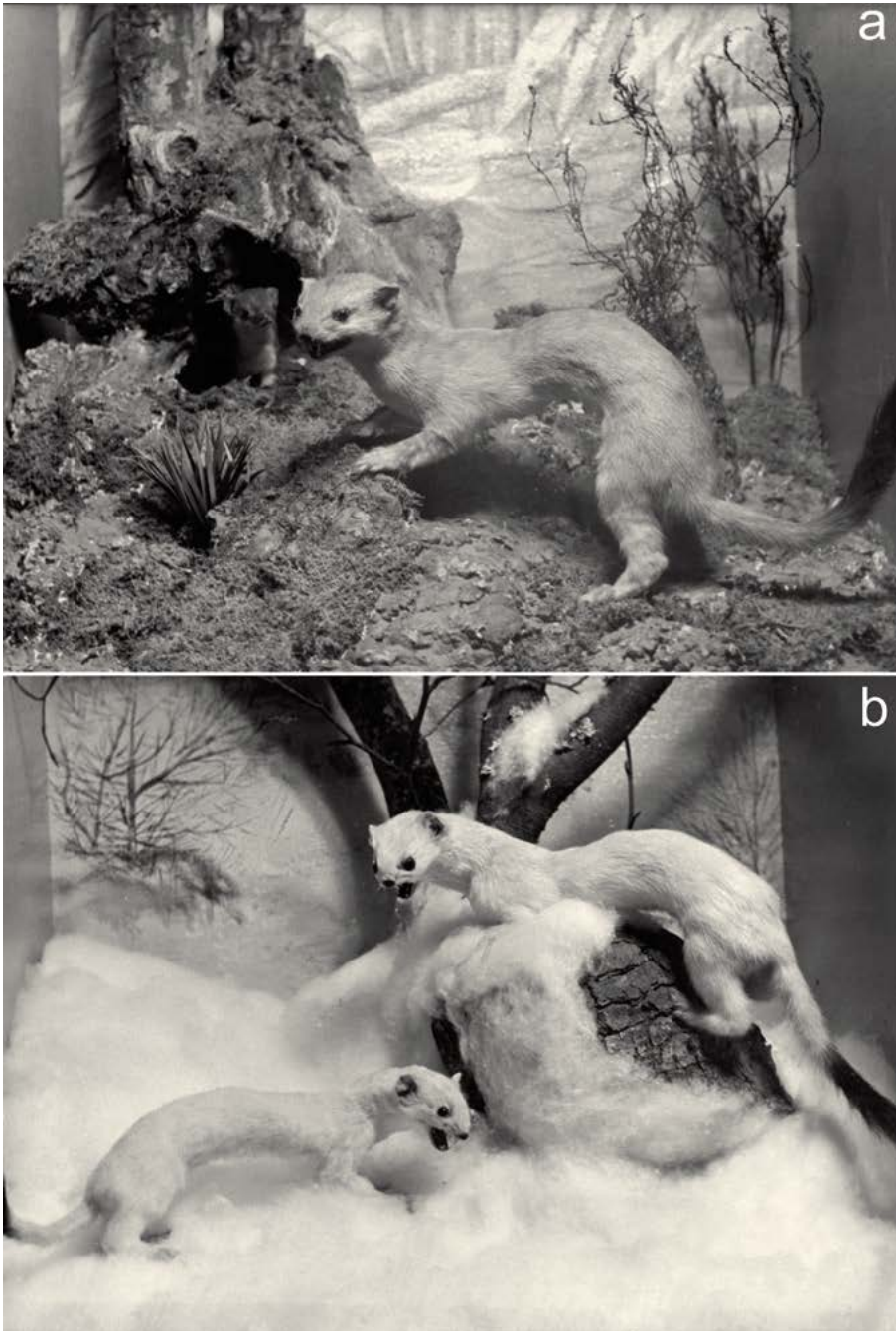
Slika 72: Diorame z ornitološko vsebino, razstavljene leta 1956; številke dioram, kot jih navaja POLENEČ (1959), so naveden v oklepaju. a – Sestavljena skupina vijeglavke *Jynx torquilla* (levo), smrdokavre *Upupa epops* (sredina) in vodomca *Alcedo atthis* (desno) (diorama št. 82). b – Biološka skupina dveh čukov *Athene noctua* v starem vrbovem žlamborju (diorama št. 80). c – Kanja *Buteo buteo* (diorama št. 75). d – Biološka skupina mestnih lastovk *Delichon urbicum* z gnezdom (diorama št. 94). Foto: Ivo A. Božič.

Figure 72: Ornithological groups in 1956. a – A composed group with Eurasian wryneck *Jynx torquilla* (left), Eurasian hoopoe *Upupa epops* (middle) and common kingfisher *Alcedo atthis* (right). b – Biological group of two little owls *Athene noctua* in a willow hollow. c – buzzard *Buteo buteo*. d – Biological group of common house martins *Delichon urbicum* with a nest. Photo: Ivo A. Božič.

Slika 73: Dve biološki skupini iz sklopa nevretenčarjev (iii), v obdobju 1956–1987 razstavljenih v dvorani XII. Številki skupin, kot jih navaja POLENEC (1959), sta v oklepaju. a – Mravljišče rjave gozdne mravlje z zeleno žolno *Picus viridis* (diorama št. 31). b – Šoja *Garrulus glandarius* v diorami, posvečeni rjavemu (majskemu) hrošču (diorama št. 40). ARHIV PMS.

Figure 73: Two biological groups from the Invertebrate hall, which were on display between 1956 and 1987. a – Anthill with the European green woodpecker *Picus viridis*. b – Eurasian jay *Garrulus glandarius* in a composition dedicated to the cockchafer. PMS ARCHIVE.

Slika 74: Hermelin ali velika podlasica *Mustela erminea* v letni (a) in zimski dlaki (b) je bil priljubljen razstavni motiv tudi pred letom 1956. Polenec se je odločil, da vsako sezonsko obarvanost predstavi kot samostojno biološko skupino, ki pa imata v njegovem vodniku (POLENEC 1959) isto številko diorame (69). ARHIV PMS.

Figure 74: Eurasian ermine *Mustela erminea* in summer (a) and winter fur (b) displayed in 1956. PMS ARCHIVE.

Slika 75: Sestavljena skupina življenja na peščenem morskem dnu. Od vretenčarjev so zastopani morsko šilo *Syngnathus* sp. (levo), morski konjiček *Hippocampus* sp. (sredina) in dva zlatobrova (oradi) *Sparus aurata* (diorama št. 115; POLENEC 1959). ARHIV PMS.

Figure 75: A composed group of marine life on a sandy bottom. Vertebrates are represented by pipefish *Syngnathus* sp. (left), seahorse *Hippocampus* sp. (middle) and two gilt-head breams *Sparus aurata*. Displayed in 1956. ARCHIVE PMS.

Sava pri Radovljici (diorama št. 60; glej POLENEC 1959), Sava pri Črnučah (št. 61), Krka pri Otočcu (št. 62) in Sava pri Tomačevem (št. 74). Velika gozdna diorama (št. 107 v sklopu vi) je dejansko »sestavljena skupina« (angl.: composite group, synthetic group) z nekaj elementi zonalne skupine (angl.: zonal group). Postavitev vključuje nenaravno veliko število in raznovrstnost osebkov in vrst, ki so razvrščeni v iluzionističen prehod visokogorja (na desni strani postavitve), v sredogorje z gozdom kot najbolj razširjenim in najpomembnejšim ekosistemom Slovenije, ki tudi v postavitvi zavzema večino prostora. Muzej je s postopnim dodajanjem eksponatov tudi obe Kosovi habitatni diorami počasi pretvoril v sestavljene skupine (glej sliko 37). Mnoge izmed Polenčevih dioram lahko opredelimo kot »slikovite skupine« (angl.: picturesque group), saj ozadje rabi le kot barvit okvir taksidermijskemu preparatu; pogosto je ozadje abstraktno ali celo enobarvno. Te postavitve navadno ne ustrezajo definiciji »biološke skupine« (angl.: biological group) ali »preproste / enostavne skupine« (angl.: simple group) v smislu, kot jih opredeljuje K. Wonders. Pri njih je v ospredju določena vrsta (pogosto ptica), v značilnem položaju ali aktivnosti, v izrezu značilnega habitata, lahko tudi brez ozadja; takšne skupine so lahko razstavljene v steklenih samostojnih vitrinah. Tej definiciji ustrezajo mnogi izdelki Sajovica in Kosa, ki jih je Polenec rad vključeval v svoje diorame. Polenčeve paleontološke postavitve (št. 1–9) in dve mitološki diorami ustrezata definiciji »miniaturne diorame« (angl.: miniature group). Od mitoloških postavitvev je bila prva tridimenzionalna predelava znane Valvasorjeve upodobitev hudiča kot poljšjega pastirja (št. 109), druga pa bajka

o zlatorogu (št. 110); slednja je imela za ozadje alpsko pokrajino pri Logu pod Mangartom. Dežmanova postavitve je vsebovala znatno »trofejno skupino« (angl. trophy group) rogovij in rogov (slika 3), ki pa jo je Polenec odstranil in zavrgel.

Diorame so bile lesenitne škatle različnih dimenzij s taksidermijskim preparatom (ali več njih) v imitaciji naravnega okolja, poslikanim ali samo prepleškanim ozadjem, zastekljeno sprednjo stranico in osvetljava z vrha postavitve (slike 72–75). Postavljene so bile prav tako v lesenitne omare, ki so v osrednji dvorani X sledile postavitvi Dežmanovih omar (slika 70). Velika gozdna diorama (št. 107) je zapolnila celotno notranjo steno, ob kateri je pred tem stala večdelna omara št. 47–53, manjše prečne konstrukcije s pticami pa so ohranile položaj Dežmanovih omar št. 57–85 (glej sliko 2). Stare omare so bile v celoti odstranjene. Kot se je spominjal preparator Dovič v 80-ih letih, so jih skozi okna prvega nadstropja metali na osrednje dvorišče, vendar pri padcu niso razpadle. Nato so jih razkosali s sekirami. Ker so bile zlepljene s klejem, jih ni bilo mogoče razbiti na stičiščih, tako da so sekali les.

Ozadja dioram so bila nared že leta 1956. Poslikala sta jih Pliberšek in Vavpotič, kakovost pa je slabša od izdelkov Kosove dobe. Istega leta je bila nared tudi večina rastlinskih imitacij (PRAPROTNIK & PUNGARŠEK 2021), posamezne primerke pa so postavljali v diorame še v letih 1957, 1958, 1959 in celo 1961. Imitacije rastlin so bile nekoliko dražje (248.270

Slika 76: Skeletiranje brazdastega kita *Balaenoptera physalus* v letih 2003–2011 je bil najzahtevnejši, a tudi najodmevnejši razstavn dosežek v novejši zgodovini muzeja. Na sliki je začetno sestavljanje posameznih elementov v okostje leta 2011 v skladiščnih prostorih BTC. Skelet je bil istega leta dokončno sestavljen v stavbi Prirodoslovnega muzeja Slovenija. Od leve proti desni: Mojca Jerneje Kodrič, Ivo A. Božič in vodja tehnične službe Borut Tome. Foto: Cirili Mlinar.

Figure 76: Skeleton of a Fin whale *Balaenoptera physalus* before assembled and displayed to the public in 2011. Left to right: Mojca Jerneje Kodrič, Ivo A. Božič and Borut Tome. Photo: Ciril Mlinar.

din) od poslikav ozadja (230.340 din). Najdražja (42.000 din) je bila panorama v »diorami velikih sesalcev« (št. 107). Prirodoslovni muzej je plačal nadaljnjih 24.680 din za slike sledov sesalcev in upodobitev evlucijskih rekonstrukcij. Taksidermijski preparati so večinoma izvirali iz obstoječega muzejskega fonda, dodanih pa je bilo 14 sesalcev in 34 ptic, prepariranih v letih 1955–1962. Material je bil zbran načrtno, kar je še posebej očitno iz dveh pridobitev leta 1957: petih navadnih netopirjev (*Myotis myotis*) za dioramo št. 70 (»veliki netopirji«) in nakupa kože velikega hrčka (*Cricetus cricetus*) za 2.000 din (diorama št. 72), ki je naveden za Prekmurje (POLENEC 1959: 94), kjer pa ne živi. Za alpsko dioramo je muzej leta 1959 iz Avstrije z zamenjavo pridobil dva taksidermijska preparata alpskega svizca (*Marmota marmota*). Največji zalogaj je bila nabava suhih preparatov jadranskih rib, ki jih je Prirodoslovni muzej kupil leta 1958 od Ive Frankovića iz Splita; za 49 primerkov je plačal 229.800 din.

Diorame so Polencu prinesle Valvasorjevo nagrado Slovenskega muzejskega društva (ČINČ JUHANT 2021). Navkljub laskavim mnenjem, da je bila prenova »revolucionaren podvig« (ČINČ JUHANT 2021) ali celo, da pomeni »novo rojstvo [...] muzeja« (POLENEC 1959), so bile diorame, po mnenju pisca, v najboljšem primeru zmeren dosežek. Nobena od njih ni dosegla kakovosti Kosovih in Sajovčevih izdelkov. Nič tudi ne kaže, da bi kdo razmišljal o postopni zamenjavi obstoječih postavitev in njihovi integraciji v nove oblike. Prenova je bila temeljita in hitra, morda tudi v skladu z revolucionarnimi petdesetimi leti, ko je vse, kar je ustvaril prejšnji čas, veljalo za preživeto in zastarelo. Zamenjava lesenih Dežmanovih omar, ki so bile mojstrovina mizarske obrti, s ceneniimi lesenitnimi škatlami, odseva miselnost transformacije in njen strokovni ter estetski nivo.

Polenčeve diorame so ostale, komaj s kakšnimi popravki, do leta 1987, ko je Sivec odredil njihovo odstranitev; za fotografsko dokumentacijo stanja ni poskrbel. Tako so se nam ohranili samo fragmenti. Po odstranitvi dioram sta bili v dvorani XI odkriti kovinski omari s preparati rib in s sestavljenimi okostji. V dvorani X je bila ohranjena velika diorama (št. 107), nasproti nje pa so bile postavljene stare Dežmanove vitrine, v katerih je bila nekdanja Zoisova mineraloška zbirka. Leta 1988 je Božič v te vitrine namestil 322 že obstoječih taksidermijskih preparatov 217 vrst ptic. Ta postavitev vse do danes ni doživela bistvenih predelav.

Seznam občasnih razstav je objavila Činč Juhant s sodelavkama (ČINČ JUHANT et al. 2021), zato ni potrebe po ponovnem navajanju. Ena najodmevnejših razstav, kar jih je imel Prirodoslovni muzej v svoji zgodovini, so bili Brelihovi »Plazilci Jugoslavije« (1967). Predstavitve živih primerkov vseh vrst plazilcev je bila izjemen izziv. Načrtovana je bila za leto 1966, vendar je bila zaradi težav pri zagotavljanju živih primerkov prestavljena na leto 1967; zaprta je bila leta 1968. Vse vrste plazilcev z ozemlja Jugoslavije, razen treh vrst morskih želv, ki so bile razstavljene kot taksidermijski preparati, so bili predstavljene žive. Po avtorjevem spominu so bili plazilci v lesenih terarijih s steklenim pokrovom, tako da so jih obiskovalci opazovali od zgoraj. V »Poročilo o delu za leto 1968« je Brelih zapisal, da sta razstavo pripravila »skupno s kolegico M[ajo] Hafner«. »Razstava je zajemala dve veliki dvorani (eno je posodil Narodni muzej) in je bila po obsegu do sedaj največja tovrstna razstava v Jugoslaviji. [...] Poleg živih in prepariranih živali je bilo [...] razstavljenih tudi 50 panojev s fotografijami, napisi, skicami, zoogeografskimi kartami in podobnim« (ARHIV PMS). Pri pripravi razstave sta pomagala Hrvaški narodni zoološki muzej iz Zagreba in Prirodoslovni muzej Makedonije iz Skopja.

Marca 2003 je Kustodiat za vretenčarje (Kryštufek, Božič, Jerneje Kodrič) prevzel 13,2 m dolgo truplo brazdastega kita, opravil skeletiranje ter organiziral konzervacijo in montiranje skeleta (slika 76). Celoten projekt, ki je bil eden največjih razstavnih dosežkov v novejši zgodovini Prirodoslovnega muzeja, je bil zaključen leta 2011 (JERNEJC KODRIČ et al. 2012).

5. Leto 2003 in Kustodiat za vretenčarje

Leta 2002 je vodenje muzeja prevzela Breda Činč Juhant in ostala na tem položaju do februarja 2022. Njeni glavni zasluge sta normalizacija medčloveških odnosov in vzpostavitev sistema dela v Prirodoslovnem muzeju. Določila je organizacijske enote, njihove odgovornosti in naloge. Enote so imele na voljo denarna sredstva, katerih namembnost je bila določena. Anarhijo in samovoljo 90-ih let je zamenjal sistem. To je imelo močan pozitiven učinek na rast zbirk, ki so se v naslednjih dveh desetletjih podvojile (tabela 1). Veliko dela je bilo vložena v sanacijo zbirk, njihovo ponovno urejanje in digitalizacijo. Razmere so danes bistveno boljše, kot pa so bile kadarkoli v preteklosti muzeja. Po drugi strani ostajajo prostorske razmere nespremenjene. To je za Kustodiat za vretenčarje še posebej neugodno zaradi diskriminatornih izhodišč, katerih korenine segajo v 90-eta leta. Zbirke so bolj razpršene po Ljubljani (v občinah Center, Šiška in Bežigrad) kot pri drugih kustodiatih, kar za osebe pomeni dodatno obremenitev.

Ob reorganizaciji Prirodoslovnega muzeja Slovenije, ki jo je direktorica opravila leta 2003, so bili v novoustanovljenem Kustodiatu za vretenčarje Božič, Gregori in Kryštufek (vodja). Šere, čeprav vsebinsko povezan z vertebratologijo, je bil premeščen v tehnično službo, vseeno pa je še naprej tesno sodeloval s Kustodiatom za vretenčarje in se tudi udeleževal sestankov. Leta 2004 se je na kustodiatu zaposlila Mojca Jernejc Kodrič, leta 2012 pa Urška Kačar in Al Vrezec. Vrezec je obdržal zaposlitev na Nacionalnem inštitutu za biologijo (NIB). V prvih letih je delal na kustodiatu 70 % delovnega časa, delež pa je postopno zmanjšal na dopolnilnih 20 %. V vmesnem obdobju sta se upokojila Gregori (2008) in Božič (2011), za določen čas pa so bili zaposleni Alenka Petrinjak (2007–2011), Jure Jugovic (2010–2011) Sanja Behrić (2017–2018) in Borut Štumberger (2019–2021). Februarja 2022 je vodenje kustodiata prevzela Mojca Jernejc Kodrič.

Zahvale

Za posredovane podatke, fotografije in pomoč pri delu se zahvaljujem sodelavcem v Prirodoslovnem muzeju Slovenije: Janezu Doviču, Mojci Jernejc Kodrič, Urški Kačar, Davidu Kuncu in Daretu Šeretu. Za pomoč z informacijo sem hvaležen tudi kolegom naravoslovcem Georgu Džukiču, Svetozarju Petkovskemu, Metodiju Velevskemu in Nikoli Tvrkoviču. Polona Bitenc (Narodni muzej Slovenije) je ljubeznivo skenirala arhivske posnetke na ploščah (slike 6, 17 in 33 – 35). Matija Križnar je velikodušno delil bazo skeniranih dokumentov iz Arhiva Narodnega muzeja, kar mi je prihranilo veliko časa in močno olajšalo delo. Prispeval je tudi slabo znan portret Frana Kosa za naslovnico te številke.

Literatura

- ALINGER, P., 1948: *Prepariranje i konzerviranje životinja*. Nakladni zavod Hrvatske, Zagreb, 259 str.
- ANONIMUS, 1910: Deželna lovska razstava v Ljubljani. *Lovec*, 1 (11): 207–208.
- ANONIMUS, 1913: Zatiranje kač na Kranjskem l. 1912. *Občinska uprava. Glasilo »Kmetijske županske zveze«*, 8 (4): 26–27.
- ANONIMUS, 1949: *Vodič po zbirkah Prirodoslovnega muzeja v Ljubljani*. Prirodoslovni muzej, Ljubljana, 47 str.
- BAŠ, F., 1951: Situacijska slika slovenskih muzejev. *Zgodovinski časopis*, 5 (1–4): 257 – 277.
- BATIČ, F., V. MEGLIČ, M. GOGALA, J. LEBEZ LOZEJ & B. STREL, 2003a: *Pregled in ocena pogojev ter mehanizmov ex situ ohranjanja prostoživečih in kmetijskih rastlin, živali, mikroorganizmov in gliv v Sloveniji*. Ministrstvo za okolje, prostor in energijo, Ljubljana, 157 str.
- BATIČ, F., F. CELAR, S. GOMBOC, B. SKET, N. GUNDE-CIMERMAN et al., 2003b: *Ocena pogojev in mehanizmov za ex-situ varstvo prostoživečih rastlin, živali in mikroorganizmov*. Ministrstvo za okolje, prostor in energijo, Ljubljana, 273 str. (ni paginirano).
- BEUK, S., 1920: Odsek za varstvo prirode in prirodnih spomenikov. *Glasnik Muzejskega društva za Slovenijo. Prirodoslovni del*, 1 (1–4): 69–75.
- BEVK, S., 1947: Naravoslovni muzej. *Tovariš*, 3 (22): 529.
- BEVK, S., 1957: *Vretenčarji Slovenije*. Kmečka knjiga, Ljubljana, 290 str.
- BOŽIČ, I. A., 1989: *Ptiči Slovenije*. Lovska zveza Slovenije, Ljubljana, 429 str.
- BOŽIČ, I. A., 1989: *Poročilo o delu v letu 1988*. Neobjavljeno poročilo, Prirodoslovni muzej Slovenije, Ljubljana.
- BOŽIČ, I. A., 1995: *Poročilo o delu v letu 1994*. Neobjavljeno poročilo, Prirodoslovni muzej Slovenije, Ljubljana.
- BOŽIČ, I. A., 2009: Rezultati obročkanja ptičev v Sloveniji: 1926–1982. *Scopolia Supplementum*, 4: 23 – 110.
- BRELIH, S. & G. DŽUKIĆ, 1974: *Catalogus faunae Jugoslaviae. VI/2, Reptilia*. Consilium Academicarum Scientiarum Rei Publicae Socialisticae Foederativae Jugoslaviae. Academia Scientiarum et Artium Slovenica, Ljubljana, 32 str.
- BRELIH, S. & B. PETROV, 1978: Ectoparasitological entomofauna of Yugoslav mammals. I. Insectivora and Siphonaptera stated on them. *Scopolia*, 1: 1–67.
- BUFON, Z., 1971: K stopetdesetletnici Prirodoslovnega muzeja Slovenije v Ljubljani. *Argo*, 10(2): 164–200.
- ČANADŽIJA, S., 1964: O značenju, radu, ulozi i potrebama prirodoslovnih muzeja. Str. 81–84 v: Pavletić, J., M. Pavlovsky & V. Brajdić (eds.): *VI Plenum prirodoslovne sekcije Saveza muzejskih društava Jugoslavije*. Zagreb, 5–8 IX 1962. Hrvatski narodni zoološki muzej, Zagreb, 95 str.
- ČINČ JUHANT B., 2021. Prirodoslovni muzej po letu 1944. *Scopolia*, 100: 127–155.
- ČINČ JUHANT B., S. TOME, L. TRAMPUŽ & A. JAMNIK, 2021. Komuniciranje Prirodoslovnega muzeja Slovenije z javnostjo. *Scopolia*, 101: 105–156.
- DESCHMANN, K., 1888: *Führer durch das Krainische Landes–Museum Rudolfinum in Laibach*. Verlag des Landes–Museum, Laibach [Ljubljana], 179 str.
- DOVIČ, J., 2009: Moj prvi stik z uradno ornitologijo. *Scopolia Supplementum*, 4: 201.
- FRANKE, I., 1892: Die Gewässer in Krain und ihre nutzbare Fauna. *Jahresbericht der k. k. Staats-Oberrealschule in Laibach für das Schuljahr 1891/92*, str. 1–24 + zemljevid.
- FREYER, H., 1842: *Fauna der in Krain bekannten Säugethiere, Vögel, Reptilien und Fische*. Egerschen Gubernial – Buchdruckerei, Laibach [Ljubljana], 91 str.

- GALJOT, B., 2004: Lovstvo ni le znanje. *Lovec* 87 (2): 81–83.
- GREGORI, J., 1974: *Zoološke raziskave v dolini Baruna (Nepal) v času IV. JAHNA na Makalu*. Neobjavljeno poročilo (datum 21.1.1974), 28 str.
- GREGORI, J., 1989: *Poročilo o delu v letu 1988*. Neobjavljeno poročilo, Prirodoslovni muzej Slovenije, Ljubljana.
- GREGORI, J., 1995: *Poročilo o delu v letu 1994*. Neobjavljeno poročilo, Prirodoslovni muzej Slovenije, Ljubljana.
- GREGORI, J., 2009: 80 let organiziranega obročkanja ptičev v Slovenij. *Scopolia Supplementum*, 4: 2–16.
- GREGORI, J., 2010: Naša znana ornitologa, Janko in Božidar Ponebšek. *Svet ptic*, 16 (3): 22–23.
- GREGORI, J. & I. KREČIČ, 1979: *Naši ptiči*. Državna založba Slovenije, Ljubljana, 327 str.
- GREGORI, J. & B. KRYŠTUFEK, 2021: Ob stoti številki revije Scopolia. *Scopolia*, 100: 9–12.
- GREGORI, J. & B. PETROV, 1976: Scientific results of the Yugoslav 1972 Himalaya expedition: Mammalia. *Academia scientarum et artium Slovenica, Classis 4: Historia naturalis, Dissertationes*, 19 (1): 3–20.
- GREGORI, J., I. BOŽIČ, J. DOVIČ, D. ŠERE & V. ŽGAVEC, 1991: *Poročilo o delu v letu 1990*. Neobjavljeno poročilo, Prirodoslovni muzej Slovenije, Ljubljana.
- GREGORI, J., J. DOVIČ, D. ŠERE & V. ŽGAVEC, 1993: Poročilo o delu v letu 1992. Neobjavljeno poročilo, Prirodoslovni muzej Slovenije, Ljubljana.
- GREGORI, J., U. KAČAR & A. VREZEC, 2018: Katalog ptičev Nepala v zbirki Prirodoslovnega muzeja Slovenije. *Scopolia*, 94: 1–104.
- HOCHENWART, F. J., Grafen v., 1836: *Leitfaden für die das Landes Museum in Laibach Besuchenden*. Laibach, 19 str.
- HUTTERER, R. & B. KRYŠTUFEK, 2020: A history of mammal research in Europe. V: K., Hackländer & F. E. Zachos (eds.): *Handbook of the Mammals of Europe*, Springer. https://doi.org/10.1007/978-3-319-65038-8_5-1
- JERNEJC KODRIČ, M. & B. KRYŠTUFEK, 2019: Katalog sesalcev v zbirki Prirodoslovnega muzeja Slovenije II. Red: Carnivora; podred: Feliformia. *Scopolia*, 95: 1–116.
- JERNEJC KODRIČ, M., S. TOME & B. KRYŠTUFEK, 2012: Okostje brazdastega kita v Prirodoslovnem muzeju Slovenije. *Scopolia*, 77: 1–168.
- KOS, F., 1923a: Ob stoletnici D. Dežmanovega (Carl Deschmann) rojstva. *Glasnik Muzejskega društva za Slovenijo. Prirodoslovni del*, 2–3 (1–4): 52–56.
- KOS, F., 1923b: Zoološko-biološki večeri v zoološkem inštitutu univerze v Ljubljani. *Glasnik Muzejskega društva za Slovenijo. Prirodoslovni del*, 2–3 (1–4): 56–57.
- KOS, F., 1925a: Prispevek k morfologiji in biologiji arhianelida *Polygordius triestinus* Woltereck. *Glasnik Muzejskega društva za Slovenijo. Prirodoslovni del*, 4–6(1–4): 15–28.
- KOS, F., 1925b: Ivor G.S. Montagu. *Glasnik Muzejskega društva za Slovenijo. Prirodoslovni del*, 4–6(1–4): 62–64.
- KOS, F., 1925d: *Merops apiaster* L. v Sloveniji. *Glasnik Muzejskega društva za Slovenijo. Prirodoslovni del*, 4–6(1–4): 78–81.
- KOS, F., 1928: Poročilo o prirodopisnem oddelku Narodnega muzeja v Ljubljani. *Glasnik Muzejskega društva za Slovenijo. Prirodoslovni del*, 9 (1–4): 78–86.
- KOS, F., 1929: Ris (*Lynx lynx* L.) na ozemlju etnografske Slovenije. *Glasnik Muzejskega društva za Slovenijo. Prirodoslovni del*, 10 (1–4): 57–74.
- KOS, F., 1933: Zoološki oddelek. Str. 7–118 v: *Vodnik po zbirkah Narodnega muzeja v Ljubljani. Prirodopisni del*. Narodni muzej, Ljubljana, 219 str.

- KOS, F., 1944: Postanek in razvoj Prirodoslovnega muzeja v Ljubljani. *Prirodoslovna izvestja*, 1: 199–219.
- KOSIĆ, I., 2009: *Goli otok: najveći Titov konclogor*. Udruga Goli otok "Ante Zemljari", Mikrorad, Zagreb.
- KRIŽNAR, M., 2021: Zgodovina in razvoj muzejskega naravoslovja do osamosvojitve Prirodoslovnega muzeja leta 1944. *Scopolia*, 100: 15–126.
- KRYŠTUFEK, B., 1990: *Poročilo o delu v letu 1989*. Neobjavljeno poročilo, Prirodoslovni muzej Slovenije, Ljubljana.
- KRYŠTUFEK, B., 1991: *Sesalci Slovenije*. Prirodoslovni muzej Slovenije, Ljubljana, 294 str.
- KRYŠTUFEK, B., 1994: *Poročilo za leto 1993*. Neobjavljeno poročilo, Prirodoslovni muzej Slovenije, Ljubljana.
- KRYŠTUFEK, B., 2000: *Poročilo za leto 1999*. Neobjavljeno poročilo, Prirodoslovni muzej Slovenije, Ljubljana.
- KRYŠTUFEK, B. & J. GREGORI, 2012: V spomin. Savo Brelih (1927–2012). *Scopolia*, 75: 107–111.
- KRYŠTUFEK, B. & W. HABERL, 2018: Roderick Murray Baxter: 24 August 1951–17 October 2015. *Folia Zoologica*, 76: 120–127.
- KRYŠTUFEK, B. & F., JANŽEKVIČ, 1999: *Ključ za določanje vretenčarjev Slovenije*. Tehniška založba Slovenije, Ljubljana, 544 str.
- KRYŠTUFEK, B. & M. JERNEJC KODRIČ, 2013: Katalog sesalcev v zbirki Prirodoslovnega muzeja Slovenije I. Red: Lagomorpha, Erinaceomorpha, Macroscelidea, Afrosoricida, Scandentia, Hyracoidea, Didelphimorphia, Diprodontia, Monotremata. *Scopolia*, 79: 1–194.
- KRYŠTUFEK, B. & L. LIPEJ, 1993: Kiti (Cetacea) v severnem Jadranu. *Annales*, 3: 9–20.
- KRYŠTUFEK, B. & S. PETKOVSKI, 2003: Annotated checklist of the mammals of the Republic of Macedonia. *Bonner Zoologische Beiträge*, 51 (4): 229–253.
- KRYŠTUFEK, B. & S. PETKOVSKI, 2006: Mammals of Macedonia - current state of knowledge. Str. 95–104 v: Petkovski, S. (ur.): *Anniversary proceedings: Eighty years of achievement by the Macedonian Museum of Natural History (1926–2006)*. Prirodonaučen muzej na Makedonija, Skopje.
- KRYŠTUFEK, B. & D. ŠERE, 2012: Janez Gregori – osemdesetletnik. *Scopolia*, 101: 157–164.
- KRYŠTUFEK, B. & V. VOHRALÍK, 2001, 2005, 2009: *Mammals of Turkey and Cyprus*. Znanstveno-raziskovalno središče Republike Slovenije, Koper, str. 140, 292, 372.
- KRYŠTUFEK, B., B. FLAJŠMAN & H. I. GRIFFITHS, 2003: *Living with Bears – A large European carnivore in a shrinking world*. Ecological Forum LDS & Liberal Democracy of Slovenia, Ljubljana, 368 str.
- KRYŠTUFEK, B., W. HABERL, R. BAXTER & J. ZIMA, 2004: Morphology and karyology of two populations of the woodland dormouse *Graphiurus murinus* in the Eastern Cape, South Africa. *Folia Zoologica*, 53 (4): 339–350.
- KRYŠTUFEK, B., R. BAXTER, W. HABERL, J. ZIMA & E. BUŽAN, 2008a: Systematics and biogeography of the Mozambique thicket rat, *Grammomys cometes*, in Eastern Cape Province, South Africa. *Journal of Mammalogy*, 89 (2): 325–335.
- KRYŠTUFEK, B., W. HABERL & R. BAXTER, 2008b: Rodent assemblage in a habitat mosaic within the Valley Thicket vegetation of the Eastern Cape Province, South Africa. *African Journal of Ecology*, 46 (1): 80–87.
- KRYŠTUFEK, B., G. SHENBROT, T. KLENOVŠEK & F. JANŽEKVIČ, 2021: Geometric morphometrics of mandibular shape in the dwarf fat-tailed jerboa: relevancy for trinomial taxonomy. *Zoological Journal of the Linnean Society*, 192: 1363–1372.

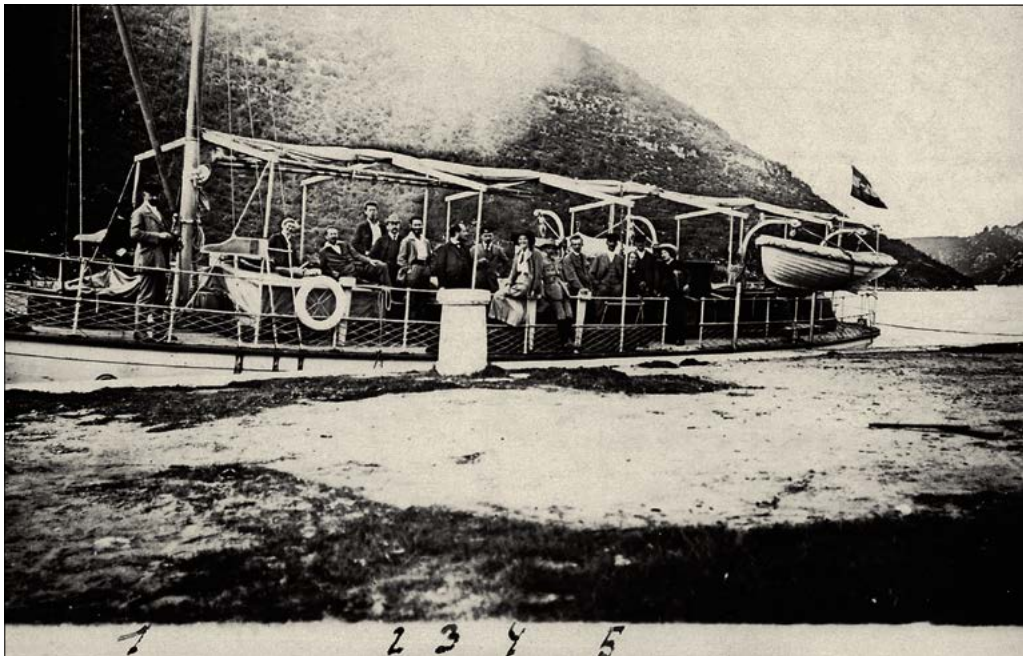
- MAHNIČ, K., 2016: Josip Mantuani in moderni muzej: prispevek k razumevanju Mantuanijevih prizadevanj za reorganizacijo Deželnega muzeja za Kranjsko. *Zbornik za umetnostno zgodovino*, 52: 199–220.
- MANTUANI, J., 1911: Poročilo o dežel[nem] muzeju »Rudolfinum« za l. 1910. *Carniola*, 2 (1–2): 127–142.
- MANTUANI, [J.], 1919: † Alfonz Müllner. *Carniola*, 9(1–2): 92–93.
- MANTUANI, J., 1922: Djelovanje ljubljanskega muzeja. *Narodna starina*, 2 (3): 313–318.
- MANTUANI, [J.], 1923: † Prof. dr. Gvidon Sajovic. *Glasnik Muzejskega društva za Slovenijo. Prirodoslovni del*, 2–3 (1–4): 48–52.
- MANTUANI, [J.] & [G.] SAJOVIC, 1915: † Fran Dobovšek. *Carniola*, 6 (4): 241–244.
- MARINČIČ, M., 2021: Avgust Munda, prvi ribiški pisec. Str. 71–72 v: *O ribah, ribištvu in Posavju*. Posavski muzej Brežice, Brežice.
- MILLER, G. S., 1912: *Catalogue of the mammals of Western Europe (Europe exclusive of Russia)*. British Museum (Natural History), London, 1019 pp.
- MITCHELL-JONES, A. J., G. AMORI, W. BOGDANOWICZ, B. KRYŠTUFEK, P. J. H. REIJNDERS, F. SPITZENBERGER, M. STUBBE, J. B. M. THISSEN, V. VOHRALÍK & J. ZIMA, 1999: *The Atlas of European Mammals*. T & A D Poyser Ltd., London, 484 str.
- MORRIS, P. A., 2012: *A history of taxidermy: Art, science and bad taste*. 2nd edition. MPM Publishing, Ascot, 396 str.
- MONTAGU, I. G. S., 1923: On some mammals from Jugoslavia. *Proceedings of the Zoological Society of London*, 93 (4): 865 – 870.
- OGNEV, S. I., 1926: A systematic review of the mammals of Russia. I. On foxes living in Russia. *Annales Musei nationalis Hungarici*, 23: 202–240.
- PISKERNIK, A., 1923: Psihizem. *Čas*, 17 (4): 229–239.
- PISKERNIK, A., 1950: Prirodoslovni muzej v Ljubljani. Naši muzeji v letu 1950. *Varstvo spomenikov*, III: 194–196.
- PISKERNIK, A., 1957: Predgovor. Str. 3–5 v Bevk S., 1957: *Vretenčarji Slovenije*. Kmečka knjiga, Ljubljana.
- PLANINA, F., 1955: Pereči problemi Prirodoslovnega muzeja v Ljubljani. *Muzeji*, 9: 87–92.
- PODNAR, M., M. VAJDIČ, Z. GODEC & N. TVRTKOVIĆ, 2014: Sačuvane u vremenu: prepariranje životinja u Hrvatskom prirodoslovnem muzeju. *Priroda*, 104 (7–8): 55–60.
- POLENEC, A., 1959: *Narava v muzeju*. Mladinska knjiga, Ljubljana, 161 str.
- POLENEC, A., 1973: In memoriam. Zmago Bufon višji kustos Prirodoslovnega muzeja Slovenije. *Biološki vestnik*, 21 (1): 72 – 74.
- PONEBŠEK, J., 1925: Legát ali čebélar. *Lovec*, 12: 276–279.
- PONEBŠEK, J., 1929: Ferdinand Schulz – osemdesetletnik. *Lovec*, 16: 183–186.
- PRAPROTNİK, N., 2015: Botaniki, njihovo delo in herbarijske zbirke praprotnic in semenk v Prirodoslovnem muzeju Slovenike. *Scopolia*, 83/84: 1–414.
- PRAPROTNİK, N. & Š. PUNGARŠEK, 2021. Kustodiat za botaniko. *Scopolia*, 101: 51–103.
- PUSANOV, I. I., 1962: In memory of Vladimir Emmanuilovich Martino. *Bulletin Moskovskogo občestva ispitateljev prirodi. Otd. Biologii*, 67 (6): 113–117.
- SAJOVIC, G., 1904: Iz Darwinove knjige. *Slovenski Narod*, 38: 208 (13. september), 209 (13. september), 210 (15. september), 211 (16. september), 214 (20. september), 215 (21. september) [brez paginacije].

- SAJOVIC, G., 1905: Nekaj črtic o človeškem pokolenju. *Naši zapiski. Socialna revija*, letnik 3, št. 9 (str. 131–134), št. 12 (str. 196–204).
- SAJOVIC, G., 1910a: B. Naravoslovni oddelek. *Carniola*, 1(1):39–42.
- SAJOVIC, G., 1910b: Ornitologika za leto 1909. *Carniola*, 1(1): 42–52.
- SAJOVIC, G., 1910c: Želve v ljubljanski okolici. *Carniola*, 1(2): 178–180.
- SAJOVIC, G., 1911: Poročilo o prirodopisnem oddelku za l. 1910. *Carniola*, 2(1–2): 142–146.
- SAJOVIC, G., 1913a: Herpetologični zapiski za Kranjsko. *Carniola*, 4 (1–2): 22–52.
- SAJOVIC, G., 1913b: Beiträge zur Reptilienkunde Krains. *Verhandlungen der zoologisch – botanischen Gesellschaft Wien*, 64: 150–175.
- SAJOVIC, G., 1913c: Kače na Kranjskem. *Pedagoški letopis*, 13: 103–124.
- SAJOVIC, G., 1915: Prirodopisni sestavki v letnih izveščjih naših srednjih šol. *Carniola*, 6 (3): 131–140.
- SERE, D., 2001: 75 years of the Bird Ringing Scheme Ljubljana. *Euring Newsletter*, 3: 70–71.
- ŠERE, D., 2009: Kratko poročilo o obročkanih pticah v Sloveniji, 1983–2008. *Scopolia Supplementum*, 4: 111–174.
- SHERGALIN, J. E., 2013: Boris Mikhailovich Petrov (1917–2004) – ornithologist, theriologist and twice emigrant. *Astrahanskij vestnik ekologičeskogo obrazovanja*, 4 (26): 227–230 (v Ruščini).
- STERGAR, J., 2004: Dr. Angela Piskernik (1886–1967), koroška naravoslovka, naravovarstvenica in narodna delavka. Str. 227–257 v Žitek, A. (ured.) *Ženske skozi zgodovino. Zveza zgodovinskih društev Slovenije*, Ljubljana.
- SVOJTKA, M., L. SALVINI–PLAWEN & E. MIKSCHI, 2009: Biographischer Abriss zu Johann Jakob Heckel (1790–1857). *Österreichischer Fischerei*, 62(11–12): 285–288.
- SVOJTKA, M., L. SALVINI–PLAWEN & E. MIKSCHI, 2012: Johann Jakob Heckel (1790–1857), der Begründer der systematischen Ichthyologie in Österreich: Ein biographischer Überblick. *Schriften Verein zur Verbreitung naturwissenschaftlicher Kenntnisse*, 148–150: 43–74.
- ŠTIRN, J., 1961: *Preliminarno poročilo o delu I. Jug[oslovanske] odprave v Etiopijo*. Neobjavljeno poročilo (datum 25.4.1961), 12 str.
- TARMAN, K., 2014: Stanislav Bevk - pobudnik ustanovitve Ornitološkega observatorija v Ljubljani. *Svet ptic*, 20 (2): 18–19.
- TEKAVČIČ, R. & D. ŠERE, 2019: *Terenski priročnik za obročkovalce ptic pevk [ptic nepevk]*. Schwarz print, Ljubljana, 316 + 173 str.
- THACKRAY, J. & B. PRESS, 2009: *Nature's Treasurehouse. A history of the Natural History Museum*. 3rd ed. Natural History Museum, London, 144 str.
- TUNNICLIFFE, S. D. & A. SHEERSOI (ur.), 2015: *Natural history dioramas. History, construction and educational role*. Springer, Dordrecht, 289 str.
- VASIĆ, V., 2011: Veliki Vladimir i kružok Martino. *Detlić*, 2011 (5): 29.
- VREZEC, A. & U. KAČAR, 2017: Katalog vpijatov (Coraciiformes) ornitološke zbirke Prirodoslovnega muzeja Slovenije. *Scopolia*, 91: 41–112.
- WEBSTER, F. S., 1945: The birth of habitat bird groups. *Annals of Carnegie Museum*, 30: 97–118.
- WONDERS, K., 1993: Habitat dioramas. *Acta Universitatis Upsaliensis*, N.S. 25: 1–262
- ZIMMERMANN, K., 1962: Nachruf auf W. E. Martino. *Zeitschrift für Säugetierkunde*, 27: 251–252.

Raziskovalna ladja
 »Adria« ob Istrski
 ob. 1913. jeseni.

1. Franj. Jolej jansovec prof. Cori
2. Karl Cori
3. Maksim Steben & Leser
4. nekajke druge paše do 20000
5. dr. Krieger in njeg. žena dr. Krieger.

26. 13
 17
 26. 17

Obiskovalci Zoološke postaje Trst na krovu 44-tonske raziskovalne ladje »Adria« ob istrski obali. Fran Kos je četrti z desne (s čepico), Carl Cori pa prvi z leve. Fotografirano dne 26. septembra 1913. Zgoraj je Kosov lastnoročni zapis na hrbtni strani fotografije, ki pa je zagotovo novejšega datuma. Pri svojem imenu Kos namreč navaja doktorski naziv, v katerega pa je bil promoviran šele 16. februarja 1920. Glej tudi sliko 11 na str. 110. Arhiv PMS.

Del razstavljenih ptičjih jaje in gnezd v vitrini št. 97, ki je bila pred letom 1956 del »Ekološke zbirke« v dvorani IX. Na vrhu omare so taksidermijski preparati ptic na gnezdih (od leve proti desni): velikega skovika (*Otus scops*), sršenarja (*Pernis apivorus*) in zlatovranke (*Coracias garrulus*). Glej tudi sliko 32 na str. 143. Arhiv PMS.

Portret tigra iz Indijskega misijonskega muzeja, ki doslej še ni bil objavljen. Taksidermijski preparat je bil uničen v 70-ih letih prejšnjega stoletja, od primerka pa je ohranjena lobanja. Glej tudi sliko 69 na str. 194. Arhiv PMS.